

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ПСИХОЛОГІЇ**

Кафедра економіко-правових дисциплін

**Курс лекцій з навчальної дисципліни
«ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО»**

КИЇВ - 2025

УДК: 346 (075.8)

Г722

Авторський колектив:

Анатолій ФАЇЗОВ, завідувач кафедри економіко-правових дисциплін, кандидат економічних наук, доцент;

Павло БОРЦЕВИЧ – професор кафедри економіко-правових дисциплін, кандидат юридичних наук, доцент;

Ганна КОЗАЧЕНКО - професор кафедри економіко-правових дисциплін, доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки та техніки України;

Олена КОПИТОВА – доцент кафедри економіко-правових дисциплін, доктор юридичних наук, старший дослідник

Рецензенти:

Олег ОСТАПЕНКО – кандидат юридичних наук, суддя Північного апеляційного господарського суду

Олексій ЯКИМЕЦЬ – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Схвалено науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 4 від 25.04.2025р.)

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори

Г722 Господарське право [Текст]: курс лекцій / за ред. Анатолія Фаїзова та Павла Борцевича. Київ. : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 286 с.

У виданні висвітлено основні теми навчальної дисципліни «Господарське право», яку викладають для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр за спеціальністю «Право». В лекціях розглянуто поняття господарського права, його предмет та методи правового регулювання, джерела господарського права, суб'єктний склад господарських правовідносин, майнова основа господарських відносин, питання державного регулювання господарської діяльності та правові засади конкурентних відносин, господарські зобов'язання, господарсько-правова відповідальність, а також питання правового регулювання окремих сфер господарювання.

Видання розраховане на студентів, а також може бути корисним для аспірантів та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти МВС та всіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання господарських відносин.

УДК: 346 (075.8)

© Національна академія внутрішніх справ, 2025

© Фаїзов А., теми 3,4. 2025

© Борцевич П. теми 1,2. 2025

© Козаченко Г., теми 7, 8. 2025

© Копитова О., теми 5, 6. 2025

ЗМІСТ

Тема 1. Поняття, предмет, метод та джерела господарського права	4
Тема 2. Суб'єкти господарських правовідносин	36
Тема 3. Правовий режим майна в господарському обігу	69
Тема 4. Державне регулювання господарської діяльності, правові основи захисту економічної конкуренції	100
Тема 5. Господарські зобов'язання	164
Тема 6. Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання	192
Тема 7. Особливості правового регулювання комерційного посередництва у сфері господарювання, перевезення вантажів та капітального будівництва	212
Тема 8. Особливості правового регулювання банківської діяльності. Страхування у сфері господарювання	246
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ.....	269

ЛЕКЦІЯ 1

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ДЖЕРЕЛА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ВСТУП

1. Історичні аспекти розвитку господарської діяльності та господарського права.
2. Господарська діяльність. Господарські відносини: поняття, види та учасники.
3. Поняття господарського права, його предмет та методи правового регулювання.
4. Принципи господарського права.
5. Джерела господарського права.
6. Господарське право як наука та навчальна дисципліна

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Інтенсивний розвиток підприємницької діяльності та бізнесу зумовлює нагальну необхідність існування сучасних та ефективних форм правового регулювання господарських відносин, що мають гармонічно поєднувати публічні і приватні інтереси, забезпечувати конституційні принципи свободи підприємництва в рамках, визначених законом, враховувати загальний вектор на побудову потужної соціально орієнтованої економіки тощо. Сучасне господарське право України є галуззю права, яка відображує загальноєвропейський підхід до специфічного регулювання професійної господарської діяльності в порівнянні з майновими відносинами споживчого характеру. З огляду на необхідність дієвого правового забезпечення динамічної сфери господарювання господарське законодавство знаходиться в процесі свого вдосконалення, що повністю відповідає економічним трансформаційним та інтеграційним процесам. Господарське законодавство відіграє ключову роль у стимулюванні інвестицій, підтримці добросовісної конкуренції, і загалом, забезпеченні правового господарського порядку в Україні.

1. Історичні аспекти розвитку господарської діяльності та господарського права

Спільне проживання людей неможливо уявити без виробництва різноманітних матеріальних благ для задоволення не лише індивідуальних, а й групових та інших категорій спільних інтересів. Господарювання, у розумінні задоволення господарських потреб (в одязі, житлі, предметах побуту тощо) певних соціальних груп, було притаманно людській спільноті на ранніх етапах суспільного розвитку. А функціонування будь-якої людської спільноти неможливо без регулювання відносин між її членами.

За родоплемінного ладу всі питання діяльності людей, в т. ч. пов'язані з виробництвом матеріальних благ, вирішувалися в межах таких організацій, члени яких підпорядковувались певним правилам поведінки у формі звичаїв, рішень, прийнятих громадою, радою старійшин чи обраним главою спільноти. Тобто, мало місце так зване внутрішнє регулювання, яке ґрунтувалося на авторитеті громади. Товарний обмін не був розвинений, а якщо він і мав місце, то відбувалося це у відносинах з різними племенами/родами і зазвичай на засадах натурального обміну (тобто одні матеріальні блага обмінювалися на інші). Відтак, за подібної організації людство не потребувало якихось додаткових форм об'єднань, оскільки кожний член суспільства належав до того чи іншого роду-племені, в межах якого і здійснювалося виробництво певних матеріальних благ, що задовольняло насамперед інтереси відповідної громади (роду/племені), а також індивідуальні (приватні) інтереси членів такої спільноти з основних питань забезпечення їх життєдіяльності. При цьому інтереси громади зазвичай переважали над індивідуальними або груповими інтересами.

Поділ праці (відокремлення землеробства від скотарства, а згодом — виділення ремесел і торгівлі) послаблював родоплеменні зв'язки у стародавньому світі та згодом (разом з іншими чинниками) призвів до занепаду цієї форми організації людей.

Нові соціальні системи, що прийшли на зміну родоплеменному ладові, були різноманітними за рівнем (держави, територіальні громади сіл, селищ, міст, районів міста, навіть вулиці, а також більш автономна, ніж за родоплеменного ладу, сім'я) та за характером спільних інтересів, для реалізації яких відбувалося об'єднання кількох осіб. Своєю чергою, серед згаданих соціальних систем можна умовно виділити такі категорії: а) *універсальні*, що створюються для реалізації/забезпечення та захисту комплексу інтересів учасників/членів (саме до цієї категорії з певним застереженням можна віднести учасників/членів держави та територіальні громади, хоча їм притаманне значно менше, ніж за родоплеменного ладу,

втручання у сферу приватних інтересів); б) *спеціалізовані*, що створювалися для досягнення певних спільних цілей, господарських зокрема (цехи, гільдії купців, товариства для спільного здійснення певного виду господарської та/або пов'язаної з нею діяльності, а в певні історичні періоди — і діяльності, яка забезпечувала безпеку учасників господарського життя та їх майна).

Зазначені обставини зумовили виникнення *нових об'єднань* на принципово нових засадах: не на підставі кровного споріднення, а шляхом вільного волевиявлення для досягнення певної мети, в т. ч. господарської. Так, ще в стародавні часи функціонували своєрідні товариства (згадки про них трапляються у древніх асирійців, фінікіян, греків):

- а) за участю купців, що вели морську торгівлю, та їх позичальників, які часто-густо ставали компаньйонами власника судна;
- б) з ремісників для спільного збуту товарів;
- в) земельні товариства, які також виконували функції охорони від зовнішніх ворогів.

Саме такі форми об'єднань і стали підґрунтям виникнення в майбутньому господарських організацій *сучасного типу* - *торгових* (або господарських) *товариств*.

Стародавня держава також брала на себе функції організації господарського життя в країні, аби приватна ініціатива не завдавала істотної шкоди загальному благу та не справляла руйнівного впливу на державу. З давніх часів відомим є регулювання діяльності природних монополій шляхом встановлення граничних цін на їх продукцію (роботи, послуги). Держава визначала й правила для осіб, що здійснювали господарську діяльність з метою отримання прибутку, встановлюючи для них певні вимоги та обтяження на користь держави (різноманітні податки, збори), інших учасників господарського життя, передбачаючи, зокрема, відповідальність боржників перед кредиторами, включаючи й визнання

боржника неплатоспроможним (банкрутом) з метою застосування спеціальної процедури ліквідації його заборгованості перед кредиторами.

Стародавній Рим увібрав у себе надбання підкорених ним народів, а також греків-колоністів, які асимілювалися з місцевим населенням і, відповідно, принесли досвід організації господарського життя. Римському праву були вже відомі: договірне товариське об'єднання, організація корпоративного типу, що стала прообразом інституту юридичної особи, а також товариство публікантів.

Регулювання господарської сфери в стародавні часи не відокремлювалося від регулювання інших суспільних відносин. Тому, в таких відомих зведеннях стародавніх законів, ж Дигести Юстиніана, Руська Правда,

Литовський статут, знаходимо окремі положення, що стосувалися спільного ведення торгових справ, відповідальності боржників перед кредиторами, банкрутства, та деякі інші.

Бурхливий розвиток ремесел і торгівлі в епоху середньовіччя (зазвичай у приморських містах, пов'язаних з торгівлею з іншими територіями та державами) сприяв розвитку спеціального регулювання цієї сфери, спочатку у формі торгових звичаїв, рішень судів зі справ між торговцями, збірок таких звичаїв та суддівських рішень (як, наприклад, «Збірник морського права Ганзи»), а згодом - до прийняття кодифікованих нормативно-правових актів.

З Францією другої половини XVII ст., часів правління Людовіка XIV, пов'язується перша спроба кодифікації норм торгового права. Ініціатором кодифікації був міністр фінансів короля Кольбер, ім'я якого отримали два ордонанси - Ордонанс про торгівлю 1673 р. і Ордонанс мореплавства 1681 р. Завдяки ордонансам Кольбера, що згодом стали основою Торгового кодексу Наполеона 1807 р., на території Франції було уніфіковане правове регулювання торговельних операцій.

Більшість країн континентальної Європи свого часу приймала Торгові (Комерційні) кодекси або статути. В сучасний період частина країн (Голландія, Італія, Швейцарія) відмовилися від так званого дуалізму приватного права (тобто регулювання майнових відносин за допомогою двох кодексів - Цивільного і Торгового/Комерційного), проте зберігає специфіку регулювання відносин у сфері господарювання шляхом прийняття спеціальних законів - про господарські товариства чи окремі їх види (акціонерне, з обмеженою відповідальністю), антитрестівські закони (закони про захист економічної конкуренції) та ін.

У 30-ті роки ХХ століття Л. Я. Гінзбург та Є. Б. Пашуканіс - засновники наукової школи *єдиного господарського права* - обґрунтовують необхідність спеціального (у формі Торгового/Господарського кодексу) регулювання відносин у сфері соціалістичної економіки, проте включають в коло суб'єктів і громадян, які вступають у майнові відносини. На жаль, політизація наукової сфери в 30-ті роки і наявність серед опонентів ідеї єдиного господарського права головного тодішнього теоретика в галузі правознавства А. Я. Вишинського призвели до трагічних наслідків для засновників цієї школи.

Після здобуття Україною незалежності відповідно до Концепції Судово-правової реформи почав розроблятися Господарський (Комерційний) кодекс, перший варіант якого у Верховній Раді спіткала невдача, а другий (під дещо зміненою назвою - як Господарський кодекс) після тривалих складнощів (трьох читань, подолання президентського «вето») був прийнятий 16 січня 2003р., а набув чинності з 01.01.2004 р.

Разом з тим, враховуючи реалії сьогодення, пов'язані з майбутнім скасуванням Господарського кодексу України, необхідно зауважити, що Україна поступово відмовляється від дуалізму в регулюванні господарських відносин.

Господарське договірне право як складова господарського права є одним з результатів процесу спеціалізації в праві, який пов'язується із

диференціацією відносин в економіці та формуванням галузі господарського права. Слід зазначити, що досить часто існування господарського (комерційного, торгового) права розглядають в контексті питання дуалізму приватного права, хоча проведення паралелей між сучасною проблемою співвідношення господарського та цивільного права та дуалізмом приватного права якщо і можливе, то з великою долею умовності. Як відомо, на Заході утворення та виокремлення торгового права розпочинається в середньовіччі. Як зазначав П. П. Цитович, римлянам не була відома відокремленість торгового права, зокрема завдяки особливостям преторської юрисдикції та рухливості. Розподілу праці як головній передумові розвиненої торгівлі також перешкоджало рабство.

Місцем «народження» торгового права вважаються італійські міста, де спочатку розвивається морське торгове право (вірогідно, на основі звичаїв та переказів морської практики Середземноморського узбережжя, які збереглися від античності), вексельне право, пізніше — сухопутне торгове право. Середньовічне торгове право є правом міського стану, особисто-становим. Його відособленості сприяла низка обставин, насамперед невідповідність підтримуваних державою та церквою принципів римського та канонічного права, що поширювалися на торгові відносини, новим економічним умовам та новим відносинам, які почали складатися у середні віки. Важливе значення мав також розвиток корпорацій (гільдій), які створювали для регулювання різноманітних відносин своїх членів особливі норми матеріального та процесуального характеру (останні стосувалися заснування та діяльності особливих торгових судів, найбільш зручних для торгівлі).

Методологічною основою концепції господарського права в цілому, його місця в системі права України, засад формування та розвитку виступає системність права та правова спеціалізація як прояв цієї системності. Спеціалізація в праві є об'єктивним процесом, що відбиває специфіку та багатогранність суспільних відносин. Внутрішнім процесом спеціалізації, спрямованим на відособлення, відгалуження юридичних норм для

ефективнішого регулювання окремих ділянок видових суспільних відносин, виступає диференціація правового регулювання. Причому процес диференціації відбувається як у галузях матеріального права, так і в системі процесуального права, в якій поряд із цивільним та кримінальним процесуальним правом виділилося господарське процесуальне право, конституційний процес, адміністративне процесуальне право.

Системність визначається сутнісною властивістю права як органічної системи, тобто такої цілості, що перебуває у саморозвитку і проходить послідовні етапи ускладнення та диференціації.

У правових дослідженнях, в яких застосовано системний метод пізнання, зверталася увага на те, що невід'ємною якістю системи є її відносність, яка полягає в тому, що система може розглядатися як елемент іншої, більш широкої системи — системи більш високого порядку. Система права є соціальною системою, складний характер якої визначається не кількістю елементів — галузей права (адже кількісний фактор в соціальних системах не відіграє визначальної ролі, оскільки складність — поняття структурне), а тим, що кожна галузь права виступає як система другого порядку, об'єднуючи правові інститути — системи третього порядку і т. д. У такому аспекті господарське право як галузь (система норм другого порядку), що регулює відносини, що виникають у процесі організації і здійснення господарської діяльності, є елементом системи першого порядку, тобто системи права України. Господарське договірне право виступає складовою господарського права (його інститутом), і одночасно як система нижчого рівня в системі права в цілому.

Таким чином, з позицій системного підходу специфіка господарського права як правового інституту (структурованої і упорядкованої сукупності норм) не вичерпується особливостями елементів, що складають його, а полягає, насамперед, в характері зв'язків та відносин між цими елементами. Без урахування таких зв'язків визначення сутності та місця договірного права, напрямків удосконалення законодавства та практики його застосування буде

обмежуватися аналізом окремих норм чинного законодавства, що методологічно уявляється недостатнім.

Особливість норм господарського права як комплексної галузі права, в тому числі норм господарського договірної права, визначається професійною господарською діяльністю, в процесі здійснення якої виникають і майнові (товарно-грошові) відносини, і організаційні, пов'язані як із самоорганізацією, координацією та субординацією (зовнішньою організацією, в тому числі державною).

Розглядаючи господарську діяльність як предмет регулювання господарського права, слід звернути увагу на те, що вона є граничним поняттям, в рамках якого окремі її сфери (види) потребують поглибленого регулювання та слугують або принаймні здатні слугувати системоутворюючим критерієм для окремих комплексних галузей та/або підгалузей права (інвестиційного, транспортного, інформаційного).

2. Господарська діяльність. Господарські відносини: поняття, види та учасники

Одним із ключових у вивченні господарського права є поняття «господарська діяльність», яке застосовується не лише у законодавстві, але й в економічних та соціальних науках.

Поняття «господарська діяльність» є широким. Можна говорити, наприклад, про побутову, домашню господарську діяльність. В одних випадках господарська діяльність стає основною, систематичною, професійною, а в інших - додатковою, допоміжною, побіжною тощо. Тому й різним може бути правовий режим відносно того чи іншого різновиду господарської діяльності.

У чинному законодавстві України є різні цілком легальні тлумачення господарської діяльності, зокрема у Господарському кодексі України (далі ГКУ), у Податковому кодексі України та низці Законів України, що не сприяє

розвитку господарського законодавства. Адже одне й те поняття має тлумачитися однозначно, а використання одного й того ж поняття для окремих нормативно-правових актів лише вносить плутанину щодо їх використання щодо кожного виду господарських правовідносин. Але поняття «господарська діяльність» є багатограним, а тому описати його в одному визначенні досить складно.

Базовим у господарському праві є визначення господарської діяльності закріплене в ГКУ, оскільки воно містить детальнішу характеристику господарської діяльності: діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГКУ).

Передумовами виникнення господарської діяльності є такі:

- ✓ спільне проживання людей неможливо уявити без виробництва різноманітних матеріальних благ для задоволення не лише індивідуальних, а й групових потреб у різноманітних видах продукції та послуг;
- ✓ спільне проживання людей, які займаються різними видами діяльності, неможливе без обміну результатами цієї діяльності;
- ✓ розвиток поділу праці - процесу, при якому різні види оброблення продуктів відокремлюються один від одного, завдяки чому створюються нові галузі і виробництва. Поділ праці здійснюється не лише на окремому підприємстві або в окремій установі, а й в національній і світовій економіці.

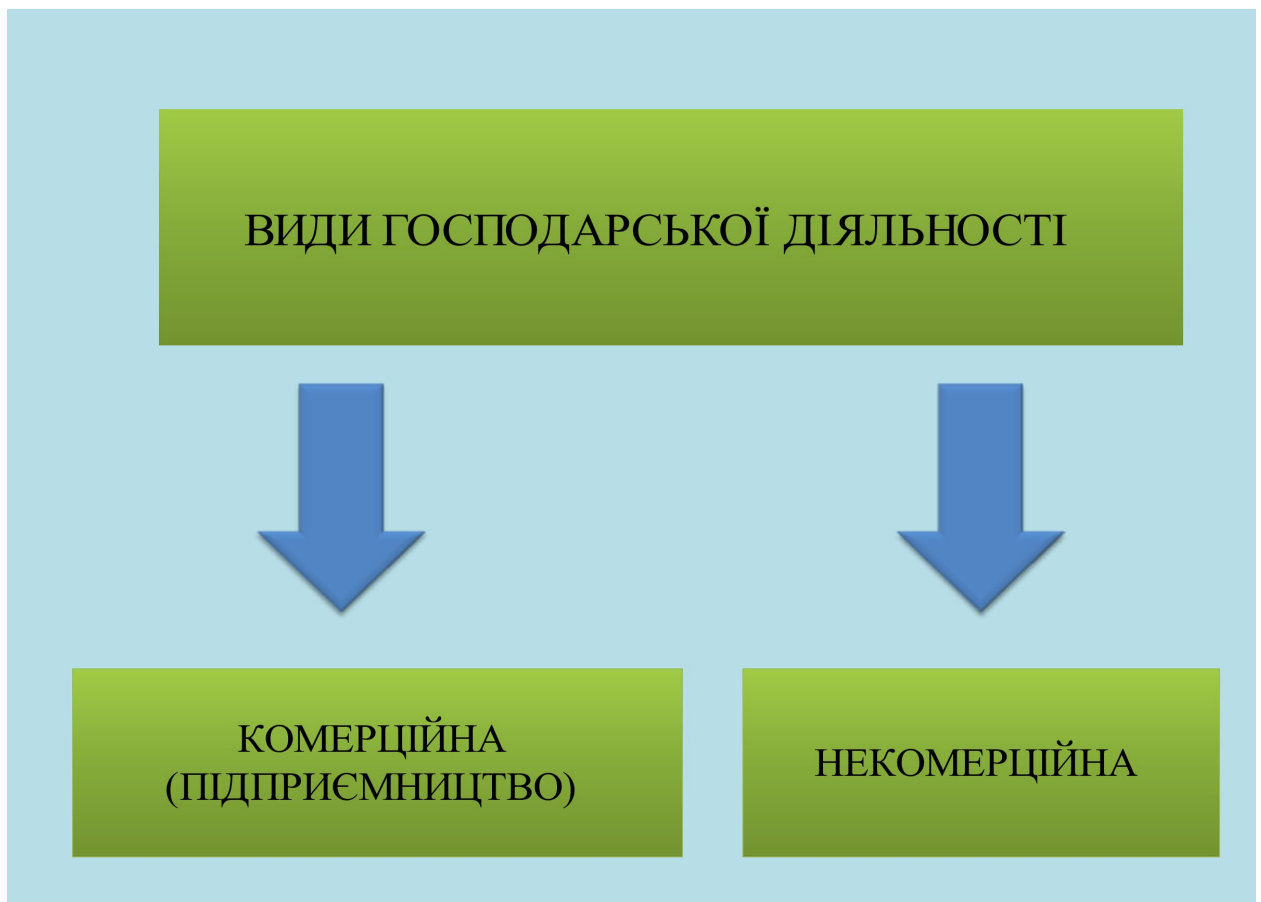
Специфіка господарської діяльності визначається:

- сферою її здійснення (сфера суспільного виробництва);
- змістом (виробництво суспільних благ, що мають мінову та споживчу вартість, для задоволення потреб інших учасників господарських відносин та реалізація цих благ у товарній формі на інший еквівалент);
- суб'єктами, які її здійснюють (ними є суб'єкти господарювання);

- інтересами, які виникають і мають бути реалізовані під час її здійснення (приватні інтереси в одержанні прибутку та/або досягненні інших соціально-економічних результатів, які є об'єктами як приватних, так і публічних інтересів).

Господарська діяльність суб'єктів господарювання поділяється на:

- ✓ підприємницьку (комерційну), в якій поряд із задоволенням суспільних потреб метою діяльності є отримання прибутку (виробництво продукції або надання послуг на ринку за такою ціною, яка покриває більше половини витрат виробництва);
- ✓ непідприємницьку (некомерційну), в якій метою діяльності є задоволення суспільних потреб (виробництво продукції або надання послуг, безкоштовних або за цінами, що покривають половину чи менше половини витрат виробництва).

Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

В законодавстві України (ГКУ) визначено також «неприбуткову» або «некомерційну (неприбуткову)» діяльність: наприклад, діяльність благодійних (ст. 131) та військових (ст. 414) організацій. У таких організаціях господарська діяльність має підпорядкований, допоміжний характер.

Основним видом господарської діяльності є комерційна господарська діяльність або підприємництво. Основні положення щодо її здійснення встановлені нормами глави 4 ГКУ України (ст. 42–51).

Підприємницька діяльність має такі ознаки:

самостійність, що означає можливість здійснювати підприємницьку діяльність на вибір суб'єкта підприємництва у будь-яких організаційно-правових формах, визначених чинним законодавством України; бути зареєстрованими та діяти як суб'єкти підприємницької діяльності без створення юридичної особи (фізичні особи – підприємці) або як юридична особа. Підприємець має можливість вільно обирати вид підприємницької діяльності та здійснювати її самостійно відповідно до потреб ринку, ухвалювати рішення стосовно своєї діяльності на власний розсуд, але не всупереч нормам чинного законодавства;

ініціативність, що означає добровільність здійснення підприємницької діяльності. Жоден орган державної влади, місцевого самоврядування, посадова особа, недержавна організація тощо не можуть змусити особу до зайняття підприємницькою діяльністю. Але підприємець може бути примушений до виконання добровільно взятих своїх зобов'язань (наприклад, за укладеним договором), або зобов'язань, покладених на підприємця державою (наприклад, наявність ліцензії за певними видами господарської діяльності, сплата податків тощо);

систематичність (регулярність). Законодавством це питання не врегульовано. Особливо ця невирішеність виявляється щодо фізичних осіб – підприємців. Проте юридичні особи, закріплюючи в своїх установчих документах види діяльності, які вони мають намір здійснювати, вважаються такими, що їх здійснюють систематично (в окремих випадках за наявності дозвільних документів, якщо це прямо передбачено нормами чинного законодавства);

ризикованість, тобто здійснення підприємницької діяльності на власний ризик, що означає покладання на підприємця тягара передбачення несприятливих наслідків (результатів) своєї діяльності та необхідності вжиття відповідних заходів щодо їх попередження або усунення, що не пов'язано з протиправною поведінкою суб'єкта підприємницької діяльності;

мета – досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (мета отримання прибутку, як правило, знаходить своє відображення в установчих документах суб'єкта підприємницької діяльності і простежується, виходячи з характеру його діяльності).

Додатковою ознакою підприємницької діяльності є її *легальність*. Будь-яка особа, яка має намір займатися підприємницькою діяльністю, повинна пройти відповідну процедуру легалізації, що полягає, насамперед, у державній реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб як суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Після державної реєстрації новостворений суб'єкт підприємницької діяльності проходить на *наступний етап легалізації* – реєстрацію в інших державних органах та установах (органах державної податкової служби України, органах Пенсійного фонду України; відкриття рахунків в установах банків тощо).

Правовідносини - це та ланка, що поєднує вимоги норм із конкретним поведінням суб'єктів у механізмі правового регулювання

Господарські правовідносини - це врегульовані нормами права суспільні відносини, котрі виникають у сфері господарювання щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та організації такою діяльністю, характеризуються особливим суб'єктним складом, а також поєднанням організаційних та майнових елементів.

Ознаки господарських відносин:

- обмежене коло суб'єктів у сфері господарювання;
- існування організаційно-господарських зобов'язань як окремого виду господарських зобов'язань;
- поєднання в господарських відносинах організаційних і майнових елементів. Таке поєднання викликане тим, що однією з правових підстав виникнення та функціонування господарських правовідносин між суб'єктами господарювання та їх контрагентами є, зокрема, державні замовлення і

державні завдання. *Правовою підставою виникнення господарських правовідносин є рішення їхніх суб'єктів укласти відповідний договір:* господарський (ст. 184 ГКУ) або організаційно-господарський (ст. 186 ГКУ);

- матеріальний зміст відносин, тобто суспільне виробництво і реалізація (оборот) суб'єктами господарювання продукції (виконання робіт, надання послуг);

- значний ступінь правового регулювання на рівні актів законодавства в поєднанні з локальним регулюванням, що зумовлено суспільним значенням сфери господарювання, складністю господарських та пов'язаних з ними зв'язків.

Відповідно до положень статті 3 ГКУ сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими визнано майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності.

Під **організаційно-господарськими відносинами** слід розуміти відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

За взаємним становищем сторін розрізняють:

- горизонтальні господарські відносини (учасники правовідносин рівноправні);

- вертикальні господарські відносини (одним із учасників правовідносин є орган господарського керівництва, в т. ч. власник майна іншого учасника).

За галузями економіки і сферами управління, в яких вони виникають, виділяють господарські відносини в промисловості, в агропромисловому комплексі, в галузі транспорту, в капітальному будівництві, у сфері приватизації державного та комунального майна, у сфері економічної конкуренції та антимонопольного регулювання тощо.

За характером розрізняють:

- відносини з безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг);

- відносини з організації господарської діяльності.

Проте не всі відносини з бізнес-партнерами, державою, органами регіональної влади, що виникають в суб'єктів господарювання, регулюються в межах господарського права. У сфері господарювання можуть виникати й інші відносини, що не мають усіх ознак.

Згідно зі статтею 2 ГКУ **учасниками відносин у сфері господарювання є:**

- суб'єкти господарювання;
- споживачі;
- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією;
- громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

3. Поняття господарського права, його предмет та методи правового регулювання

Право – це система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визнаних державою регуляторами суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до

суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу.

Питання про господарське право як галузь права у вітчизняній юриспруденції до останнього часу залишається дискусійним. Із цього приводу сформувалися три основні позиції. Прихильники першої з них (С.М. Братусь, Я.М. Шевченко, А.С. Довгерт та ін.) вважають господарське право не самостійною галуззю права, а своєрідним поєднанням цивільно-правових та адміністративно-правових норм, що діють у сфері господарювання.

Друга позиція полягає у визнанні господарського права самостійною галуззю права, яка не має нічого спільного з іншими галузями (В.В. Лаптев, В.К. Мамутов, І.Г. Побірченко та ін.).

Згідно із третьою точкою зору, що найбільше відповідає життєвим реаліям (її прихильниками є Ю.С. Шемшученко, М.Л. Шелухін), господарське право є комплексною галуззю права, в якій зібрані правові норми основних галузей права, приурочені до одного предмета правового регулювання – господарської діяльності.

Якщо розглядати господарське право як окрему галузь права, то господарське право становить собою систему правових норм, що регулюють відносини з приводу безпосереднього здійснення господарської діяльності та/або організації здійснення такої діяльності із застосуванням різних методів правового регулювання.

Господарське право є як комплексна галузь права поєднує приватно-правові та публічно-правові відносини, врегульовані характерними для них методами.

За своїми цілями та змістом господарське право багато у чому збігається з такими поняттями як «бізнес-право», «комерційне право», «підприємницьке право».

Предметом господарського права є відносини з організації та здійснення господарської діяльності, що виникають між її суб'єктами, державними, приватними, кооперативними, громадськими організаціями та

установами, які наділені відповідно до законодавчих актів повноваженнями, правами і обов'язками та відповідальністю за свої дії.

Правове регулювання господарської діяльності здійснюється за допомогою відповідних методів.

Метод правового регулювання - це спосіб правового впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин.

Метод правового регулювання органічно пов'язаний із тим, на реалізацію яких інтересів спрямоване правове регулювання – приватних чи публічних.

Методи правового регулювання у господарському праві - це застосовувані законодавцем способи правового оформлення господарських відносин відповідно до їхніх властивостей і цілей правового регулювання, що відображають взаємне становище сторін, порядок прийняття ними юридично значущих рішень, характер юридичної відповідальності у випадку порушення і способи юридичного захисту прав та законних інтересів сторін.

Концептуально методи господарського права базуються на двох принципах:

- загальнодозвільному, за яким діють підприємці (дозволено все, що не заборонено законом);
- зобов'язальному, за яким діють органи державного управління та місцевого самоврядування (мають право вчиняти дії, покладені на них законом).

До **методів господарського права** належать:

метод автономних рішень (метод автономії) (право власної ініціативи) дозволяє суб'єктам господарювання приймати самостійно (але в межах своєї компетенції) юридично значущі рішення й обов'язок усіх інших суб'єктів не перешкоджати прийняттю та виконанню цих рішень. Метод автономії надає змогу самим учасникам відносин, що регулюються, визначати свої права і обов'язки в межах, установлених нормами права. При цьому сторони виступають як рівні суб'єкти, які добровільно і за взаємною згодою

приймають обов'язки один відносно одного. Порухення встановлених правових обов'язків тягне настання негативних наслідків (санкцій) не з самого факту порушення, а лише на вимогу зацікавленої сторони, в позовному порядку;

метод владних приписів, що передбачає право прийняття юридично значущих рішень органом державного керівництва (власником майна) щодо підпорядкованого йому суб'єкта (рішення власника про створення підприємства чи його реорганізацію, ліквідацію; видача ліцензії тощо);

метод координації забезпечує прийняття юридично вагомих рішень за згодою сторін, кожна з яких не має права нав'язувати свої умови іншій стороні; рішення приймається шляхом компромісу (укладення договору);

метод рекомендацій передбачає видання компетентними органами адресованих суб'єктам господарювання пропозицій (рекомендацій) щодо певної (бажаної для суспільства, ефективної) поведінки (порядку дій) у сфері господарювання (наприклад примірні форми договорів).

4. Принципи господарського права

Основоположні засади господарського права становлять його принципи.

Принцип господарського права – це правило, покладене в основу правового регулювання господарської діяльності, основоположні ідеї та положення, які відображають сутність господарського права.

Принципи господарського права поширюються на весь комплекс правових норм, що забезпечують регулювання господарської діяльності.

У господарському праві діють такі принципи:

принцип цілеспрямованості впливу на задоволення обопільних інтересів суб'єктів господарських правовідносин. У господарських правовідносинах реалізуються приватні і публічні інтереси. Держава та органи місцевого самоврядування, надаючи право особам реалізувати власне суб'єктивне право на заняття господарюванням, переслідують і власні інтереси, що мають прояв у соціальному й економічному забезпеченні та захисті населення;

принцип рівності суб'єктів господарських правовідносин незалежно від рівня, який вони займають в національній економіці: норми права, що регулюють їх господарські відносини, рівною мірою поширюються на всіх учасників цих відносин;

принцип економічної свободи і заохочення підприємницької поведінки господарських організацій, який передбачає надання кожному права на заняття підприємництвом шляхом вільного вибору організаційно-правової форми підприємницької діяльності – зі створенням юридичної особи чи без її утворення;

принцип заохочення добросовісної конкуренції і захисту від монополізму і недобросовісної конкуренції. Захист конкуренції у підприємницькій діяльності забезпечує держава. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та

недобросовісна конкуренція, що віднайшло своє закріплення у Конституції України та низці законів;

принцип законності. В умовах ринкової економіки в основу оцінки законності закладено досягнення економічної ефективності діяльності в інтересах держави і суспільства без порушення заборон закону і прав інших осіб. Тобто господарська діяльність має здійснюватися за умови чіткого дотримання вимог законодавства, а державою повинна бути забезпечена законність правових актів, законність діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, що регулюють сферу господарювання;

принцип недоторканності власності, який передбачає надання можливості суб'єктам господарських правовідносин вільно на власний розсуд володіти, користуватися і розпоряджатися належним їм майном, що віднайшло своє закріплення у нормах Конституції України;

принцип свободи договору, що однією з основних засад господарського права та інших галузей права, що містять у своїх основних положеннях загальні засади рівності сторін, їх вільного волевиявлення та договірну форму як основу закріплення взаємних прав та обов'язків сторін.

5. Джерела господарського права

Чинне законодавство у сфері господарської діяльності є складною й розгалуженою системою, яка складається з правових актів. Однією з ознак комплексності господарського права є джерела його правового регулювання.

Джерела господарського права – це офіційно-документальні форми вираження та закріплення норм права, надання їм юридичного, загальнообов'язкового значення, які походять від держави чи визнаються нею.

Офіційний характер джерелам права надається шляхом:

- правотворчості, коли нормативні документи приймаються компетентними державними органами, тобто походять від держави;

- санкціонування, коли державні органи, наприклад, суди, у тому чи іншому вигляді схвалюють соціальні норми (звичаї, корпоративні норми), надають їм юридичну силу.

У ГКУ зазначено на три джерела господарського права, положення щодо яких «розкидані» по тексту ГК:

- господарське законодавство;
- договір;
- звичай.

Господарське законодавство становить собою взаємопов'язану сукупність нормативно-правових актів – систему.

Нормативно-правовий акт - це офіційний письмовий документ, прийнятий чи виданий уповноваженим на це суб'єктом у визначеній законом формі за встановленою законом процедурою, який спрямований на регулювання суспільних відносин, встановлення загальнообов'язкових прав і обов'язків для неозначеного кола суб'єктів та розрахований на тривале, багаторазове застосування (норм права).

Іншими словами, нормативно-правовий акт – це документ, прийнятий у визначеному порядку компетентним органом публічної влади, у якому містяться норми права, у тому числі господарського.

Ознаки нормативно-правового акту:

- приймається або санкціонується уповноваженими органами держави (правотворчими органами) або народом (через референдум);
- завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) чинні, чітко формулює зміст юридичних прав і обов'язків;
- приймається з дотриманням певної процедури;
- має форму письмового акту-документа і точно визначені реквізити:
 - а) вид акту (закон, указ, постанова);
 - б) найменування органу, який ухвалив акт (парламент, президент, уряд, місцевий орган влади);

в) заголовок (деякі акти, наприклад, розпорядження Кабінету Міністрів України приймаються без заголовка);

г) дата ухвалення акту;

г) номер акту;

д) дані про посадову особу, яка підписала акт;

- публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка.

Нормативно-правові акти, які регулюють (упорядковують) процес організації та здійснення господарської діяльності, розподіляються за формальною (правовою силою нормативного акту) та змістовою ознаками (зміст відносин, які вони регулюють).

За формальною ознакою до нормативних актів, які входять до галузі господарського законодавства, належать:

- Конституція України;

ГКУ;

- закони України;

- постанови Верховної Ради України;

- декрети, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;

- укази та розпорядження Президента України;

- нормативні акти міністерств, державних комітетів, комісій та інших центральних органів виконавчої влади (правила, накази, інструкції тощо);

- акти територіальної дії місцевих рад та держадміністрацій із господарських питань.

- локальні акти.

Сукупність джерел господарського права утворює їхню систему, в якій нормативно-правові акти представлено в їхній взаємозумовленості і взаємозалежності і упорядковано за певною ієрархією.

Увесь масив господарського законодавства **за змістовою ознакою** можна розподілити на низку блоків:

- нормативно-правові акти, якими встановлюються загальні засади функціонування господарського обороту (норми Конституції України, ГКУ, закони України);

- нормативно-правові акти, що регламентують порядок легалізації суб'єктів господарської діяльності (наприклад, Закони України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», «Про ліцензування видів господарської діяльності» та ін.);

- нормативно-правові акти, що регламентують діяльність владних структур та визначають їх організаційно-господарські повноваження у процесі управління господарською діяльністю (наприклад, Закони України «Про національний банк України», «Про Антимонопольний комітет України» та ін.);

- нормативно-правові акти, що регламентують правовий статус суб'єктів господарської діяльності (наприклад, Закони України «Про товарні біржи», «Про холдингові компанії в Україні» та ін.);

- нормативно-правові акти, що визначають правові та організаційні засади якості продукції, що виробляється суб'єктами господарювання, та технічні параметри виробництва (наприклад, Закони України «Про стандартизацію», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» та ін.);

- нормативно-правові акти, спрямовані на впорядкування господарсько-виробничих відносин у межах окремих виробничих ринків та інституціоналізацію засобів державного регулювання відносин, що виникають у межах цих ринків (наприклад, Закони України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального», «Про зерно та ринок зерна в Україні» та ін.);

- нормативно-правові акти, що регламентують порядок здійснення окремих різновидів господарської діяльності (наприклад, Закони України

«Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про страхування» та ін.).

Характерною рисою господарського законодавства є те, що правове регулювання здійснюється з опосередкуванням нормативних актів, що мають різну галузеву спрямованість, коли правовідносини, що виникають у рамках господарювання, випробовують на собі дію декількох нормативних актів.

За обсягом правовідносин, що регулюються нормативними актами, а також за колом осіб, для яких такі акти призначені, джерела господарського права поділяються на:

- загальні;
- спеціальні.

Загальні нормативно-правові акти встановлюють основні положення (принципи) правового регулювання тієї чи іншої сфери діяльності. Наприклад, гл. 5 Цивільного Кодексу України встановлює загальні положення щодо права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності:

- мати повну цивільну дієздатність;
- обов'язковість державної реєстрації;
- можливість застосування до підприємницької діяльності фізичних осіб нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом.

Водночас гл. 13 ГКУ встановлює положення щодо умов здійснення фізичною особою підприємницької діяльності.

Спеціальні нормативно-правові акти поширюються на всіх індивідуальних і колективних суб'єктів певної держави, що діють у конкретній сфері суспільних відносин (наприклад, Закон України «Про акціонерні товариства»).

У разі якщо загальний нормативний акт суперечить положенням спеціального нормативного акту рівної юридичної сили, повинні застосовуватися положення спеціального нормативного акту.

Для визначення пріоритету між двома нормативними актами рівної юридичної сили також має значення дата набрання ними чинності: застосовуються положення саме нормативного акту, що набрав чинності пізніше.

До джерел господарського права належать не лише нормативно-правові акти. Господарські відносини регулюються і на індивідуальному (локальному) рівні за допомогою актів їх учасників. До таких документів належать статuti суб'єктів підприємницької діяльності, засновницькі договори та інші документи. При цьому локальні акти не повинні суперечити нормативно-правовим актам.

6. Господарське право як наука та навчальна дисципліна

Наука господарського права досліджує історію становлення та розвитку системи правового регулювання й охорони господарських відносин в Україні й за кордоном, виявляє основні тенденції та закономірності, прогалини і колізії у господарському законодавстві та напрацьовує рекомендації щодо вдосконалення як правового регулювання, так і правозастосовчої практики, використовуючи різноманітні наукові методи: аналізу, синтезу, історичний, евристичний, синергетичний, формально-юридичний та порівняльно-правовий, а також інші.

Об'єктом дослідження господарського права як науки є правове забезпечення суспільних відносин у сфері організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Господарське право як навчальна дисципліна – це сукупність знань і навичок правового регулювання господарської діяльності та використання відповідних правових норм у практиці господарювання при здійсненні професійної юридичної діяльності.

Навчальна дисципліна «Господарське право» ґрунтується на надбаннях господарсько-правової науки (щодо історії становлення, правових засобів функціонування господарського права, тенденцій його розвитку та вдосконалення тощо), передбачає аналіз і вивчення основних засад правового регулювання господарських відносин і практики застосування актів господарського законодавства.

Отже, предметом вивчення господарського права як навчальної дисципліни, що викладається у вищих навчальних закладах, є система норм господарського права та законодавства, юридична практика й наукові надбання у цій сфері.

Обсяг і зміст господарського права як навчальної дисципліни залежить від профілю підготовки (для нотаріусів, суддів, слідчих – у загальному вигляді, для юрисконсультів, адвокатів-господарників, суддів господарських судів – максимально широко).

Основні риси навчальної та науково-творчої діяльності, необхідні для успішної роботи фахівця, а також характер навчально-пізнавальних проблем і завдань, що сприяють формуванню цих рис забезпечить майбутнім правникам глибинне підґрунтя для збагачення загальної юридичної культури та уможливить розуміння ними сучасної правової системи України.

Господарське право має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами.

Завдання вивчення навчальної дисципліни — Господарське право передбачають досягнення такого кваліфікаційного рівня підготовки випускника, при якому він повинен знати:

- 1) на понятійному рівні: основні поняття та категорії господарського права й законодавства;

2) на фундаментальному рівні: основні наукові концепції, теорії тощо, які стосуються розуміння та змісту тих чи інших інститутів господарського права;

3) на практично-творчому рівні: основні методики тлумачення та застосування норм господарського права, а так само основи методології науково-дослідницької діяльності у сфері господарського права.

Структура навчальної дисципліни «Господарське право» складається із загальної та особливої частин.

ВИСНОВКИ

Господарське право як галузь права - це система правових норм, що регулюють відносини з приводу безпосереднього здійснення господарської діяльності та/або керівництва такою діяльністю із застосуванням різних методів правового регулювання.

Предметом регулювання господарського права є господарська діяльність (підприємництво) - самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

У процесі здійснення господарської діяльності юридичні та фізичні особи як суб'єкти господарювання вступають у найрізноманітніші правовідносини (договірні зобов'язання з приводу поставки продукції, перевезення вантажів, будівельних та інших робіт; зобов'язання з виконання поставок продукції для державних потреб тощо). Цим самим встановлюється юридичний зв'язок між суб'єктами господарювання – вони в цих зобов'язаннях наділяються правами та обов'язками.

Господарські відносини – це відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами

господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Література:

1. Конституція України: Конституція. Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96
2. Господарський кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua /laws/show/80731-10
7. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
8. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III (у ред. 03.07.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
9. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII (у ред. 16.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>
10. Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
11. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-вр
12. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР (у ред. від 11.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Про ліцензування видів економічної діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

14. Про Митний тариф України: Закон України від 19.10.2022 № 2697-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text>
15. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>
16. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
17. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17
18. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 №1315-VII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18
19. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
20. Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_ks/op_dk002_2016.htm
21. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності». Прийнято та надано чинності наказом Держспоживстандарту України 11.10.2010 № 457 (v0457609-10)(у ред. 24.02.2020 р.) URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/128651.html>
22. Господарське право (загальна частина): підручник. К. : Ліра-К, 2021. 448 с.
23. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 588 с.
24. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
25. Мілаш В.С. Господарське право: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.
26. Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків: Право, 2024. 208 с.

Інформаційні ресурси (дата звернення: 01.03.2025)

1. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України
2. <http://rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України
3. <http://www.president.gov.ua/> - Президент України
4. <http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України)
5. <http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України

6. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> - Верховний Суд України
7. <http://nbuv.gov.ua> - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
8. <http://www.univ.kiev.ua> – бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
9. <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/journals.html>. - Наукова юридична періодика України
10. http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html - Юридичні інформаційні ресурси
11. <http://protokol.com.ua> - Протокол: юридичний інтернет-ресурс.

ЛЕКЦІЯ 2

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

ВСТУП

1. Поняття і ознаки суб'єкта господарювання.
2. Організаційно-правові форми суб'єктів господарювання.
3. Господарські товариства та інші суб'єкти господарювання.
4. Особливості правового статусу фізичної особи – підприємця.
5. Порядок створення та припинення суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Як відомо, право (тобто уся сукупність норм права) поділяється на галузі і інститути, які регулюють виокремлені групи суспільних відносин. Такі відносини є предметом правового регулювання, або предметом права. Урегульовані правом суспільні відносини є правовідносинами.

Одні правовідносини відрізняються від інших за своїм складом. До складу правовідносин входять такі елементи, як суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин та зміст правовідносин.

В теорії права поняття «суб'єкти права» та «суб'єкти правовідносин» є синонімами. Суб'єктами права в Україні можуть бути фізичні особи, юридичні особи та держава. Проте, треба пам'ятати, що суб'єкти поділяються на різні види і в певній окремій групі правовідносин можуть приймати участь різні фізичні та юридичні особи.

Законодавство України не дає визначення поняття «суб'єкти господарського права» або «суб'єкти господарських правовідносин» і не визначає чітко хто є суб'єктами господарського права або суб'єктами господарських правовідносин. Тому важливим є висвітлення доктринальних підходів для розуміння зазначених категорій.

1. Поняття і ознаки суб'єкта господарювання

Основними учасниками відносин у сфері господарювання виступають саме суб'єкти господарювання.

До кола осіб, які підпадають під термін «суб'єкт господарювання», входять:

✓ фізичні особи – підприємці (глава 5 Цивільного кодексу України далі ЦКУ);

✓ господарські організації-юридичні особи (підприємницькі товариства, а в деяких випадках і непідприємницькі товариства та установи) (ст. 81, 84-86 ЦКУ).

Отже, законодавець *в контексті закріплення правового становища суб'єктів господарювання акцентує увагу на двох категоріях суб'єктів* – юридичних особах та фізичних особах, які отримали статус підприємця. Зазначені категорії, за ГК України, охоплюються поняттям «суб'єкт господарювання».

У ГКУ, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 55, *виділено такі суб'єкти господарювання:*

- господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦКУ; державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ; інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Суб'єкти господарського права (господарських правовідносин) - це учасники господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю.

Суб'єкти господарського права, які організують і здійснюють господарську діяльність, реалізуючи при цьому свою господарську компетенцію, або споживають результати такої діяльності, **мають такі ознаки:**

- суб'єкт є учасником господарських відносин;
- суб'єкт безпосередньо здійснює господарську діяльність, тобто діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (цим суб'єкт господарювання відрізняється від органів державної влади та місцевого самоврядування, які, за ч. 1 ст. 8 ГКУ, не є суб'єктами господарювання);
- суб'єкт наділений господарською компетенцією (сукупністю господарських прав і обов'язків), яку реалізує під час здійснення господарської діяльності;

- суб'єкт господарювання має відокремлене від інших суб'єктів (у тому числі й від власника) майно;

- суб'єкт господарювання несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за ним майна (крім випадків, передбачених законодавством);

- суб'єкт здійснює діяльність у певній організаційно-правовій формі.

У сучасних ринкових умовах важливою є чітка класифікація суб'єктів господарювання за певними ознаками.

Залежно від форми власності розрізняють:

- суб'єкти, засновані на приватній формі власності;

- суб'єкти, засновані на комунальній формі власності;

- суб'єкти, засновані на державній формі власності.

Згідно положень ГКУ також розрізняють суб'єктів господарювання колективної форми власності, проте це не збігається з положеннями Цивільного кодексу України.

Залежно від масштабу діяльності та чисельності працюючих в Україні суб'єктів господарювання у будь-якій організаційно-правовій формі поділяють на суб'єктів мікропідприємництва, малі, середні та великі.

Суб'єктами мікропідприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за

звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва.

Отже, суб'єктами господарських правовідносин є юридичні особи та фізичні особи – підприємці.

Проте практика господарювання свідчить, що поняття «юридична особа» і «фізична особа» (так само, як і поняття «товариство» й «установа»), якими цілком може задовольнитися цивільне законодавство в регулюванні особистих немайнових та майнових відносин, виявляється зовсім недостатньо для багатоманітного господарського життя, учасники якого виконують різні завдання в різних сферах і галузях господарювання, для чого (з урахуванням економічного характеру їх діяльності) наділяються різними за обсягом правами та обов'язками, що вирізняють їх з-поміж інших учасників господарських відносин.

2. Організаційно-правові форми суб'єктів господарювання

Основним учасником відносин у сфері підприємництва є *підприємство як юридична особа - суб'єкт підприємництва*.

Підприємство - це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади чи органом місцевого самоврядування або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, встановленому ГКУ та іншими актами законодавства (ч. 1 ст. 62 ГКУ).

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом. Підприємство діє, зазвичай, на основі статуту. Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Залежно *від мети створення* підприємства поділяють на:

комерційні підприємства, які створюються для здійснення підприємництва;

некомерційні підприємства, які створюються для некомерційної господарської діяльності.

Організаційно-правова форма суб'єкта господарювання – це форма діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, яка визначає дозволений законодавством країни спосіб формування капіталу підприємства, його правове становище, особливості управління підприємством, володінням та розпорядженням його капіталом (майном), характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства (організації), порядок створення, реорганізації,

ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо.

Організаційно-правові форми підприємства в Україні визначено Державним класифікатором України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004».

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу (фонду) підприємства в Україні можуть діяти у двох організаційних формах: унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Унітарними є:

- державні підприємства;
- комунальні підприємства;
- підприємства об'єднань громадян чи релігійних організацій;
- підприємства споживчої кооперації одного засновника;
- підприємства, засновані на приватній власності одного засновника

тощо.

Корпоративне підприємство утворюється, зазвичай, двома або більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором), статутний капітал поділений на частки, діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними

створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Корпоративними є:

- кооперативні підприємства (виробничі кооперативи);
- підприємства, що створюються у формі господарського товариства;
- інші підприємства, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

3. Господарські товариства та інші суб'єкти господарювання

Відповідно до статті 79 ГКУ господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти підприємництва, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна й участі в підприємницькій діяльності товариства з метою отримання прибутку.

Згідно з ч. 2 ст. 114 ЦКУ господарське товариство, окрім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником.

Крім положень ГКУ та ЦКУ, правовий статус господарських товариств також визначається окремими Законами України, зокрема Законом України «Про господарські товариства», Законом України «Про акціонерні товариства», Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Господарські товариства є юридичними особами. Суб'єкти господарювання - юридичні особи, які стали засновниками або учасниками господарського товариства, зберігають статус юридичної особи.

Господарські товариства можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, якщо інше не передбачено законом.

Засновниками та учасниками господарського товариства можуть бути фізичні або юридичні особи.

До господарських товариств належить **акціонерне товариство** - господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Акціонерне товариство може бути створене однією особою чи може складатися з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства. Відомості про це підлягають реєстрації і опублікуванню для загального відома в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями акціонерів. До товариства та його органів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення акціонерами протиправних дій, крім випадків, визначених законом.

Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. До акціонерів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення протиправних дій товариством або іншими акціонерами.

Акціонерні товариства за порядком розповсюдження акцій між засновниками та учасниками і ступенем їх обігу можуть бути:

публічними - щодо їхніх акцій здійснено публічну пропозицію. Публічну пропозицію власних акцій може здійснювати виключно публічне акціонерне товариство;

приватними – здійснюється приватне розміщення акцій без публічної пропозиції. Максимальна кількість акціонерів – 100 осіб.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями лише власним майном.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів, яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю, порядок їх створення, діяльності та припинення, права та обов'язки їх учасників регламентується положеннями Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», що набув чинності 17.06.2018 р.

Повним є товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить.

Повне товариство як організаційно-правова форма поєднує особисту участь та майнову участь її членів. Характер сімейного походження товариства, в першу чергу, вплинув на важливість особистих якостей учасника, що проявляється в значній довірі один до одного.

Мінімальна кількість учасників законодавцем не встановлена, але із змісту ст. ст. 120, 121 ЦКУ випливає, що товариство може бути створене декількома особами.

Командитним є товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

У складі командитного товариства є дві групи учасників, які займають різне правове становище:

- повні учасники, які ведуть справи товариства і несуть повну відповідальність за його зобов'язаннями;

- вкладники практично не беруть участі в управлінні товариством, проте і ризик їх обмежений лише розмірами вкладів в складений капітал.

Така організаційно-правова форма дозволяє учасникам товариства залучати кошти зі сторони на менш ризикових умовах, ніж за кредитними договорами. Для вкладників вона є привабливою можливістю отримання доходу від підприємницької діяльності без особистої участі в ній та без ризику своїм майном.

Підприємством корпоративного типу є виробничий кооператив.

Виробничий кооператив - це господарська організація корпоративного типу, яка створюється на добровільних засадах громадянами для спільного здійснення господарської (виробничої) діяльності з метою отримання доходу і діє на підставі статуту, на засадах членства, обов'язкової трудової участі в його діяльності, самоуправління та самофінансування.

Нормативною основою діяльності виробничого кооперативу є відповідні положення ГК України (статті 94-110), ЦК України (статті 163-166), а також закони - загальний (Закон України від 10.07.2003 р. «Про кооперацію») та спеціальний (Закон України від 17.07.1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію»). Положення ГК і ЦК з деяких питань (фонди кооперативу; принцип визначення частки (загального паю) члена кооперативу; основні засади розподілу прибутку кооперативу між його членами та ін.) відрізняються від положень пізніше прийнятого Закону «Про кооперацію».

Основні риси виробничого кооперативу, відповідно до Закону України від 10.07.2003 р. «Про кооперацію» (набув чинності з моменту його опублікування, тобто до введення в дію ГК України та ЦК України) такі:

- господарська організація корпоративного типу;
- мета діяльності - отримання доходу та забезпечення зайнятості населення;
- створення на добровільних засадах;
- безпосереднє здійснення господарської діяльності (виробництво

продукції/товарів, виконання робіт, надання послуг);

- наявність статусу юридичної особи;
- наявність статуту як обов'язкового установчого документа

Особливості правового становища *підприємств з іноземними інвестиціями* визначається статтями 116, 390-400 ГК, Законом України від 19.03.1996 р. «Про режим іноземного інвестування» , а також низкою підзаконних нормативно-правових актів.

Характерними ознаками *підприємства з іноземними інвестиціями* (ПІІ) є:

- підприємство корпоративного типу за участю вітчизняних суб'єктів господарювання (резидентів) та іноземних інвесторів (ними можуть бути: іноземні громадяни, особи без громадянства, що не мають постійного місце проживання в Україні, юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншої держави, міжнародні організації, інші держави);

- наявність у статутному капіталі підприємства іноземної інвестиції у визначених законом формах (види та форми таких інвестицій визначаються ст. 2, 16 Закону «Про режим іноземного інвестування», ст. 391, 392 ГК) та розмірі (не менше 10% розміру цього фонду);

- створення такого підприємства може відбуватися шляхом заснування (при цьому принаймні одним із засновників має бути іноземний інвестор), а також у разі внесення його учасником - іноземним інвестором іноземної інвестиції; набуття підприємством статусу ПІІ пов'язується не з моментом його державної реєстрації, а від дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс;

- до установчих документів підприємства з іноземними інвестиціями ставляться спеціальні вимоги: крім відомостей, передбачених законодавством України для відповідних організаційно-правових форм підприємств, вони також мають містити відомості про державну належність засновників підприємства з іноземними інвестиціями, відомості про розмір іноземної інвестиції, оціненої в іноземній валюті та національній валюті України за домовленістю сторін на основі цін міжнародних ринків або ринку України за курсом НБУ;

- майно, що ввозиться в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду підприємств з іноземними інвестиціями (крім товарів для реалізації або власного споживання), звільняється від обкладення митом. Порядок пропуску такого майна на територію України визначається ст. 18 Закону України «Про режим іноземного інвестування»;

- продукція цих підприємств не підлягає ліцензуванню і квотуванню за умови їх сертифікації як продукції власного виробництва у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- на підприємство з іноземними інвестиціями розповсюджується національний режим господарювання, якщо інше не передбачено законами та міжнародними договорами України, ратифікованими ВР України;

- з метою залучення іноземних інвестицій держава закріплює гарантії захисту прав іноземних інвесторів (ст. 397 ГК, статті 8-12 Закону «Про режим іноземного інвестування»);

Іноземне підприємство фактично є різновидом підприємства з іноземними інвестиціями, визначальною ознакою якого є особливі вимоги до його учасників (ними можуть бути лише іноземні інвестори) та майна (в іноземному підприємстві іноземна інвестиція має становити 100%). За організаційно-правовою формою таке підприємство може бути унітарним чи корпоративним. Виникнення такого підприємства пов'язується із заснуванням іноземними інвесторами (інвестором) нового підприємства чи набуття такими особами у власність майнового комплексу діючого унітарного підприємства чи 100% акцій (часток) підприємства корпоративного типу. З метою захисту інтересів національної економіки та національної безпеки законом можуть визначатися галузі, в яких створення іноземних підприємств забороняється.

Особливості правового статусу іноземних підприємств визначаються ст. 117 ГК України.

Також в Україні можуть створюватися та функціонувати підприємства державної та комунальної форм власності, види та особливості яких визначено положеннями ЦКУ, ГКУ та окреми законами, зокрема Законами України «Про

управління об'єктами державної власності», «Про місцеве самоврядування в Україні».

Водночас слід зазначити, що в ГКУ *не згадуються деякі види підприємств*, наприклад:

підприємство художніх промислів, особливості правового становища якого визначаються Законом України від 21.06.2001 р. «Про народні художні промисли»;

інноваційне підприємство, особливості правового статусу якого визначаються Законом України від 04.07.2002 р. «Про інноваційну діяльність».

Таким чином, суб'єкт господарювання може здійснювати господарську діяльність у різноманітних організаційно-правових формах, дозволених вітчизняним законодавством. Організаційно-правові форми різняться за складом, мірою відповідальності, внесками, умовами діяльності та ін.

4. Особливості правового статусу фізичної особи – підприємця

Найпростішою формою здійснення підприємницької діяльності є форма приватного підприємництва фізичними особами, тобто без створення підприємств чи інших юридичних осіб. Ринкова економіка надає можливості людині, яка має бажання, знання, кошти або майно і на яку не поширюються законодавчі заборони, розпочати справу і втілити у життя своє уявлення про ефективну, прибуткову діяльність та, як наслідок, досягти матеріального добробуту.

Щодо фізичних осіб - підприємців слід враховувати норми діючого законодавства України, яким врегульовано питання здійснення підприємницької діяльності. Спеціального нормативного акта, який встановлював би правовий статус громадянина-підприємця, на сьогодні не існує. Відповідні положення щодо права фізичної особи на зайняття

підприємницькою діяльністю містяться у гл. 13 ГК України, гл. 5 ЦК України та у відповідних галузевих документах, що регулюють відповідний вид діяльності. Закон пов'язує виникнення статусу підприємця не з фактичним заняттям підприємництвом, а з державною реєстрацією як суб'єкта підприємництва. Так, відповідно до ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Частина 1 ст. 50 Цивільного кодексу України передбачено, що право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законом.

Згідно з ч. 1 ст. 128 Господарського кодексу України громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 цього Кодексу.

Право на заняття підприємницькою діяльністю на території України не залежить від громадянства, фінансового або майнового стану громадянина. Займатися підприємницькою діяльністю на території України мають право громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Іноземці і особи без громадянства при здійсненні господарської діяльності в Україні користуються такими ж правами і мають такі ж обов'язки, як і громадяни України.

Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність:

- безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, щоним створюється;
- із залученням або без залучення найманої праці;
- самостійно або спільно з іншими особами.

Підприємницька діяльність здійснюється фізичною особою-підприємцем від свого імені, на свій ризик. Вона є рівноправним учасником господарського обороту, має право наймати і звільняти працівників,

розпоряджатися на свій розсуд прибутком, що залишається після сплати податків тощо.

Слід зазначити, що закони України встановлюють ряд обмежень на здійснення підприємницької діяльності народними депутатами України, посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадовими особами органів прокуратури, суду, органів державної безпеки, внутрішніх справ, органів державної влади та управління, які контролюють діяльність підприємств, нотаріусів.

Крім того, фізичні особи за вчинені правопорушення можуть бути позбавлені права на підприємництво за вироком суду.

Фізичні особи - підприємці не вправі здійснювати страхову діяльність, банківську діяльність, діяльність у сфері організації телебачення і радіомовлення, космічну діяльність тощо.

Таким чином, виходячи з наведеного, статус фізичної особи - підприємця - це юридичний статус, який засвідчує право особи на заняття підприємницькою діяльністю, тобто самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Фізична особа, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, після проходження відповідних реєстраційних та інших передбачених законодавством процедур до свого статусу фізичної особи, якого вона набула з моменту народження, набуває додаткової ознаки - "суб'єкт підприємницької діяльності".

Статус підприємця має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Згідно зі ст. 50 ЦК України фізична особа набуває право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, за умови її повної цивільної дієздатності. Відповідно до ст. 34 ЦК України повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває

повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Крім того, повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. У цьому разі надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду.

Також повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. __

Фізична особа — підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення.

Фізична особа — підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй при поділі цього майна.

Фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом.

Реєстрація підприємців здійснюється в загальному для суб'єктів підприємницької діяльності порядку, тобто відповідно до вимог ГК України та Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”.

5. Порядок створення та припинення суб'єктів господарювання

Господарське законодавство регулює умови створення, діяльності та її припинення різних видів суб'єктів господарювання.

Стаття 56 ГКУ визначає загальні засади створення суб'єкта господарювання, в т. ч. правові підстави, форми створення, необхідність додержання вимог чинного законодавства.

Набуття фізичною особою статусу підприємця або відмови від такого статусу, так само як створення суб'єкта господарювання юридичної особи та її припинення передбачає необхідність проведення відповідної державної реєстрації. Загальний порядок проведення державної реєстрації суб'єктів господарювання визначений Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Правовою підставою створення суб'єкта господарювання є рішення власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, рішення інших органів, організацій і громадян.

При цьому можуть застосовуватися різні **форми** створення суб'єкта господарювання:

- *заснування* нового суб'єкта (суб'єктів) господарювання;
- *реорганізації* (злиття, виділення, поділ, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта (суб'єктів) господарювання.

Під реорганізацією розуміється припинення його функціонування в конкретній організаційно-правовій формі з заміною на нову шляхом злиття, приєднання, поділу або перетворення. В результаті реорганізації суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта господарювання успадковуються, настає повне правонаступництво. Іншими словами, суб'єктні права і обов'язки суб'єкта господарювання, що припинено, стають правами та обов'язками нових чи оновлених утворень.

Суб'єкт господарювання може бути утворений шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням

антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України (ч. 3-5 ст. 40 ГКУ; ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції»).

Процес створення суб'єкта господарювання – юридичної особи передбачає набуття нею правоздатності та дієздатності.

Юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Цивільна правоздатність юридичної особи може бути обмежена лише за рішенням суду. Юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Дієздатність означає, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Порядок створення органів юридичної особи встановлюється установчими документами та законом. У випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників.

Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. У відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження. Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі.

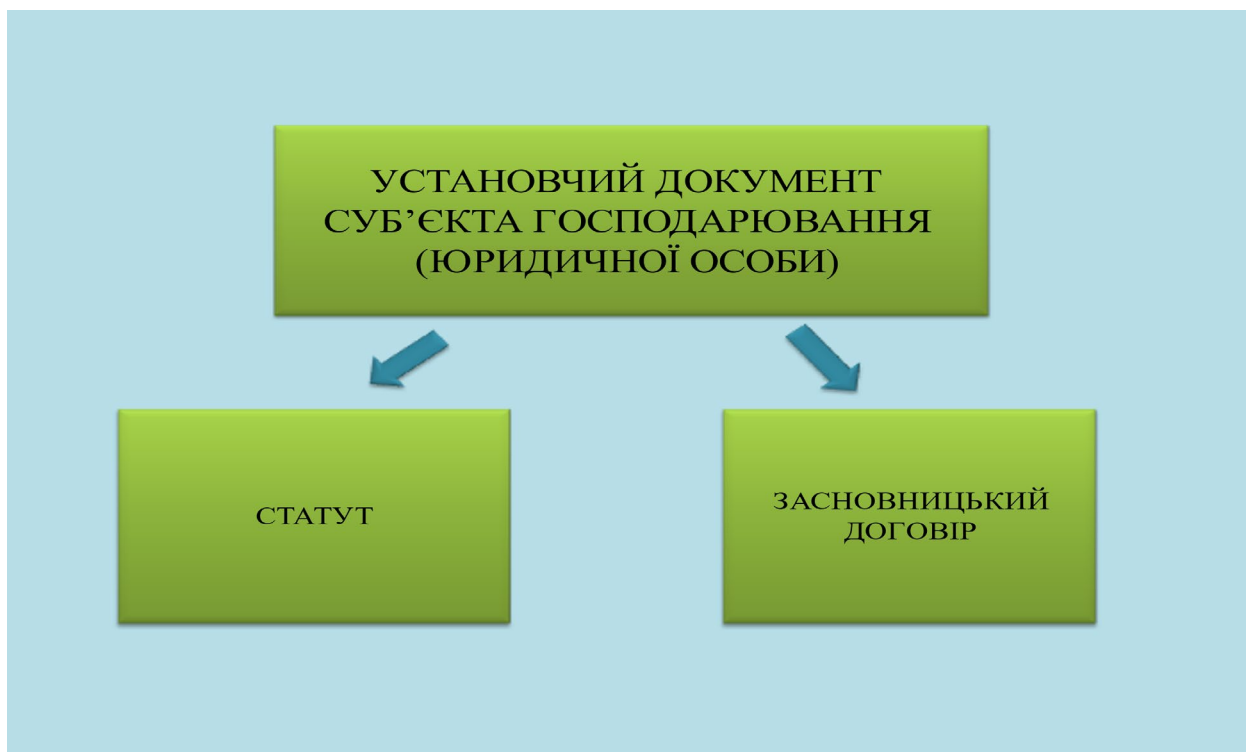
Також окремо необхідно зазначити, що суб'єкти господарювання – юридичні особи можуть мати відокремлені підрозділи (філії та представництва).

Філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності. Відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Суб'єкт господарювання створюється і діє на підставі **установчих документів (документа)**, які мають відповідати встановленим загальним і спеціальним вимогам.

Загальні вимоги до установчих документів створюваного суб'єкта господарювання визначаються ст. 57 ГКУ і стосуються:

- видів установчих документів: рішення про утворення суб'єкта господарювання (приймається при створенні господарської організації унітарного типу), засновницький договір (укладається у разі заснування суб'єкта господарювання двома і більше особами), статут (ухвалюється в передбачених законом випадках – при створенні підприємства; господарських товариств, що належать до об'єднань капіталів), положення (філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій зі статусом юридичної особи);

- змісту установчих документів (найменування та місцезнаходження суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом).

Спеціальні вимоги до установчих документів створюваного суб'єкта господарювання визначаються законами, які визначають особливості правового статусу суб'єктів господарювання з певними видами діяльності (наприклад, ЗУ «Про банки і банківську діяльність», ЗУ «Про страхування» та ін.).

У засновницькому договорі засновники:

- зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання;
- визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна;
- визначають порядок розподілу прибутків і збитків;
- визначають управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників;
- визначають порядок вибуття та входження нових засновників;
- визначають інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом;

- визначають порядок реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання відповідно до закону.

Статут суб'єкта господарювання повинен містити:

- відомості про його найменування і місцезнаходження;
- мету і предмет діяльності;
- розмір і порядок утворення статутного капіталу та інших фондів;
- порядок розподілу прибутків і збитків;
- відомості про органи управління і контролю, їх компетенцію;
- умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання;
- інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством);
- господарську компетенцію органів державної влади, органів місцевого самоврядування, відокремлених підрозділів суб'єкта господарювання.

Водночас, окремими законами України можуть визначатися особливості змісту установчих документів, що дещо відрізняється від положень ст. 57 ГКУ (Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», Закон України «Про акціонерні товариства» тощо).

Юридична особа повинна мати своє найменування. Юридична особа може мати крім повного найменування скорочене найменування. Юридична особа, що є підприємницьким товариством, може мати комерційне (фірмове) найменування. Комерційне (фірмове) найменування юридичної особи може бути зареєстроване у порядку, встановленому законом.

Найменування юридичної особи вказується в її установчих документах. Найменування юридичної особи повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму (крім державних органів, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим, державних, комунальних організацій, закладів, установ, релігійних організацій) та назву.

Організаційно-правова форма юридичної особи визначається відповідно до класифікації організаційно-правових форм господарювання, затвердженої центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та

реалізує державну політику у сфері технічного регулювання. Така класифікація міститься в Державному класифікаторі України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» ДК 002:2004, затвердженому наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 N 97.

Назва юридичної особи може складатися з власної назви юридичної особи, а також містити інформацію про мету діяльності, вид, спосіб утворення, залежність юридичної особи та інші відомості згідно з вимогами до найменування окремих організаційно-правових форм юридичних осіб, установленими Цивільним, Господарським кодексами України та цим Законом.

Найменування юридичної особи не може бути тотожним найменуванню іншої юридичної особи (крім органів місцевого самоврядування).

У найменуванні юридичних осіб забороняється використовувати:

- повне чи скорочене найменування державних органів або органів місцевого самоврядування, або похідні від цих найменувань, або історичні державні найменування, перелік яких установлює Кабінет Міністрів України,
- у найменуваннях юридичних осіб приватного права;

- символіку комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, заборона використання яких встановлена Законом України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки";

- терміни, аббревіатури, похідні терміни, заборона використання яких передбачена законом.

Законами можуть бути встановлені особливості найменування товариств, холдингових компаній, банків, пенсійних фондів, корпоративних інвестиційних фондів, торгово-промислової палати, навчальних закладів, юридичних осіб, які мають ліцензію на здійснення страхової діяльності, волонтерських організацій, адвокатських бюро, операторів державних

лотерей, асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань, політичних партій, громадських об'єднань, профспілок, їх організацій та об'єднань, організацій роботодавців, їх об'єднань.

Припинення діяльності суб'єкта господарювання є таким же закономірним та органічним процесом як і створення.

Припинення діяльності суб'єкта господарювання відбувається шляхом його ліквідації та реорганізації

Під ліквідацією розуміється остаточне припинення будь-якої діяльності якогось суб'єкта господарювання. В результаті ліквідації суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта господарювання перестають існувати, припиняються.

Основна відмінність між ліквідацією і реорганізацією полягає у відсутності або наявності правонаступництва.

В обох випадках припинення діяльності суб'єкта господарювання він більше не існуватиме:

- у зв'язку з ліквідацією суб'єкта господарювання припиниться і його діяльність:

- у зв'язку з реорганізацією діяльність суб'єкта господарювання триватиме, але вже не в колишній формі (до реорганізації), а в новій організаційно-правовій формі суб'єкта господарювання.

Припинення суб'єкта господарювання може здійснюватися в добровільному та примусовому порядку відповідно до:

- рішення власника та уповноважених осіб, засновників суб'єкта господарювання або їхніх правонаступників;

- у випадках передбачених ГКУ - за рішенням суду.

Реорганізація суб'єкта господарювання може здійснюватися у таких формах:

злиття - два або більше суб'єктів господарювання припиняють своє окреме існування, а всі майнові права і обов'язки кожного з них стають правами та обов'язками нового суб'єкта, який виник на майновій базі утворених внаслідок злиття суб'єктів. Організаційно-правова форма може

нового суб'єкта господарювання може відрізнятися від колишніх форм суб'єктів, що злилися;

приєднання - два або більше суб'єктів господарювання припиняють своє окреме існування з тією відмінністю від злиття, що всі їх майнові права й обов'язки стають правами й обов'язками не нового суб'єкта господарювання, а того, що раніше вже існував і який продовжує функціонувати в колишній організаційно-правовій формі як правонаступник суб'єктів, утворених внаслідок приєднання;

поділ означає припинення одного суб'єкта господарювання й утворення на його майновій базі двох чи декількох нових суб'єктів з передачею кожному з них за роздільним актом у відповідних частинах усіх майнових прав і обов'язків суб'єкта, що реорганізується. Моментом переходу прав і обов'язків до суб'єктів господарювання - правонаступників у результаті реорганізації вважається дата підписання роздільного акту. **Поділ може бути добровільним і примусовим.** Наприклад, у випадку зловживання суб'єктом господарювання монопольним становищем на ринку антимонопольний орган може звернутися до суду з вимогою, щодо його примусового поділу (ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції»);

перетворення одного суб'єкта господарювання на інший означає зміну форми власності на майно і/або організаційно-правову форму суб'єкта, що продовжує функціонувати з колишнім обсягом майнових прав, обов'язків зобов'язань.

Будь-які форми реорганізації суб'єктів господарювання супроводжуються переходом усіх майнових прав і обов'язків. Звідси випливає, що правонаступник суб'єктів господарювання, які утворені внаслідок злиття або приєднання, вправі стягувати з усіх їх дебіторів заборгованість, вимагати виконання від контрагентів цих суб'єктів зобов'язань за договорами або іншими угодами. З іншого боку, той же правонаступник зобов'язаний цілком виконати всі зобов'язання за угодами, укладеними правопередниками, розплатитися у повному обсязі за їх боргами з третіми особами, незалежно від

того, чи досить для цього майна, що перейшло до нього, чи воно не покриває усіх вимог кредиторів.

У ринковій економіці «приєднання» може розцінюватися як одна з форм «поглинання конкурента». Тим самим не виключається вплив на монополізацію ринків конкретних товарів і послуг, територій, обмеження конкуренції. Тому однією з умов здійснення злиття і приєднання суб'єктів господарювання є згода органів Антимонопольного комітету України (п. 3 ст. 20 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»).

Після скасування державної реєстрації суб'єкт господарювання втрачає статус юридичної особи і надалі не має права брати участь у відносинах товарно-грошового обігу, бути позивачем і відповідачем в суді. Запис про припинення діяльності суб'єкта господарювання вноситься до державного реєстру тільки після затвердження ліквідаційного балансу власником або органом, що призначив ліквідаційну комісію.

Підставою для примусової ліквідації суб'єкта господарювання може слугувати його банкрутство.

Банкрутство - це встановлений господарським судом факт неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності виконати свої грошові зобов'язання не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури. Порядок визнання боржника банкрутом визначається положеннями Кодексу України з процедур банкрутства.

ВИСНОВКИ

Елементами господарських, як і будь-яких інших правовідносин, є їх зміст (матеріальний та юридичний), суб'єкти та об'єкти.

Матеріальний зміст господарських відносин становить власне господарська діяльність у всій її різноманітності. Юридичний зміст господарських відносин — це права та обов'язки суб'єктів господарювання, які виникають у них у процесі здійснення зазначеної діяльності.

Різноманітний характер господарських відносин зумовлює існування досить широкого кола їх учасників. До учасників відносин у сфері господарювання належать суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Суб'єктами господарювання, або суб'єктами господарського права, є юридичні або фізичні особи, які на основі юридично відокремленого майна безпосередньо здійснюють передбачену законодавством та їх статутом (стосовно юридичних осіб) господарську діяльність і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна.

Ознаками суб'єкта господарського права є наявність певної організаційно-правової форми, в якій здійснюється господарська чи управлінська діяльність; юридично відокремленого та закріпленого за суб'єктом майна (основні фонди, обігові кошти тощо) через прийняття установчих документів, самостійний баланс, відкриття рахунків у банках; господарської правосуб'єктності, тобто можливості набувати від свого імені майнових та особистих немайнових прав, виконувати зобов'язання, виступати в судових органах.

Господарське законодавство і право регулює умови створення, діяльності та її припинення різних видів суб'єктів господарювання. Створення суб'єкта господарювання здійснюється у вигляді заснування нового суб'єкта (суб'єктів) господарювання або *реорганізації* (злиття, виділення, поділ, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта (суб'єктів) господарювання. Основна відмінність між ліквідацією і реорганізацією полягає у відсутності або наявності правонаступництва. Суб'єкт господарювання створюється і діє на підставі установчих документів (документа), які мають відповідати встановленим загальним і спеціальним вимогам. Проведення у справі про

банкрутство порушується за наявності матеріально-правових і процесуально-правових умов.

Література:

1. Конституція України: Конституція. Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96
2. Господарський кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
7. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
8. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III (у ред. 03.07.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
9. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII (у ред. 16.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>
10. Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
11. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-вр
12. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР (у ред. від 11.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Про ліцензування видів економічної діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

14. Про Митний тариф України: Закон України від 19.10.2022 № 2697-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text>
15. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>
16. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
17. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17
18. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 №1315-VII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18
19. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
20. Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_ks/op_dk002_2016.htm
21. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності». Прийнято та надано чинності наказом Держспоживстандарту України 11.10.2010 № 457 (v0457609-10)(у ред. 24.02.2020 р.) URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/128651.html>
22. Господарське право (загальна частина): підручник. К. : Ліра-К, 2021. 448 с.
23. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 588 с.
24. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
25. Мілаш В.С. Господарське право: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.
26. Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків: Право, 2024. 208 с.

Інформаційні ресурси (дата звернення: 01.03.2025)

1. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України
2. <http://rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України
3. <http://www.president.gov.ua/> - Президент України

4. <http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України)
5. <http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України
6. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> - Верховний Суд України
7. <http://nbuv.gov.ua> - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
8. <http://www.univ.kiev.ua> – бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
9. <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/journals.html>. - Наукова юридична періодика України
10. http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html - Юридичні інформаційні ресурси
11. <http://protokol.com.ua> - Протокол: юридичний інтернет-ресурс.

ЛЕКЦІЯ 3

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА В ГОСПОДАРСЬКОМУ ОБІГУ

ВСТУП

1. Майно у сфері господарювання.
2. Речові права у сфері господарювання.
3. Особливості правового режиму окремих категорій майна у сфері господарювання.

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Побудова в Україні ринкових господарських відносин потребує принципово нових підходів до вирішення проблеми достатності фінансово-майнового забезпечення функціонування суб'єктів господарювання. Докорінна перебудова економічних відносин в Україні, яка бере витоки зі здобуття незалежності нашої держави й триває досі, визначає організаційно-правові засади реформування системи господарських відносин суб'єктів господарювання, побудованій на майновій самостійності та відокремленості учасників господарського обороту. Нині, у зв'язку з інтенсифікацією створення нових суб'єктів господарювання, модернізацією їх організаційно-правових форм важливим залишається питання про визначення правового режиму майна господарюючих суб'єктів, адже саме майнові ресурси визначають основу створення та функціонування суб'єктів господарювання

Розкриття багатогранної сутності речових прав у сфері господарювання і на цій основі розроблення концептуальних підходів та принципів управління цими правами, визначення способів їх класифікації, необхідних для глибшого теоретичного дослідження та практичного аналізу оцінки ефективності використання цих прав у сучасній системі господарювання виступають, очевидно, основоположними моментами.

1. Майно у сфері господарювання

Відповідно до ч. 1 статті 139 Господарського кодексу України, *майном* у сфері господарювання визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються та використовуються у діяльності суб'єктів господарських відносин та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Залежно від економічної форми, яку набирає майно у процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до *основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів та цінних паперів*.

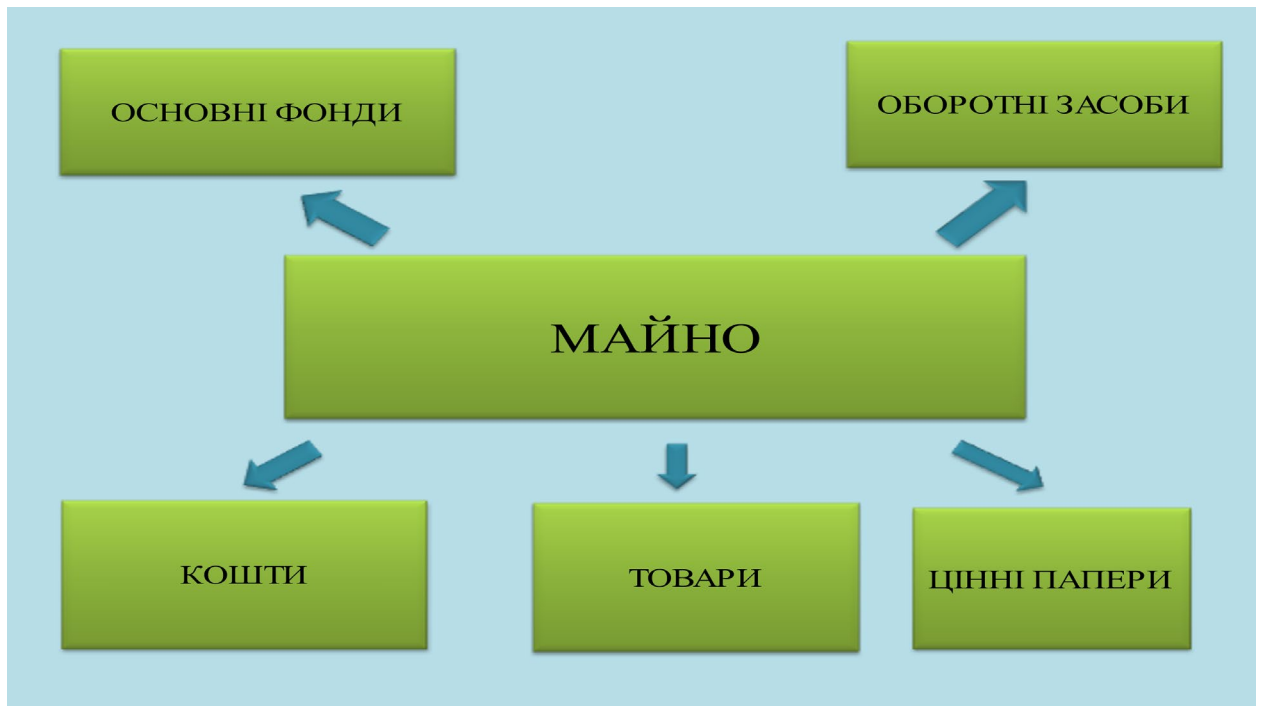
Основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будівлі, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що згідно із законодавством належить до основних фондів.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що згідно із законодавством належить до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші в національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є **цінні папери**.

В цілому, відповідно до статті 139 ГК України розрізняють дві основні форми майна: майно в речовій формі та нематеріальні активи. Майно в речовій формі залежно від природних властивостей традиційно поділяється на рухоме і нерухоме (ст. 181 ЦК України). До нерухомих речей належить земля (земельні ділянки) та розташовані на ній об'єкти, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Нерухомі речі зазвичай є незамінними (індивідуалізованими) і мають спеціальний правовий режим, що полягає в реєстрації прав на таке майно. Правовий режим нерухомих речей може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти та інше майно.

Різновидом нерухомого майна, що має спеціальний правовий режим, є природні ресурси - земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які відповідно до Конституції (статті 13, 14) є об'єктами права власності Українського народу. Правовий режим використання зазначених об'єктів регулюється: Земельним кодексом, Кодексом про надра, Лісовим кодексом, Водним кодексом, а також законами: «Про охорону навколишнього

природного середовища», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону атмосферного повітря» та ін.

Природні ресурси можуть надаватися суб'єктам господарювання для використання або придбаватися ними у власність лише у випадках та порядку, передбачених законом. Суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до ГКУ та відповідних законів України. Кабінет Міністрів України забезпечує державний облік природних ресурсів, що належать до державної та комунальної й можуть використовуватись у господарській діяльності.

Суб'єктам господарювання може передаватись у власність земля із закритими водоймами, ділянками лісів, загальнопоширеними корисними копалинами, що знаходяться в ній, у тому числі громадянам для ведення фермерського господарства, а також сільськогосподарським підприємствам для господарської діяльності. Порядок надання землі у власність визначається виключно законом з урахуванням необхідності визначення гарантій ефективного використання землі суб'єктами господарювання, запобігання її безгосподарному використанню та псуванню.

Суб'єктам господарювання для здійснення господарської діяльності надаються в користування на підставі спеціальних дозволів (рішень) уповноважених державою органів земля та інші природні ресурси (у тому числі за плату або на інших умовах). Порядок надання у користування природних ресурсів громадянам і юридичним особам для здійснення господарської діяльності встановлюється земельним, водним, лісовим та іншими спеціальними законодавчими актами.

Відповідно до положень статті 152 ГКУ *суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, має право:*

- експлуатувати корисні властивості наданих йому природних ресурсів;

- використовувати для господарських потреб у встановленому законодавством порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, що знаходяться на наданій йому земельній ділянці;

- одержувати доходи від результатів господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів;

- одержувати пільгові коротко- та довгострокові кредити для реалізації заходів ефективного використання, відтворення та охорони природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами при здійсненні зазначених заходів;

- вимагати компенсації шкоди, завданої належним йому природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів.

Згідно зі статтею 153 ГКУ *суб'єкт господарювання*, здійснюючи господарську діяльність, *зобов'язаний*:

- використовувати природні ресурси за цільовим призначенням, визначеним при їх наданні (придбанні) для використання в господарській діяльності;

- ефективно і економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності;

- здійснювати заходи своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості у процесі господарювання;

- своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів;

- здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів;

- відшкодовувати збитки, завдані ним власникам або первинним користувачам природних ресурсів.

Рухомими речами є речі, які вільно переміщуються у просторі (ч. 2ст. 181 ЦК України). Правовий режим таких речей спрощений, оскільки вони

зазвичай вважаються товаром, призначеним для відчуження. Відтак їх обіг не потребує реєстрації, за деякими винятками.

До нематеріальних активів відповідно до ст. 14.1.120 Податкового кодексу України належать:

- результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності);

- право користування майном та майновими правами ;

- набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами.

Відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 "Нематеріальні активи" , затвердженого Міністерством фінансів України 12.10.2010р. № 1202 нематеріальний актив визнається активом, якщо його можна ідентифікувати (може бути виділений чи відокремлений від інших активів) або виникає внаслідок угод, які мають обов'язкову силу незалежно від того, чи можуть вони бути передані або відокремлені від суб'єкта державного сектору чи від інших прав та зобов'язань, та існує ймовірність отримання суб'єктом бухгалтерського обліку в державному секторі майбутньої економічної вигоди, пов'язаної з його використанням, та/або якщо він має потенціал корисності і його вартість може бути достовірно визначена.

Для цілей бухгалтерського обліку нематеріальні активи включають:

- авторське та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо);

- права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо);

- права на знаки для товарів і послуг (товарні знаки, торгові марки, фірмові найменування тощо);

- права користування майном (право користування земельною ділянкою, крім права постійного користування земельною ділянкою, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо);

- права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, розробки, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, захист від недобросовісної конкуренції тощо);

- незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи;

- інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

Відповідно до статті 154 ГКУ відносини, що пов'язані з використанням у господарській діяльності та охороною прав інтелектуальної власності, регулюються ГКУ, Цивільним кодексом України та іншими законами. До відносин, пов'язаних з використанням у господарській діяльності прав інтелектуальної власності, застосовуються положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ та відповідними законами України.

У статті 155 ГКУ визначаються об'єкти прав інтелектуальної власності у сфері господарювання. Ними визнаються:

- винаходи та корисні моделі;
- промислові зразки;
- сорти рослин і породи тварин;
- торговельні марки (знаки для товарів і послуг);
- комерційне (фірмове) найменування;
- географічне зазначення;
- комерційна таємниця;
- комп'ютерні програми;
- інші об'єкти, передбачені законом.

Загальні умови захисту прав інтелектуальної власності на зазначені об'єкти визначаються Цивільним кодексом України.

Суб'єкти господарювання мають певні правомочності щодо:

- використання винаходу, корисної моделі та промислового зразка, а саме:

1) право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок відповідно до законодавства України засвідчується патентом.

2) відносини суб'єкта господарювання, який є роботодавцем для винахідника (винахідників) або автора (авторів) зазначених об'єктів, щодо прав на одержання патенту і права використання зазначених об'єктів інтелектуальної власності регулюються Цивільним кодексом України та відповідними законами України.

3) використанням винаходу, корисної моделі чи промислового зразка у сфері господарювання визнається:

- виготовлення, пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання із зазначеною метою продукту, що охороняється відповідно до закону;

- застосування способу, що охороняється відповідно до закону, або пропонування його для застосування в Україні за умов, передбачених Цивільним кодексом України;

- пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання із зазначеною метою продукту, виготовленого безпосередньо способом, що охороняється відповідно до закону.

3) суб'єктам господарювання належить право попереднього використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка за умов, передбачених Цивільним кодексом України.

4) володілець патенту може передавати свої права щодо використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка як внесок у статутний фонд

підприємства. Правила цієї статті застосовуються також до регулювання відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією у сфері господарювання прав на сорти рослин та породи тварин.

- використання торговельної марки:

1) право інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом у випадках і порядку, передбачених законом.

2) використанням торговельної марки у сфері господарювання визнається її застосування на товарах та при наданні послуг, для яких вона зареєстрована, на упаковці товарів, у рекламі, друкованих виданнях, на вивісках, під час показу експонатів на виставках і ярмарках, що проводяться в Україні, у проспектах, рахунках, на бланках та в іншій документації, пов'язаній з упровадженням зазначених товарів і послуг у господарський (комерційний) обіг. Свідоцтво надає право його володільцеві забороняти іншим особам використовувати зареєстровану торговельну марку без його дозволу, за винятком випадків правомірного використання торговельної марки без його дозволу. Суб'єкти права на торговельну марку можуть проставляти попереджувальне маркування, яке вказує на те, що торговельна марка, яка застосовується, зареєстрована в Україні. Суб'єкти права на торговельну марку, які здійснюють посередницьку діяльність, можуть на підставі договору з виробником товару (послуг) використовувати свою торговельну марку з торговельною маркою виробника, а також замість його торговельної марки. Право інтелектуальної власності на торговельну марку може бути передано як внесок до статутного фонду суб'єкта господарювання. У разі банкрутства суб'єкта господарювання право на торговельну марку оцінюється разом з іншим майном цього суб'єкта.

3) торговельна марка, право на яку належить кільком особам, є маркою, що відрізняє товари і послуги учасників об'єднання підприємств (торговельна марка об'єднання, спільна торговельна марка) від однорідних товарів і послуг інших суб'єктів господарювання або використовується спільно кількома суб'єктами в інших випадках, передбачених законом.

Реєстрація торговельної марки, право на яку належить кільком особам, здійснюється в порядку, встановленому законом.

- використання комерційного найменування

1) суб'єкт господарювання — юридична особа або громадянин-підприємець — може мати комерційне найменування. Громадянин-підприємець має право заявити як комерційне найменування своє прізвище або ім'я. Відомості про комерційне найменування суб'єкта господарювання вносяться за його поданням до реєстрів, порядок ведення яких встановлюється законом. Суб'єкт господарювання, комерційне найменування якого було включено до реєстру раніше, має пріоритетне право захисту перед будь-яким іншим суб'єктом, тотожне комерційне найменування якого включено до реєстру пізніше.

2) правовій охороні підлягає як повне, так і скорочене комерційне найменування суб'єкта господарювання, якщо воно фактично використовується ним у господарському обігу. Якщо комерційне найменування суб'єкта господарювання є елементом його торговельної марки, то здійснюється правова охорона і комерційного найменування, і торговельної марки.

3) Особа, яка використовує чуже комерційне найменування, на вимогу його власника зобов'язана припинити таке використання і відшкодувати завдані збитки.

- використання географічного зазначення

1) право на використання географічного зазначення мають лише суб'єкти господарювання, які виробляють товари (надають послуги), щодо яких здійснено державну реєстрацію відповідного географічного зазначення.

2) Використанням географічного зазначення суб'єктом господарювання вважається його застосування:

- на товарах, для яких зареєстровано це географічне зазначення, а також на упаковці;

- у рекламі, проспектах, рахунках, друкованих виданнях, офіційних бланках, вивісках тощо.

3) Суб'єкти господарювання, які здійснюють посередницьку діяльність, можуть використовувати свою торговельну марку поряд з географічним зазначенням товару виробника не інакше як на підставі договору. Умови надання правової охорони географічного зазначення визначаються законом.

4) вироби іноземного походження або у встановлених законодавством випадках їх упаковка, а також вироби вітчизняного виробництва чи їх упаковка, призначені для експорту, повинні містити інформацію про країну їх походження. Інформація про країну походження повинна розміщуватись у доступному місці виробу (упаковки) та нанесена у спосіб, що відповідає встановленим вимогам. Забороняється використання суб'єктами господарювання напису (клейма) "Виготовлено в Україні" або аналогічного за змістом щодо товарів іноземного походження. Уповноважені органи державної влади контролюють дотримання зазначених вимог відповідно до закону.

- комерційної таємниці

1) суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володілець інформації вживає належних заходів охорони її конфіденційності. Строк правової охорони комерційної таємниці обмежується часом дії сукупності умов, зазначених у ч. 1 ст. 162 ГКУ.

2) Особа, яка протиправно використовує комерційну інформацію, що належить суб'єкту господарювання, зобов'язана відшкодувати завдані йому такими діями збитки відповідно до закону.

3) Особа, яка самостійно і добросовісно одержала інформацію, що становить комерційну таємницю, має право використовувати цю інформацію на власний розсуд. До відносин, пов'язаних з комерційною таємницею,

застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України та законів України.

Вартість нематеріальних активів визначається сумою витрат на їх придбання і доведення відповідних об'єктів до стану, придатного для використання. Погашення вартості нематеріальних активів відбувається шляхом щомісячних амортизаційних відрахувань від собівартості продукції, виходячи з первісної їх вартості і строків корисного використання. Цей строк визначається самим підприємством, але не може бути більшим ніж 10 років або строку діяльності підприємства, якщо останнє було створене на визначений строк. Якщо вартість нематеріальних активів не зменшується в процесі їх використання (товарний знак тощо), амортизація не нараховується.

Наступним видом майна, що може бути у власності суб'єкта господарювання є цінні папери та корпоративні права.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його випустив (видав), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам. Правовий режим цінних паперів визначається ГКУ, ЦКУ та Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки».

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) **пайові цінні папери** - цінні папери, що посвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, що знаходяться в управлінні емітента) та надають їх власнику (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом або рішенням про емісію, а для цінних

паперів інститутів спільного інвестування - проспектом (рішенням про емісію) інституту спільного інвестування. До пайових цінних паперів належать:

- а) акції;
- б) інвестиційні сертифікати;
- в) сертифікати ФОН;
- г) акції корпоративних інвестиційних фондів;

2) **боргові цінні папери** - цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають обов'язок емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги, а також інші права власника та обов'язки емітента і осіб, які надають забезпечення за облігаціями. До боргових цінних паперів належать:

- а) корпоративні облігації;
- б) державні облігації України;
- в) облігації місцевих позик;
- г) казначейські зобов'язання України;
- г) ощадні сертифікати банків;
- д) депозитні сертифікати банків;
- е) векселі;
- є) облігації міжнародних фінансових організацій;
- ж) фінансові аграрні ноти;

3) **іпотечні цінні папери** - цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів належать:

- а) іпотечні облігації;
- б) заставні;

4) **деривативні цінні папери** - цінні папери, що посвідчують право власника у визначених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) випадках та порядку вимагати від емітента придбання або продажу

базового активу та/або реалізації встановлених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) прав щодо базового активу, та/або здійснення платежу (платежів) залежно від значення базового показника. До деривативних цінних паперів належать:

- а) опціонні сертифікати;
- б) фондові варанти;
- в) кредитні ноти;
- г) депозитарні розписки;
- г) державні деривативи.

Вимоги до деривативних цінних паперів (крім державних деривативів), а також порядок їх емісії, обліку, обігу, викупу та погашення визначаються нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

5) товаророзпорядчі цінні папери - це цінні папери, що надають їх держателю право розпоряджатися майном, зазначеним у таких документах (наприклад, товарні аграрні ноти)

Корпоративними правами є сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства.

Корпоративні права набуваються особою з моменту набуття права власності на частку (акцію, пай або інший об'єкт цивільних прав, що засвідчує участь особи в юридичній особі) у статутному капіталі юридичної особи.

Учасники (засновники, акціонери, пайовики) юридичної особи мають право у порядку, встановленому установчим документом та законом:

- 1) брати участь в управлінні юридичною особою у порядку, визначеному установчим документом, крім випадків, встановлених законом;
- 2) брати участь у розподілі прибутку юридичної особи і одержувати його частину (дивіденди), якщо така юридична особа має на меті одержання прибутку;

3) у випадках, передбачених законом та установчим документом, вийти з юридичної особи;

4) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, паїв та інших об'єктів цивільних прав, що засвідчують участь у юридичній особі, у порядку, встановленому законом;

5) одержувати інформацію про діяльність юридичної особи у порядку, встановленому установчим документом;

6) одержати частину майна юридичної особи у разі її ліквідації в порядку та у випадках, передбачених законом, установчим документом (право на ліквідаційну квоту).

Функції центральних органів виконавчої влади:

- здійснюють правомочності щодо участі в управлінні господарською організацією відповідно до частки (акцій, паїв) держави у статутному фонді цієї організації;

- ведуть реєстр державних корпоративних прав;
- здійснюють оцінку державних корпоративних прав;
- здійснюють контроль за ефективністю діяльності господарської організації щодо реалізації належних державі корпоративних прав.

Правомочності з управління корпоративними правами держави здійснюються безпосередньо відповідними органами виконавчої влади, якщо:

- держава має сто відсотків часток (акцій) у статутному капіталі господарської організації;

- суб'єкт господарювання, щодо якого здійснюються корпоративні права держави, бере участь у державних та регіональних програмах, що фінансуються з Державного бюджету України;

- не відбувся конкурс з призначення уповноваженої особи через відсутність претендентів або якщо пропозиції конкурсантів не відповідають умовам конкурсу;

- в інших випадках, передбачених законом.

Корпоративні права держави та активи суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких визначено частку держави, підлягають оцінці за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України, відповідно до вимог закону.

Відповідно до чинного законодавства центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України для здійснення необхідних заходів з управління корпоративними правами держави, координації діяльності органів виконавчої влади в цій сфері та надання необхідних відомостей іншим органам державної влади, відповідно до законодавства формує і веде реєстр корпоративних прав держави.

Майнові права і обов'язки суб'єкта господарювання можуть виникати:

- з угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, що йому не суперечать;
- з актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у випадках, передбачених законом;
- внаслідок створення та придбання майна з підстав, не заборонених законом;
- внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав;
- внаслідок порушення вимог закону при здійсненні господарської діяльності;
- з інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання.

В залежності від співвідношення прав на майно учасників(засновників) і самої юридичної особи виділяють три моделі організацій.

Конструкція першої моделі характеризується тим, що засновники при створенні юридичної особи і передачі їй майна втрачають речові права на це майно, але набувають зобов'язуючих прав. Власниками майна є юридичні особи. Така конструкція майнових прав існує в господарських товариствах та кооперативах.

До другої моделі відносяться юридичні особи, на майно яких засновники зберігають право власності, а організації володіють цим майном на праві оперативного управління чи господарського відання. Такими суб'єктами є державні та комунальні підприємства, а також установи, які фінансуються засновникам. Наприклад, бібліотеки, музеї, військові частини тощо.

Суть третьої моделі полягає в тому, що засновники передаючи майно втрачають речові права на це майно, але не набувають зобов'язаних прав. До юридичних осіб, в відношенні яких їх засновники не мають майнових прав, відносяться громадські та релігійні об'єднання, благодійні та інші фонди. Наприклад, відповідно до статті 17 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” релігійні організації мають право використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами. Культурні будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони знаходяться, у **безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно** за рішеннями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Республіці Крим - Уряду Республіки Крим. Релігійні організації мають переважне право на передачу їм культурних будівель із земельною ділянкою, необхідною для обслуговування цих будівель. Однак релігійні організації володіють, користуються і розпоряджаються майном, яке належить їм на праві власності. У власності релігійних організацій можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності.

Прикладне значення така класифікація має при ліквідації юридичної особи. Коли ліквідуються юридичної особи першої моделі то засновники можуть претендувати на частину ліквідаційної маси відповідно своєї частки, засновники другої групи отримують все майно, що залишилося після

ліквідації. В разі ліквідації юридичних осіб третьої моделі, то майно яке залишилося після ліквідації, використовується з метою яка встановлена в установчих документах.

2. Речові права у сфері господарювання

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання становлять право власності та інші речові права.

Відповідно до статті 134 ГК України **право власності** - основне речове право у сфері господарювання, за яким суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених ГК України.

Повноваження власника регламентовані статтею 135 ГКУ, де вказано, що власник майна має право одноосібно або спільно з іншими власниками на

основі належного йому (або їм) майна засновувати господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання, не заборонених законом, на власний розсуд визначаючи мету і предмет господарської діяльності, структуру утвореного ним (або ними) суб'єкта господарювання, склад і компетенцію його (або їх) органів управління, порядок використання майна, інші питання управління діяльністю суб'єкта господарювання, а також приймати рішення про припинення господарської діяльності заснованих ним (або ними) суб'єктів господарювання відповідно до законодавства.

Власник має також право здійснювати організаційно-установчі повноваження на основі належних йому корпоративних прав відповідно до ГКУ та законів України. Державні та комунальні підприємства можуть бути об'єднані за рішенням власника (уповноваженого ним органу) у державні (комунальні) господарські об'єднання, передбачені ГКУ.

Власникові належить право володіння, користування та розпорядження своїм майном. Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Суб'єкт господарювання може бути позбавлений права власності або обмежений у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

Однак не може бути у власності суб'єкта господарювання певне майно відповідно до Постанови ВР України від 17.06.1992 № 2471-ХІІ «Про право власності на окремі види майна», а саме:

1. Зброя, боєприпаси (крім мисливської і пневматичної зброї, і боєприпасів до неї, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що придбаваються громадськими об'єднаннями з дозволу органів внутрішніх справ), бойова і спеціальна військова техніка, ракетно-космічні комплекси.
2. Вибухові речовини й засоби вибуху. Всі види ракетного палива, а також спеціальні матеріали та обладнання для його виробництва.
3. Бойові отруйні речовини.

4. Наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря).

5. Протиградові установки.

6. Державні еталони одиниць фізичних величин.

7. Спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. Зазначені засоби не можуть також перебувати у власності юридичних осіб недержавних форм власності.

8. Електрошокові пристрої та спеціальні засоби, що застосовуються правоохоронними органами, крім газових пістолетів і револьверів та патронів до них, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії.

Наступними речовими правами в господарському праві є право господарського відання та право оперативного управління.

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК Кодексом та іншими законами.

Ознаки права повного господарського відання:

1) право господарського відання належить комерційним державним підприємствам та комунальне комерційне підприємство.

2) володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК Кодексом та іншими законами.

3) майно передається для здійснення комерційної діяльності.

4) власник контролює процес використання майна, однак не втручається в оперативно-господарську діяльність підприємства

5) Щодо захисту права господарського відання застосовуються положення закону, встановлені для захисту права власності. Суб'єкт підприємництва, який здійснює господарську діяльність на основі права

господарського відання, має право на захист своїх майнових прав також від власника.

б) На такому праві майно передається державним та комунальним (комерційним) підприємствам, що діють з метою отримання прибутку.

Під **правом оперативного управління** розуміється речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених ГК України та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Ознаки права оперативного управління:

1. право оперативного управління належить некомерційним державним та комунальним підприємствам, казенним підприємствам.

2. майно повинно бути використане за призначенням, в іншому разі має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується ним не за призначенням.

3. Суб'єкт господарювання володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності.

3. Особливості правового режиму окремих категорій майна у сфері господарювання

Згідно зі статтею 141 ГКУ до державного майна у сфері господарювання належать єдині майнові комплекси державних унітарних підприємств або їх структурних підрозділів, нерухоме майно, інше окреме індивідуально визначене майно державних унітарних підприємств, акції (частки, паї) держави у майні суб'єктів господарювання різних форм власності, а також майно, закріплене за державними установами і організаціями з метою

здійснення необхідної господарської діяльності та передане в безоплатне користування самоврядним установам і організаціям або в оренду для використання його в господарській діяльності. Держава через уповноважені органи державної влади здійснює також права власника щодо об'єктів права власності українського народу, зазначених у ч. 1 статті 148 ГКУ.

Відповідно до закону управління об'єктами державної власності здійснюють Кабінет Міністрів України і за його уповноваженням центральні та місцеві органи виконавчої влади. У передбачених законом випадках управління державним майном здійснюють також інші суб'єкти.

Кабінет Міністрів України встановлює перелік державного майна, яке безоплатно передається у власність відповідних територіальних громад (комунальну власність). Передання об'єктів господарського призначення з державної у комунальну власність здійснюється в порядку, встановленому законом.

Не можуть бути об'єктами передання з державної у комунальну власність підприємства, що здійснюють діяльність, яку дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам і організаціям.

Види майна, що може перебувати виключно в державній власності, відчуження якого недержавним суб'єктам господарювання забороняється, а також додаткові обмеження щодо розпорядження окремими видами майна, яке належить до основних фондів державних підприємств, установ і організацій, визначаються законом.

Корпоративні права держави не можуть передаватися господарським товариствам для формування їх статутних капіталів, крім передачі до статутних капіталів державних акціонерних товариств, 100 відсотків акцій яких належать державі, та державних холдингових компаній.

Розпоряджатися майном, що належить до основних фондів, акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, у статутному капіталі якого 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, має право лише на конкурентних та прозорих засадах, якщо інше не встановлено законом.

Суб'єкти управління об'єктами державної власності здійснюють управління корпоративними правами держави у господарських товариствах, функції з управління якими вони здійснюють, у державних унітарних підприємствах шляхом призначення представників держави для участі у загальних зборах господарського товариства, призначення (обрання) членів наглядової ради державного унітарного підприємства, господарського товариства, єдиним акціонером (учасником) якого є держава. У разі якщо держава не є єдиним акціонером (учасником) господарського товариства, відповідний суб'єкт управління об'єктами державної власності подає пропозиції щодо кандидатів у члени наглядової ради загальним зборам акціонерів (учасників) у порядку, передбаченому законом.

Рішення про розподіл прибутку і збитків, розмір та порядок виплати дивідендів господарських товариств, у статутному капіталі яких є акції (частки), що прямо чи опосередковано належать державі, приймається вищим органом управління таких господарських товариств у порядку, передбаченому законом.

Наглядові ради господарських товариств, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, до 15 березня наступного за звітним року відповідно до Державної дивідендної політики, затвердженої Кабінетом Міністрів України, надають акціонеру пропозиції щодо визначення розміру частини чистого прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за результатами фінансово-господарської діяльності товариства у відповідному році.

Загальні збори акціонерів (учасників) господарського товариства, у статутному капіталі якого 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, затверджують розмір частини чистого прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за результатами фінансово-господарської діяльності товариства у відповідному році, відповідно до Державної дивідендної політики, затвердженої Кабінетом Міністрів України.

Господарські товариства, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, сплачують до державного бюджету дивіденди не пізніше 1 липня року, що настає за звітним.

Господарські товариства, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, які зобов'язані складати та подавати консолідовану фінансову звітність відповідно до закону, за рішенням загальних зборів, що ухвалюється не пізніше 30 квітня року, що настає за звітним, здійснюють розподіл консолідованого прибутку за результатами фінансово-господарської діяльності, відображеними у консолідованій річній фінансовій звітності, підтвердженій незалежним аудитором. У такому разі сплата дивідендів до державного бюджету здійснюється не пізніше 30 липня року, що настає за звітним, безпосередньо зазначеними господарськими товариствами з урахуванням показників дочірніх підприємств та господарських товариств, що включаються до консолідованої фінансової звітності господарського товариства, у статутному капіталі якого 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі.

Дочірні підприємства та господарські товариства, акціонером (учасником) яких є господарське товариство, у статутному капіталі якого 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, включені до консолідованої фінансової звітності такого господарського товариства, здійснюють розподіл прибутку за рішенням вищого органу, а в разі прийняття рішення про спрямування частини чистого прибутку на виплату дивідендів - сплачують дивіденди безпосередньо господарському товариству.

Господарські товариства, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, набуті в результаті примусового відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану відповідно до Закону України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану", та акціонером (учасником) яких є господарське товариство, у статутному капіталі якого 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, сплачують дивіденди

безпосередньо до державного бюджету України у строк не пізніше 1 липня року, що настає за звітним. На суму дивідендів на державну частку, несвоєчасно сплачених господарським товариством, у статутному капіталі якого є корпоративні права держави, податкові органи нараховують пеню, яка сплачується до загального фонду державного бюджету, з розрахунку подвійної облікової ставки Національного банку України від суми недоплати, розрахованої за кожний день прострочення платежу, з дня, наступного після настання строку платежу, по день сплати. Кабінет Міністрів України у визначеному ним порядку приймає рішення про розстрочення платежу із сплати господарськими товариствами, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, дивідендів, які підлягають сплаті до державного бюджету за результатами фінансово-господарської діяльності товариства у відповідному році. У разі прийняття Кабінетом Міністрів України рішення про розстрочення такого платежу господарські товариства, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, сплачують дивіденди до державного бюджету до 31 грудня року, у якому прийнято рішення про розстрочення платежу.

Господарські товариства, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, один раз на рік подають до податкового органу розрахунок частини чистого прибутку (доходу), дивідендів на державну частку в порядку та строки, встановлені Податковим кодексом України.

Господарськими товариствами енергетичної галузі, єдиним акціонером яких є держава, а також господарськими товариствами енергетичної галузі, 100 відсотків акцій (часток) яких знаходяться у статутних капіталах господарських товариств, акціонером яких є держава і володіє в них контрольним пакетом акцій, чистий прибуток, з якого розраховуються та сплачуються дивіденди, зменшується на суму коштів, що спрямовуються на виконання інвестиційних та стратегічних планів, затверджених наглядовою радою або загальними зборами господарського товариства, у разі якщо

утворення наглядової ради не є обов'язковим чи наглядова рада є неправомочною, та на обсяг повернення кредитних коштів, що були запозичені для фінансування капітальних вкладень на будівництво (реконструкцію, модернізацію) об'єктів.

Створення господарських організацій на базі об'єктів державної власності здійснюється за умови, що розмір корпоративних прав держави перевищуватиме 50 відсотків їх статутного капіталу. Зазначені обмеження не поширюються на випадки перетворення орендних підприємств у господарські товариства відповідно до вимог Закону України "Про приватизацію державного майна" та інших нормативно-правових актів з питань приватизації, а також на випадки створення господарських організацій за участю державних підприємств оборонно-промислового комплексу, які входять до складу Державного концерну "Укроборонпром", та господарського товариства в оборонно-промисловому комплексі, визначеного частиною першою статті 1 Закону України "Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності".

Державне майно, яке перебуває на балансі державних унітарних підприємств, установ, організацій, господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, що не підлягають приватизації, яке не входить до складу єдиного майнового комплексу, що забезпечує основні види діяльності таких державних унітарних підприємств, установ, організацій, господарських товариств та більше трьох років не використовується у виробничій діяльності і подальше його використання не планується, може бути відчужено на конкурентних засадах згідно із законом шляхом його приватизації.

Господарські товариства, єдиним акціонером (учасником) яких є держава, а також їхні дочірні підприємства та господарські товариства, більше 50 відсотків акцій (часток) яких належать господарському товариству, єдиним акціонером (учасником) якого є держава, та господарські товариства, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі,

розпоряджаються державним майном, що обліковується у них на балансі, в межах повноважень, визначених законом та/або договором з відповідним суб'єктом управління таким майном.

Майно, внесене до статутного капіталу господарського товариства, у статутному капіталі якого є корпоративні права держави, а також майно, внесене до статутного капіталу його дочірнього підприємства або господарського товариства, більше 50 відсотків акцій (часток) якого належать господарському товариству, єдиним акціонером (учасником) якого є держава, чи набуте зазначеним господарським товариством або дочірнім підприємством у процесі господарської діяльності, є власністю такого господарського товариства або дочірнього підприємства відповідно, крім випадків, визначених законом. Відчуження, обтяження, передача у користування, у тому числі застава, іпотека, оренда, лізинг майна, що є власністю господарського товариства, у статутному капіталі якого є корпоративні права держави, здійснюється з урахуванням обмежень, установлених його статутом та законодавством.

ВИСНОВКИ

Характерною особливістю майна суб'єктів господарської діяльності є законодавче виокремлення: видів майна на загальній правовій основі (згідно ЦК України) та видів майна в сфері господарювання (згідно ГК України). Відтак, серед видів майна суб'єктів господарювання можуть бути, наприклад, споживні та неспоживні речі, нерухоме та рухоме майно, в тому числі основні фонди, оборотні засоби, товари, кошти і цінні папери, які також можуть поділятися на види (згідно структурного підходу - на підвиди). Необхідно підкреслити, що загальна класифікація майна (речей) стосується всіх суб'єктів майнових відносин, в тому числі суб'єктів господарювання — на загальних умовах. Проте, для суб'єктів господарювання існує також і спеціальна класифікація майна, яка стосується безпосередньо їх.

Загальні засади правового режиму майна визначені Конституцією України та Книгою першою «Загальні положення» і Книгою третьою «Право власності та інші речові права» Цивільного кодексу України. Правовий режим майна суб'єктів господарювання крім того регулюється Господарським кодексом України, зокрема, нормами глави 14 «Майно суб'єктів господарювання» розділу III «Майнова основа господарювання».

Правовий режим майна у сфері господарювання можна визначити як сукупність певних правил і процедур, які визначають сутність, призначення, джерела формування та склад майна суб'єктів господарювання, а також визначають механізм реалізації правомочностей власника (власників) щодо володіння, користування та розпорядження окремими видами майна під час здійснення господарської діяльності.

Поняття «майна» в розумінні цивільного законодавства включає виключено матеріальні основи, у той час як господарське законодавство регламентує правові засади як матеріальних цінностей, так і нематеріальних активів, які є важливою складовою ефективного здійснення своєї діяльності господарюючими суб'єктами. Види майна у сфері господарювання можна класифікувати за різними підставами: за формою функціонування майна, за характером участі у господарському процесі і швидкості обороту, за характером обслуговування видів діяльності, за характером фінансових джерел формування, за ступенем ліквідності тощо.

Основним речовим право у сфері господарювання є право власності, яке визначає майже необмежені повноваження та правомочності власника щодо володіння, користування та розпорядження майном. Таке право обмежується лише нормами законодавства, зокрема в частині того, що власність зобов'язує, тобто власник повинен реалізовувати свої можливості у спосіб, який не суперечить законодавству та не порушує прав, свобод та обов'язків інших суб'єктів права. Право господарського відання та право оперативного управління є похідним речовими правами на майно в господарському праві. Особа, яка володіє майном на цих титулах, має майже схожі правомочності як

і у випадку права власності, проте з тим положенням, що юридичний власник такого майна контролює процес використання належного йому майна іншою особою, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність.

Література:

1. Конституція України: Конституція. Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96
2. Господарський кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III (у ред. 03.07.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
6. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII (у ред. 16.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>
7. Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
8. Про ринки капіталів та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/conv#top>
9. Про ліцензування видів економічної діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
10. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16/conv#Text>
11. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17
12. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 №1315-VII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18
13. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>

14. Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_kls/op_dk002_2016.htm
15. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності». Прийнято та надано чинності наказом Держспоживстандарту України 11.10.2010 № 457 (v0457609-10)(у ред. 24.02.2020 р.) URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/128651.html>
16. Господарське право (загальна частина): підручник. К. : Ліра-К, 2021. 448 с.
17. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 588 с.
18. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
19. Мілаш В.С. Господарське право: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.
20. Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків: Право, 2024. 208 с.

Інформаційні ресурси (дата звернення: 01.03.2025)

1. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України
2. <http://rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України
3. <http://www.president.gov.ua/> - Президент України
4. <http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України)
5. <http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України
6. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> - Верховний Суд України
7. <http://nbuv.gov.ua> - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
8. <http://www.univ.kiev.ua> – бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
9. <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/journals.html>. - Наукова юридична періодика України
10. http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html - Юридичні інформаційні ресурси
11. <http://protokol.com.ua> - Протокол: юридичний інтернет-ресурс.

ЛЕКЦІЯ 4

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

ВСТУП

1. Об'єктивна необхідність державного регулювання господарської діяльності.
2. Поняття, зміст, ознаки та принципи державного регулювання господарської діяльності
3. Форми, методи та засоби державного регулювання господарської діяльності.
4. Поняття конкуренції в сфері господарювання та її види.
5. Монополія, монопольне становище і зловживання ним.
6. Відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Господарська діяльність полягає у трансформації природних ресурсів, перетворенні виробничих засобів у матеріальні та інші блага для задоволення суспільних і власних потреб самих виробників. Цільовою установою господарювання є створення матеріальних і соціальних благ, необхідних для задоволення зростаючих потреб суспільства. Відносини, що складаються між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, є економічними.

Економіка як соціальне явище виникає, функціонує, і розвивається лише у процесі господарської діяльності людей – у безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Людина у ній є основною продуктивною силою, суб'єктом інших елементів економічної системи (техніко-економічних, організаційно-економічних і виробничих відносин, а також господарського механізму). Для задоволення потреб людини здійснюється процес виробництва, в якому вона виступає як виробник і споживач матеріальних благ і послуг. Тобто економіка означає – господарство (виробництво), яке необхідно вести за певними законами і правилами.

Загальнодержавний рівень застосовується для забезпечення функціонування економіки країни в цілому та визначення параметрів діяльності її складових (суб'єктів господарювання, їх об'єднань, органів управління різного рівня); регіональний рівень має врахувати специфіку господарської системи конкретного регіону в межах наданих державою повноважень; на локальному та проміжному рівнях суб'єкти господарювання та їх об'єднання з урахуванням вимог вищих рівнів регулювання визначають особливість господарських зв'язків між собою тощо.

Будь-яка господарська система складається з елементів (складових або підсистем), серед яких: суб'єкти (суб'єкти господарювання, органи управління та контролю, споживачі); майнова база (матеріальні ресурси, необхідні для функціонування системи); нормативне регулювання, що визначає правила

функціонування відповідної господарської системи, в тому числі правовий статус суб'єктів, правові режими майна, правові форми взаємовідносин між суб'єктами, відповідальність тощо; інформаційна підсистема, що забезпечує двосторонній зв'язок між центром системи та/або її елементами та інші складові.

1. Об'єктивна необхідність державного регулювання господарської діяльності

Господарська діяльність полягає у трансформації природних ресурсів, перетворенні виробничих засобів у матеріальні та інші блага для задоволення суспільних і власних потреб самих виробників. Цільовою установою господарювання є створення матеріальних і соціальних благ, необхідних для задоволення зростаючих потреб суспільства. Відносини, що складаються між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, є економічними. Першим наукове визначення цього терміна дав давньогрецький мислитель Ксенофонт (приблизно 430–355 рр. до н.е.) у своїй книзі «Економікос». Ця назва складається з двох грецьких слів: «ойкос» (дім, господарство) та «номос» (знаю, закон, правило) і дослівно означає «мистецтво ведення домашнього господарства» або «управління домашнім господарством». Платон (428–348 рр. до н. е.) виявив зв'язок між поділом праці, процесом обміну і обсягами ринку, виступав за обмеження приватної власності. Інший давньогрецький філософ Арістотель (384–322 рр. до н.е.) в науці про багатство (економіці) вирізняв «економію» (або сукупність споживчих вартостей) і «хремастику» (мистецтво робити гроші, збагачуватись)

Економіка як соціальне явище виникає, функціонує, і розвивається лише у процесі господарської діяльності людей – у безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Людина у ній є основною продуктивною силою, суб'єктом інших елементів економічної системи (техніко-економічних,

організаційно-економічних і виробничих відносин, а також господарського механізму). Для задоволення потреб людини здійснюється процес виробництва, в якому вона виступає як виробник і споживач матеріальних благ і послуг. Тобто економіка означає – господарство (виробництво), яке необхідно вести за певними законами і правилами.

Збагачуючись надалі новим змістом, ці поняття наприкінці ХХ ст. вживаються у таких основних значеннях:

- народне господарство певної країни загалом або окрема його сфера (наприклад, економіка сфери нематеріального виробництва);
- галузь (економіка сільського господарства, торгівлі тощо);
- господарство окремого району, регіону (економіка регіону);
- господарська діяльність окремого суб'єкта господарювання.

Загальнодержавний рівень застосовується для забезпечення функціонування економіки країни в цілому та визначення параметрів діяльності її складових (суб'єктів господарювання, їх об'єднань, органів управління різного рівня); регіональний рівень має врахувати специфіку господарської системи конкретного регіону в межах наданих державою повноважень; на локальному та проміжному рівнях суб'єкти господарювання та їх об'єднання з урахуванням вимог вищих рівнів регулювання визначають особливість господарських зв'язків між собою тощо.

Будь-яка господарська система складається з елементів (складових або підсистем), серед яких: суб'єкти (суб'єкти господарювання, органи управління та контролю, споживачі); майнова база (матеріальні ресурси, необхідні для функціонування системи); нормативне регулювання, що визначає правила функціонування відповідної господарської системи, в тому числі правовий статус суб'єктів, правові режими майна, правові форми взаємовідносин між суб'єктами, відповідальність тощо; інформаційна підсистема, що забезпечує двосторонній зв'язок між центром системи та/або її елементами та інші складові.

Отже, з точки функціонального призначення, поняття «господарювання» та «економіка» ідентичні, оскільки їх метою є виробництво матеріальних благ і послуг для задоволення суспільних потреб. У такому значенні вони використовуватимуться у вивченні даної дисципліни.

Держава з моменту виникнення за будь-яких часів тією чи іншою мірою втручалася в економічні процеси і господарську діяльність. Спочатку це втручання було зумовлено самим виникненням держави та необхідністю формування державних фондів за рахунок вилучення частини сукупного продукту для утримання самої держави: апарату державної влади, армії, поліції, суддів тощо.

Держава створювала відповідне законодавство, яке захищало її інтереси і чітко визначало обов'язки всіх членів суспільства. В процесі формування ринкових відносин, їх активного розвитку роль держави щодо економічного регулювання можна простежити за наступними періодами. Ринкова економіка як система, яка виникла в результаті еволюційного розвитку, стала найбільш ефективною формою координації економічної діяльності, яка здатна забезпечувати економічну свободу її суб'єктам. За цих умов регулювальну роль в економіці відігравав сам ринковий механізм.

Взаємодія між попитом і пропозицією визначала рівень цін, автоматично узгоджувала інтереси суб'єктів ринку. Пристосування до ринкових змін, автоматичне регулювання співвідношення між попитом і пропозицією забезпечувало макроекономічну стабільність у суспільстві. Проте розвиток виробництва, ускладнення економічних процесів виявилися обмежувачими факторами саморегулятивного механізму ринку, почали виникати такі явища, як інфляція, безробіття.

Об'єктивний розвиток економіки сам по собі привів до необхідності активного втручання держави в економічний розвиток. Необхідність цього особливо підтвердила економічна криза 1929–1933 років, коли майже весь світ був охоплений, «великою депресією». Вона, зокрема, довела хибність

вищезгаданої ролі держави, бо монополізм, що зародився ще наприкінці ХІХ ст., настільки зріс і зміцнів, що підірвав спроможність ринкової економіки до саморегулювання, поставивши під загрозу саме її існування.

Особливо слід відзначити дестабілізуючу роль фінансових монополій, які, прагнучи поглинути промисловий капітал, «знекровлювали» його, створювали передумови диспропорцій, виникнення кризових явищ. Тому цілком слушно, що в цих умовах на зміну ліберальній прийшла так звана «індустріальна» ринкова економіка, коли монополізм став невід'ємним елементом економічної системи і потребує державного регулювання, суттєво відрізняється від економіки вільної конкуренції. Тому має змінитися і роль держави: вона вже не може виступати у ролі спостерігача, а повинна активно впливати на макроекономічні процеси.

Серед напрямків такого впливу – рівень кредитних ставок, обсяги інвестицій та заощаджень, засоби щодо розподілу та перерозподілу національного доходу, формування сукупного попиту та сукупної пропозиції, регулювання рівня (у бік підвищення) зайнятості населення, стримування зростання зарплати. Провідну роль у цій моделі відігравала фіскальна (податково-бюджетна) політика.

Третій період щодо визначення місця держави у ринковій економіці почався у середині 70-х років минулого століття. Глибока криза охопила державно-регульовану ринкову економіку. Її причина – надмірне державне втручання в економіку. Тому виникла потреба у новій концепції, яка б, зберігаючи принцип державного регулювання ринкової економіки, надавала державі змогу знайти гнучкий («економічний») механізм такого регулювання.

Вирішення цього завдання взяла на себе широко відома сьогодні «монетариська модель», яка, не заперечуючи необхідність державного втручання в економіку, обґрунтувала доречність «непрямих методів», вирішальний з яких – врегулювання кредитно-грошових відносин.

Монетаризм керується двома основними принципами:

1) зміни у кредитно-грошовій сфері мають визначальний вплив на загальну економічну ситуацію в країні;

2) національний (центральный) банк повинен здійснювати жорстке регулювання темпів зростання грошової маси. Загалом прибічники монетаризму виступають за обмеження прямих форм втручання держави в господарські процеси.

Водночас безконтрольна діяльність держави руйнує механізм ринкової економіки, загрожує її існуванню взагалі. У цих умовах регулювання економічних процесів на макrorівні – об'єктивна необхідність. Цілком об'єктивно, що роль такого регулюючого центру бере на себе держава, яка історично довела спроможність виконати таке завдання завдяки тому, що вона не тільки сама досить значний суб'єкт господарювання, але й єдиний із суб'єктів ринкової економіки, вимоги якого обов'язкові для всіх інших суб'єктів.

За таких обставин держава повинна також здійснювати контроль за грошовим обігом, спрямованістю фінансових потоків, створювати і реалізовувати основи податкової і фінансової політики, забезпечити правову базу функціонування економіки тощо.

Отже, держава є одним суб'єктів макроекономіки, головною функцією якого є організація виробництва суспільних благ. У такій якості вона забезпечує регулювання економіки, визначає умови і правила проведення господарської діяльності, встановлює певні вимоги і обмеження діяльності суб'єктів господарювання, включаючи їх відповідальність за правопорушення у сфері господарювання.

Лише держава в особі її органів влади може:

- здійснювати економічну і соціальну політику з метою забезпечення інтересів усіх верств населення;
- пом'якшувати стихійні процеси ринкової саморегуляції з метою запобігання хаосу в економіці;

– стимулювати ринкову економіку, забезпечувати ефективність її функціонування з одночасним обмеженням і попередженням негативних наслідків економічної влади власників, особливо монополістів;

– гарантувати захист національних інтересів і внутрішнього ринку від зовнішньої економічної та політичної експансії.

Звідси випливає, що управління економікою містить у собі:

- елементи соціально-економічного аналізу й розрахунку;
- організаційно-технічні дії та інженерну практику;
- правове регулювання й різноманітні організаційно-правові форми;
- а також комплекс методів впливу на керовані об'єкти.

Усі названі чинники визначають особливості керуючого впливу і структурну побутову механізму управління економікою.

Світовий досвід показує, що державне регулювання економіки має особливості, які відображають національні умови господарювання та конкретні завдання певного етапу розвитку.

Конституцією України (статті 41 і 42) визначено права кожного громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, здійснювати підприємницьку діяльність, не заборонену законом.

Держава забезпечує захист цих прав, прав конкуренції в підприємницькій діяльності. Але нею не допускається зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції й недобросовісна конкуренція.

Держава здійснює контроль за якістю продукції, робіт і послуг, тим, щоб використання громадянами власності не зашкоджувало правам і свободам інших громадян, інтересам суспільства. Державна регламентація господарської діяльності в умовах переходу до ринкової економіки виходить з принципів, з одного боку, невтручання державних органів безпосередньо в діяльність суб'єктів господарювання, крім випадків, передбачених законодавством, а з іншого – з того, що держава не може стояти осторонь організації, упорядкування господарської діяльності і контролю за нею.

Необхідність державного впливу на господарську діяльність визначається низкою вимог охорони публічних інтересів. Це, зокрема, забезпечення державних та суспільних потреб, пріоритетів в економічному соціальному розвитку; формування державного бюджету; захист навколишнього середовища і користування природними ресурсами; забезпечення оборони країни; реалізація свободи підприємництва і конкуренції тощо.

Зміна ролі держави в економіці в умовах високого рівня концентрації та монополії виробництва зумовлена і тим, що *ринковий механізм не може забезпечити розв'язання таких соціальних проблем, як бідність, житло та охорона здоров'я.*

Практика ринкової економіки навіть найбагатших країн світу свідчить, що однією з найважливіших проблем суспільства з ринковою економікою є проблема бідності. Значна частина населення навіть найбагатших країн потерпає від бідності. І не тому, що бідні – це люди, які не можуть працювати. Ринкова економіка функціонує таким чином, що породжує і поглиблює диференціацію доходів її суб'єктів. Тому навіть серед тих, хто займається економічною діяльністю, утворюються прошарки людей, доходи яких не дають змоги задовольнити їх найсуттєвіші життєві потреби. Крім того, є люди, які через незалежні від них об'єктивні причини не здатні до економічної діяльності, а, отже, і отримання доходів від неї.

2. Поняття, зміст, ознаки та принципи державного регулювання господарської діяльності

Держава – один із суб'єктів макроекономіки, головною функцією якого є організація виробництва суспільних благ як для задоволення особистих інтересів її громадян, так і забезпечення господарської діяльності в цілому. У такій якості вона визначає умови і правила проведення господарської

діяльності, встановлює певні вимоги і обмеження діяльності суб'єктів господарювання, включаючи їх відповідальність за правопорушення у цій сфері.

Державна економічна політика, як зазначає Г.Л. Знаменський, визначає стратегію і тактику соціально-економічного розвитку, реалізує державні програми модернізації господарювання, стимулює інвестиційно-інноваційні напрями діяльності, здійснює контроль за діяльністю монополій.

Головним результатом переходу економіки України від планово-розподільчої до ринкової неухильно пов'язано з формуванням оптимального державного регулювання економічних процесів. У даному випадку корінним і визначальним є розв'язання протиріччя між інтересами держави забезпечувати реальності ринкової економіки та вирішувати проблеми у сфері господарювання на основі створення умов виробництва, розподілу і реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг, здебільшого через взаємодію попиту і пропозиції на ринку.

Таким чином, державне регулювання економіки (ДРЕ) – це сукупність форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на діяльність суб'єктів господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою створення нормальних умов для функціонування ринку та вирішення складних, соціально-економічних проблем суспільства.

Отже, ДРЕ – це організуючий та регулювальний вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності. Основними функціями управління є: організація, планування, регулювання, кадрове забезпечення, контроль.

Управління будь-яким процесом починається з того, що цей процес виокремлюють як певний об'єкт. Для впливу на нього з метою реалізації потрібних цілей створюється відповідна організація, яка здійснює планування заходів, спрямованих на досягнення цілей. Коли створено організацію та визначено плани її діяльності, виникає необхідність регулювання. Останнє

здійснюється через встановлення правил поведінки кожного члена організації в межах планових заходів.

Виникає динаміка управління, яка потребує постійного контролю.

Отже, регулювання є однією з функцій управління. Однак у наведеному ланцюгу є кілька слабких місць. По-перше, створення спеціальних організацій (державних органів) для керування соціально-економічними процесами негативно впливає на державні фінанси. По-друге, за змішаної економіки вплив на соціально-економічні процеси здійснюється, як правило, за допомогою непрямих (опосередкованих) методів.

Останнім часом в Україні набув поширення термін «державна регулятивна політика». Його поява пов'язана з утворенням Указом Президента України від 19.12.2011 р. Державної служби з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва (зараз – Державна регуляторна служба України). Цей термін означає урядову політику в сучасний період у сфері державного регулювання економіки.

Зміст державного керівництва у сфері економіки полягає в наступному:

- удосконаленні взаємодії центральних органів виконавчої влади і органів державної виконавчої влади на місцях, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та їх об'єднань;
- чіткому закріпленні компетенції центральних і місцевих органів виконавчої влади в економічній сфері;
- поглибленні децентралізації в управлінні економікою, гарантуванні реалізації економічних прав місцевих органів виконавчої влади, підприємств і установ, невтручання в питання, віднесені до їх компетенції;
- удосконаленні правового статусу міністерств і відомств, що здійснюють управління галузями народного господарства;
- конкретизації у нормативних актах (статутах) завдань і функцій центральних органів виконавчої влади, їх повноважень з координації і регулюванню у відповідних галузях і сферах управління;

– підготовці фахівців для галузей народного господарства, недержавних структур – на договірних засадах, їх перепідготовці та перекваліфікації та інше.

Історичний розвиток економіки показує, що покладатися тільки на суто ринкові механізми у розвитку соціально-економічної системи, як це, на перший погляд, і не парадоксально, перехід до цивілізованого суспільства з ринковою економікою стане справою віддаленого майбутнього, причому без гарантій виникнення оптимальних пропорцій як у структурі самої економіки, так і в структурах управління.

Без державного регулювання помітно знижується ефективність виробництва, незатребуваною виявляється фундаментальна наука, скорочується через подорожчання інфраструктура соціальної сфери, а рух до цивілізованих форм життя здійснюється стихійно, з великими витратами і значними втратами.

Управління економічною сферою господарювання – це цілеспрямований вплив держави на всі компоненти економічної системи з метою її вдосконалення. Його основою є своєчасне і правильне врахування об'єктивних економічних законів, характеру суспільних відносин у конкретний історичний період, розвитку продуктивних сил, ступеня інтегрованості держави у світове економічне співтовариство.

Крім цього, на утримання і спрямування управлінських процесів впливають наявність кількох форм власності, особливості кооперації праці, розміщення підприємств за економічними регіонами тощо.

Основні принципи державного регулювання економіки наступні:

наукової обґрунтованості – врахування вимог об'єктивних економічних законів, реалій економічного, політичного і соціального життя суспільства, національних особливостей;

погодження інтересів – державне регулювання економіки має бути механізмом погодження інтересів різних суб'єктів економіки:

загальнодержавних, регіональних, групових (підприємців, робітників, споживачів, виробників тощо);

системності – обумовлений функціонуванням національної економіки як великої складної системи, що включає різні рівні й елементи. Тому державне регулювання економіки, охоплюючи різні об'єкти, має виходити із системних засад у вирішенні економічних, соціальних, зовнішньоекономічних, науково-технічних, культурних, екологічних та інших проблем;

цілеспрямованості – державне регулювання має спрямовуватися на досягнення конкретних цілей;

пріоритетності – виділення основних соціально-економічних проблем розвитку країни, на вирішенні яких державні належить зосередити свої зусилля (через обмеженість наявних державних ресурсів – фінансових, матеріальних, трудових, інформаційних і т. ін.);

комплексності – необхідність використання державою всього арсеналу засобів та інструментів, що є в її розпорядженні (правових, економічних, адміністративних, прямих, непрямих, неформальних тощо);

адаптації – державне регулювання має ґрунтуватися на безперервному аналізі результатів оперативної оцінки й коригуванні впливу держави на соціально-економічні процеси залежно від внутрішніх чи зовнішніх умов розвитку країни;

мінімальної достатності:

– держава повинна виконувати тільки ті функції, які не може забезпечити ринок;

– функції державного управління мають певним чином розподілятися – на вищих його рівнях належить вирішувати ті проблеми, які не можуть бути з'ясовані на нижчих;

ефективності:

– організаційно-правове забезпечення ДРЕ – управління економікою зобов'язані здійснювати спеціальні органи державної влади й управління з чітко визначеними правами, компетенцією та обов'язками;

– економіко-організаційне забезпечення ДРЕ – держава повинна використовувати важелі (форми, методи, інструменти), адекватні цілям і ситуаціям, що склалися;

– порівнянність витрат (на утримання державного управлінського апарату) та результатів державного втручання в економіку.

Наведені принципи конкретизовано виражаються у таких проявах:

1) *Державна економічна політика* – це закріплені у відповідних економіко-правових документах (прогнозах, програмах, законодавчих актах) цілі і завдання, що ставить держава, забезпечуючи комплексне вирішення подвійного завдання: поєднання в економічному житті ринкових засад господарювання і соціальної спрямованості економіки, що ґрунтується на оптимальному узгодженні інтересів суб'єктів господарювання, споживачів,

суспільства в цілому та його різних верств. При цьому держава застосовує економічну стратегію та економічну тактику.

2) Економічна стратегія – обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних і соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження та примноження її економічного потенціалу й національного багатства, підвищення народного добробуту. Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей народного господарства, засобів і способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання.

3) Економічна тактика – сукупність найближчих цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах, що складаються в поточному періоді розвитку народного господарства/

Основні напрями державної економічної політики для їх забезпечення визначені ст. 10 Господарського кодексу України. А основні засоби державного регулювання господарської діяльності визначені в статті 12 Господарського кодексу України.

3. Форми, методи та засоби державного регулювання господарської діяльності

Аналіз чинного законодавства та узагальнення результатів проведених досліджень дають підстави виділити такі **правові форми здійснення державного регулювання господарської діяльності**:

1. Державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України. Прогнозування та планування економічного і

соціального розвитку є одним із основних напрямів економічної політики Української держави і однією з правових форм державного управління економікою. Зважаючи на це, у своїй діяльності суб'єкти господарювання враховують показники прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку.

Як встановлено ч. 2 ст. 11 ГКУ, принципи державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України, система прогнозних і програмних документів, вимоги до їх змісту, а також загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, повноваження та відповідальність органів державної влади і органів місцевого самоврядування у цих питаннях визначаються законом.

Згідно з ст. 1 Закону України від 23 березня 2000 р. «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» державне прогнозування економічного і соціального розвитку – це науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативність шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку.

Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обґрунтування тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

Основними формами державного планування господарської діяльності є Державна програма економічного та соціального розвитку України, Державний бюджет України, а також інші державні програми з питань економічного і соціального розвитку, порядок розробки, завдання та реалізація яких визначаються законом про державні програми.

Програма економічного і соціального розвитку України – це документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв’язання проблем економічного і соціального розвитку, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери.

Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку складається з наступного:

- прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди;
- Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;
- прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період;
- програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період;
- прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період.

Державні цільові програми поділяються:

на загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля – це програми, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади;

інші програми, метою яких є розв’язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки.

Суб'єктам господарювання, які не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, не можуть надаватися передбачені законом пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності (ч. 5 ст. 11 ГК).

2. Управління – як правова форма державного регулювання господарської діяльності – означає прийняття компетентним органом юридично значущих рішень для суб'єктів господарювання з оперативних питань господарського життя. Такі рішення головним чином пов'язані із застосуванням встановлених законом засобів регулювального впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання: державного замовлення, ліцензування певних видів господарської діяльності та видачі документів дозвільного характеру, технічного регулювання, регулювання цін і тарифів, встановлення лімітів використання природних ресурсів, ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій тощо.

Відповідно до законів уповноважені органи державної влади здійснюють управління у певних сферах (на певних ринках) господарювання (трансфер технологій, імпорт сільськогосподарської продукції, обіг дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, ринок цінних паперів, ринки фінансових послуг тощо).

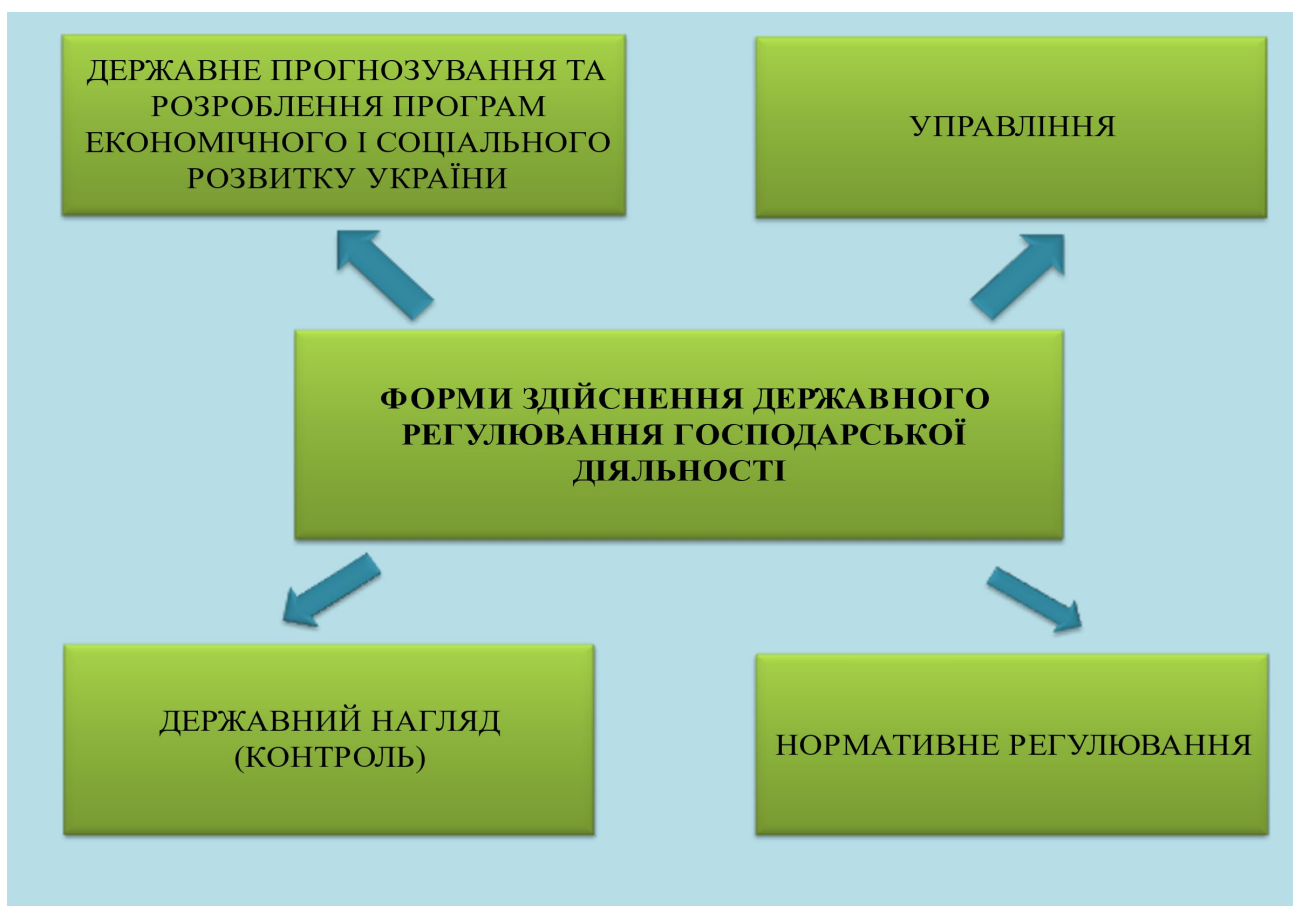
3. Державний нагляд (контроль) – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, інших органів у межах повноважень, передбачених законом щодо виявлення та запобігання порушення вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийнятного рівня безпеки для населення, навколишнього природного середовища.

Статтею 19 ГКУ визначені сфери, в яких держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання.

4. *Нормативне регулювання* – як правова форма державного регулювання економіки – означає встановлення компетентними державними органами правил здійснення господарської діяльності.

Воно запроваджується шляхом визначення правового статусу суб'єктів господарювання; правового режиму їхнього майна; правових засад і гарантій підприємництва; правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання; порядку укладання та виконання господарських договорів, заходів майнової відповідальності за порушення у здійсненні господарської діяльності; засад зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Такий напрям державної політики спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності. Він називається державною регуляторною політикою у сфері господарської діяльності, основні засади якої передбачені Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Сукупність передбачених законодавством, способів, прийомів та засобів впливу на поведінку суб'єктів господарювання є *методами державного регулювання*.

Традиційно в економічній і правовій науках вони є адміністративними та економічними.

Адміністративні або прямі методи – це способи впливу, за допомогою яких держава безпосередньо, шляхом обов’язкових приписів, які підлягають виконанню суб’єктами господарювання, досягає необхідного суспільства результату. Вони використовуються для довгострокового регулювання національної економіки.

До прямих методів регулювання економіки належать:

1. Прийняття законів та контроль за їх виконанням.
2. Державний контроль над монопольними ринками. В галузях, де державна монополія визнана природною, здійснюється директивне планування виробництва, витрат і цін, прямий контроль за якістю товарів і послуг, гарантоване матеріально-технічне постачання (оборона, енергетика, залізничний транспорт тощо).
3. Державні замовлення, дотації, трансферні платежі, що фінансуються з державного бюджету.
4. Пряме державне регулювання цін (встановлення фіксованих цін на найважливіші товари, максимального та мінімального їх рівня, заморожування цін на певний строк).

5. Державна підтримка експорту.
6. Захист від зовнішньої конкуренції.
7. Індикативне планування.
8. Прямі адміністративні заходи державної влади (заборони, дозволи, ліцензії, патенти, державні стандарти тощо).

Застосування прямих методів у сучасних умовах вважається економічно виправданим і в цілому не суперечить принципам, що лежать в основі ринкових відносин.

Економічні або непрямі методи спрямовані на створення державою певних економічних фінансових чи матеріальних стимулів, що впливають на поведінку суб'єктів господарювання й обумовлено цю поведінку. До цих методів належать:

- інструменти податкової політики (податкові ставки і види податків, податкові пільги);
- інструменти грошово-кредитної політики (операції на відкритому ринку, дисконтні ставки, норми обов'язкових резервів, регулювання грошової маси, кредитні пільги);
- інструменти фіскальної політики (регулювання доходів бюджету, структура та обсяг державних витрат);
- інструменти амортизаційної політики (норми амортизації та напрями використання амортизаційного фонду).

Прямі й непрямі методи взаємозв'язані між собою, їх використання залежить від конкретних соціально-економічних умов країни і цілей, яких заплановано досягти.

Деякі автори, зокрема Г.Л. Знаменський вважає, що господарська діяльність регулюється з допомогою одного комплексного методу, що інтегрує всі інші. Це – метод рівного впорядкування всіх учасників господарських відносин суспільному господарському порядку, що забезпечує оптимальне поєднання приватних публічних інтересів і створює партнерські та добропорядні відносини у сфері господарювання.

Адміністративні і економічні методи застосовуються відповідно до ГКУ та господарського законодавства залежно від конкретних економічних умов і господарських ситуацій, виходячи з мети і завдань, що стоять перед державою і суб'єктами господарювання.

Система засобів, методів і стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних і правових функцій, становлять механізм державного регулювання. Інакше кажучи, державний механізм включає політико-правові, організаційно-управлінські форми і засоби управління (регулювання) господарською діяльністю суб'єктів ринкової економіки.

Відповідно до статті 12 ГК України держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності.

Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є:

- державне замовлення;
- ліцензування, патентування і квотування;
- технічне регулювання;
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих видів засобів державного регулювання господарської діяльності визначаються ГК України, іншими законодавчими актами, а також програмами економічного і соціального розвитку. Встановлення та скасування пільг і переваг у господарській діяльності окремих категорій суб'єктів господарювання здійснюються відповідно до ГК України та інших законів.

Обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та законом.

Державне замовлення є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності.

Державний контракт - це договір, укладений державним замовником від імені держави з суб'єктом господарювання - виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюються їх господарські відносини.

Поставки продукції для пріоритетних державних потреб забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел

фінансування, що залучаються для цього, в порядку, визначеному законом. Засади та загальний порядок формування державного замовлення на поставку (закупівлю) продукції, виконання робіт, надання послуг для задоволення пріоритетних державних потреб визначаються законом.

Особливості відносин, що виникають у зв'язку з поставками (закупівлею) для пріоритетних державних потреб сільськогосподарської продукції, продовольства, озброєння та військової техніки, а також інших спеціально визначених (специфічних) товарів, регулюються відповідно до закону.

Ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування є засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування визначаються виходячи з конституційного права кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також принципів господарювання, встановлених у статті 6 ГКУ.

Відносини, пов'язані з ліцензуванням видів господарської діяльності, регулюються Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності».

У сферах, пов'язаних із торгівлею за грошові кошти (готівку, чеки, а рівно з використанням інших форм розрахунків та платіжних карток на території України), обміном готівкових валютних цінностей (у тому числі операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті, та з платіжними картками), у сфері грального бізнесу та побутових послуг, інших сферах, визначених законом, може здійснюватися патентування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання.

Торговий патент - це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності

впродовж встановленого строку. Спеціальний торговий патент - це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання на особливий порядок оподаткування відповідно до закону. Порядок патентування певних видів підприємницької діяльності встановлюється законом.

Необхідно зазначити, що на сьогодні відповідно до змін до Податкового кодексу України патентування не здійснюється.

У необхідних випадках держава застосовує квотування, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва та/або обігу (включаючи експорт та імпорт), а також розподілу квот встановлюється Кабінетом Міністрів України.

У сфері господарювання застосовуються технічні регламенти, стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови.

Застосування стандартів, кодексів усталеної практики чи їх окремих положень є обов'язковим для:

- суб'єктів господарювання, якщо обов'язковість застосування стандартів чи кодексів усталеної практики встановлено нормативно-правовими актами;

- учасників угоди (контракту) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ній (ньому) є посилання на певні стандарти чи кодекси усталеної практики;

- виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні.

У разі виготовлення продукції на експорт, якщо угодою (контрактом) визначено інші вимоги, ніж ті, що встановлено технічними регламентами, дозволяється застосування положень угоди (контракту), якщо вони не суперечать законодавству України в частині вимог до процесу виготовлення продукції, її зберігання та транспортування на території України.

Держава може надавати дотації суб'єктам господарювання: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на виробництво

життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом.

Держава може здійснювати компенсації або доплати сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується ними державі.

Система оподаткування в Україні, податки і збори встановлюються виключно законами України. Система оподаткування будується за принципами економічної доцільності, соціальної справедливості, поєднання інтересів суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян.

З метою вирішення найважливіших економічних і соціальних завдань держави закони, якими регулюється оподаткування суб'єктів господарювання, повинні передбачати:

- оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування;
- стабільність (незмінність) протягом кількох років загальних правил оподаткування;
- усунення подвійного оподаткування;
- узгодженість з податковими системами інших країн.

Ставки податків мають нормативний характер і не можуть встановлюватись індивідуально для окремого суб'єкта господарювання. Система оподаткування в Україні повинна передбачати граничні розміри податків і зборів, які можуть справлятися з суб'єктів господарювання. При цьому податки та інші обов'язкові платежі, що відповідно до закону включаються до ціни товарів (робіт, послуг) або відносяться на їх собівартість,

сплачуються суб'єктами господарювання незалежно від результатів їх господарської діяльності.

4. Поняття конкуренції в сфері господарювання та її види

Конкуренція (лат. – *concurro*) – суперництво, змагання. Вживається в таких основних значеннях:

1. Змагальність підприємців, коли їхні самостійні дії обмежують можливість кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач.

2. Основна об'єктивна закономірність товарного виробництва, ринкової економіки, що проявляється у боротьбі (змаганні) товаровиробників, організацій й установ виробничої і невиробничої сфери за кращі умови виробництва і збуту товарів та послуг, завоювання кращих умов і пріоритетів на ринку з метою досягнення максимальних прибутків. За умов вільного підприємництва конкуренція як рушійна сила прогресу здійснюється у різних формах:

– диверсикація виробництва (взаємопроникнення галузей економіки, створення багатогалузевих комплексів, освоєння нових видів виробництва з метою підвищення його ефективності);

– підвищення якості та конкурентоспроможності продукції;

– впровадження науково-технічних досягнень у підприємницьку практику;

– зростання ефективності праці.

Конкуренція є об'єктивною передумовою економічного розвитку та кращого задоволення потреб населення. Тому Конституція України (ст. 42) встановлює, що держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності.

Правовий захист поняття «економічна конкуренція» міститься в Законі України «Про захист економічної конкуренції». Так, відповідно до ст. 1 цього

Закону, вона визначається як змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають змогу вибрати між кількома продавцями і покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Традиційною конкуренцією є звичайна конкуренція, яка ніким не створювалася, а виникла незалежно. Це природна ситуація на ринку, коли суб'єкти господарювання змагаються між собою за вигідні умови діяльності. Така конкуренція – необхідний атрибут ринкового суспільства.

Нетрадиційною конкуренцією є суперництво, що свідомо організовується за розробленими правилами у будь-якій діяльності господарського життя з метою створення умов для підвищення ефективності очікуваних результатів. Така конкуренція не входить до системи ринкового механізму. Окремі сфери економічного життя не можуть функціонувати на конкурентних засадах, наприклад, природні монополії; галузі, що використовують у виробничому процесі унікальні чи обмежені ресурси; виробництва, де застосовують особливі технології; підприємства, що працюють за контрактом тощо.

Відсутність конкурентного середовища сповільнює економічний розвиток протягом тривалого періоду часу. Саме за таких умов пропонують вдаватися до нетрадиційної конкуренції, яка створює стимули для підвищення ефективності виробництва. Ініціаторами організації нетрадиційної конкуренції можуть бути державні та місцеві органи влади, асоціації підприємців, керівники фірм тощо.

Іншою класифікаційною ознакою є форми суперництва. У зв'язку з цим конкуренція є ціновою та неціновою.

Цінова конкуренція – це конкуренція фірм, які використовують інструмент зниження цін для завоювання бажаної частки ринку. Цей інструмент дозволяє їм виділити продукцію і привернути до неї увагу

споживачів. «Війна цін» можлива до того моменту, поки у суб'єкта господарювання є можливості зниження собівартості продукції. Чисто непродумане і різке зниження ціни погіршує

Фінансове становище, посилює спад виробництва, замість очікуваної перемоги настає банкрутство. В економіці виділяють приховану і відкриту форми цінової і конкуренції. Суть прихованої форми полягає в тому, що фірма випускає продукцію з кращими споживчими властивостями, а ціна піднімається на малий відсоток. Відкрита форма полягає в тому, що фірма «голосно» інформує про зменшення ціни на продукцію.

Цінова конкуренція була панівною для епохи вільної конкуренції, оскільки споживчі цінності довгий час були незмінними, переважало галузеве суперництво. Нині традиційна класична цінова конкуренція послаблює свої позиції і, як зазначив Й. Шумпетер, економісти нарешті виходять із тієї стадії, на якій вони бачили лише конкуренцію цін. До уваги береться конкуренція, що базується на нових різновидах товарів, новій технології, нових джерелах пропозиції, нових типах організації.

Нецінковою конкуренцією є конкурентна боротьба між фірмами за провідні позиції на ринку з допомогою нецінових інструментів, які скеровані не на зміну ціни продукції, а на створення сприятливих зовнішніх умов для її реалізації. З середини ХХ ст. цінові інструменти поступово стають найважливішими у конкурентній боротьбі.

Зниження ціни є ефективним інструментом на короткострокову перспективу, і такі дії підприємства мають мати об'єктивне підґрунтя – наприклад, зменшення цін постачальниками. Знизивши ціну одного разу, підвищити її згодом буде дуже важко.

Нецінова конкуренція характерна для розвинутої ринкової економіки і є найпоширенішою формою конкурентної боротьби.

Інструментами нецінової конкуренції є покращення якості продукції, її диференціація, розширення сфери обслуговування після продажу, вдосконалення дизайну, використання реклами тощо. Усі вони

взаємопов'язані між собою. Не надавши певної інформації потенційним покупцям про покращення якісних характеристик продукції, про розширення системи обслуговування, про вдосконалення зовнішнього вигляду, навіть про зниження ціни, фірма не може привернути увагу споживача. А з допомогою реклами ці інструменти діють. Реклама є головним неціновим інструментом у боротьбі за споживача та витіснення конкурента. З цього приводу в економічній літературі слушно зазначається, що реклама є «природною зброєю конкуренції на ринку».

Крім того, світовий досвід свідчить, що економічний ефект витрат на рекламу значно перевищує ефективність цінової конкуренції.

Таким чином, проведений нами аналіз дає змогу стверджувати, що провідна роль у функціонуванні здорового конкурентного середовища належить державі, яка здатна своїми економіко-правовими інструментами створювати всі необхідні передумови для належного розвитку конкуренції у раціональній економіці та забезпечувати стійкі позиції як великим, так і середнім та малим вітчизняним підприємствам. Розвиток та вдосконалення інституційного та правового поля регулювання конкуренції, реформування сектора природних монополій, системи оподаткування, оптимізація поєднання та використання інструментів політики лібералізму та протекціонізму формуватимуть конкурентні відносини, що активізують соціально-економічний поступ української держави, підвищують конкурентоспроможність національної економіки.

У деяких вітчизняних підручниках з економічної теорії використовується термін «вільна (або чиста, досконала) конкуренція», що розуміється як така, якій притаманні велика кількість конкурентів-пробників і конкурентів-покупців, а також вільний доступ товаровиробників будь-якого виду діяльності. Зазначається, що при вільній (чи досконалій конкуренції) жоден суб'єкт господарювання не впливає на ринкову ціну, різновидом вільної конкуренції є чиста конкуренція, яка відбувається між багатьма продавцями і покупцями щодо купівлі-продажу однорідної, диференційованої продукції.

Досконала конкуренція є ідеалом ринкової структури. Й. Шумпетер писав, що економічне життя ніколи повністю не відбувається поза конкуренцією, навряд чи вона коли-небудь буває досконалою. Це модель антиконкурентного становища ринку, при якому підприємство повністю ізольоване від ринкового тиску суперників і може ігнорувати їх існування.

Позитивний прояв конкуренції полягає у стимулюванні суб'єктів підприємництва до ефективної діяльності з метою забезпечення споживачів товарами (роботами, послугами) більш високої якості, у необхідній кількості та асортименті, за доступними цінами. На противагу позитивному прояву, негативним виявом конкуренції є використання суб'єктами підприємництва у конкурентній боротьбі несумлінних способів з метою її полегшення. Таку конкуренцію називають недобросовісною. небезпека недобросовісної конкуренції полягає в тому, що вона нехтує інтересами споживачів, інших виробників, а також публічними інтересами, призводить до погіршення якості товарів (робіт, послуг), зменшення їх асортименту, дозволяє підприємцеві отримувати нечесно зароблений прибуток.

Недобросовісною конкуренцією, згідно зі ст. 1 Закону України «Про боротьбу із недобросовісною конкуренцією» є будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності.

Чинне законодавство України розрізняє наступні види недобросовісної конкуренції:

1. *Неправомірне використання ділової репутації господарюючого суб'єкта (підприємця), що проявляється у таких діях:*

1.1. Неправомірному використанні чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки. Неправомірним є використання без дозволу уповноваженої на те особи чужого імені, фірмового найменування, знаків для товарів і послуг, інших позначень, а також рекламних матеріалів, упаковки товарів, назв літературних, художніх творів, періодичних видань, зазначень походження товарів, що може призвести до змішування з діяльністю іншого

господарюючого суб'єкта (підприємця), який має пріоритет на їх використання.

Використання у фірмовому найменуванні власного імені фізичної особи не визнається неправомірним, якщо до власного імені додається який-небудь відмітний елемент, що виключає змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця).

1.2. Неправомірному використанні товару іншого виробника. Неправомірним використанням товару іншого виробника є введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи.

1.3. Копіюванні зовнішнього вигляду виробу. Копіюванням зовнішнього вигляду виробу є відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця). Не визнається неправомірним копіювання зовнішнього вигляду виробу або його частин, якщо таке копіювання обумовлено виключно їх функціональним застосуванням.

1.4. Порівняльній рекламі. Порівняльною є реклама, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця). Не визнається неправомірним порівняння в рекламі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів.

2. Створення перешкод господарюючим суб'єктам у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, що проявляється у таких діях:

2.1. Дискредитації господарюючого суб'єкта (підприємця).

Дискредитацією господарюючого суб'єкта (підприємця) є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних

з особою чи діяльністю господарюючого суб'єкта (підприємця), які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації господарюючого суб'єкта (підприємця).

2.2. Купівлі-продажу товарів, виконанні робіт, наданні послуг із примусовим асортиментом. Купівлею-продажем товарів, виконанням робіт, наданням послуг із примусовим асортиментом є купівля-продаж одних товарів, виконання робіт, надання послуг за умови купівлі-продажу інших товарів, виконання робіт, надання послуг, не потрібних споживачу або контрагенту.

2.3. Схиленні до бойкоту господарюючого суб'єкта (підприємця). Схиленням до бойкоту господарюючого суб'єкта (підприємця) вважається спонукання конкурентом іншої особи, безпосередньо або через посередника, до відмови від встановлення договірних зв'язків із цим господарюючим суб'єктом (підприємцем).

2.4. Схиленні постачальника до дискримінації покупця (замовника). Схиленням постачальника до дискримінації покупця (замовника) є спонукання постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, до надання постачальником конкуренту покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником) без достатніх на те підстав.

2.5. Схиленні господарюючого суб'єкта (підприємця) до розірвання договору з конкурентом. Схиленням господарюючого суб'єкта (підприємця) до розірвання договору з конкурентом іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) є вчинене з корисливих мотивів або в інтересах третіх осіб спонукання господарюючого суб'єкта (підприємця) – учасника договору до невиконання або виконання неналежним чином договірних зобов'язань перед цим конкурентом шляхом надання або пропонування господарюючому суб'єкту (підприємцю) – учаснику договору, безпосередньо або через посередника, матеріальної винагороди, компенсації чи інших переваг.

2.6. Підкупі працівника постачальника. Підкуп працівника постачальника – це надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових або немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником постачальника службових обов'язків, що впливають з укладеного чи пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником).

2.7. Підкупі працівника покупця (замовника). Підкуп працівника покупця (замовника) – це надання або пропонування йому конкурентом постачальника, безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових чи немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником покупця (замовника) службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом постачальника певних переваг перед постачальником.

2.8. Досягненні неправомірних переваг у конкуренції. Досягненням неправомірних переваг у конкуренції є отримання таких відносно іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджено рішенням державного органу, наділеного відповідною компетенцією.

3. Неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, що проявляється у таких діях:

3.1. Неправомірному збиранні комерційної таємниці. Неправомірним збиранням комерційної таємниці вважається добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту (підприємцю).

3.2. Розголошенні комерційної таємниці. Розголошенням комерційної таємниці є ознайомлення іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до чинного законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту (підприємцю).

3.3. Схиленні до розголошення комерційної таємниці. Схиленням до розголошення комерційної таємниці є спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту (підприємцю).

3.4. Неправомірному використанні комерційної таємниці.

Неправомірним використанням комерційної таємниці є впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи неправомірно здобутих відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю.

5. Монополія, монопольне становище і зловживання ним

За умов існування сфер господарювання, в яких конкуренція з об'єктивних причин (технологічних особливостей виробництва, характеру попиту та пропозиції) не можлива і не бажана, виникають та існують монопольні утворення.

Монополізм (від лат. *monopolium* – одноособове право на продаж).

Монополія в економіці може виникнути природним шляхом, коли внаслідок конкурентної боротьби формуються найпотужніші, конкурентоспроможні, економічно ефективні та рентабельні підприємства, які

згодом починають чинити тиск на інших учасників ринку. Проте в економіці вона може з'являтися і штучним шляхом, коли органи державної влади та управління встановлюють для якої-небудь особи особливий правовий режим чи надають їй виключне право на яку-небудь діяльність.

Поняття «*монополія*» визначається як ситуація на ринку, за якої кількість продавців чи покупців настільки мала, що продавець чи покупець у змозі впливати на загальний обсяг пропозиції та ціну продукту, що реалізується, тобто контролювати ринок. Такий контроль наділяє суб'єкта господарювання, що займає монопольне становище, виключним правом на розпорядження ресурсами, можливістю чинити економічний тиск на конкурентів, споживачів і суспільство в цілому, отримувати постійні прибутки та надприбутки.

Причини виникнення та існування монополії різні. Виходячи з цього, за об'єктивних умов і регулюючого впливу держави, з метою захисту інтересів держави та суспільства, можна виділити чотири основні типи монополії: законна (легальна) монополія; державна або адміністративна монополія; приватна монополія; природна монополія; тимчасова монополія; міжнародна монополія.

Законна (легальна) монополія – це виключне право суб'єкта господарювання здійснювати певну діяльність на засадах, визначених нормативно-правовими актами. Тобто існування такої монополії регламентовано законодавством, а монопольне право суб'єкта господарювання на здійснення певної діяльності, надання послуг, володіння майном дозволено та підтримується законодавством.

Законну (легальну) монополію, у свою чергу, можна поділити на державну та приватну.

Державна або адміністративна монополія – виключне право держави на певну діяльність (зовнішня торгівля, виготовлення грошей, експорт військової зброї, видобування рідкісноземельних металів та ін.), виробництво та реалізацію певних видів продуктів (товарів), морський промисел тощо. Держава залишає за собою монопольне право на виробництво, реалізацію

певних товарів для досягнення найбільшого соціально-економічного ефекту від виробництва і реалізації цих товарів та забезпечення контролю за оборотом та виробництвом товарів, які мають стратегічне значення для держави.

Монополія держави на виробництво і реалізацію деяких видів товарів масового споживання (тютюн, лікєро-горілчані вироби, сіль, спирт та ін.) охоплюється терміном «державна монополія».

Вона може бути повною, якщо держава монополізує і виробництво, і реалізацію відповідних товарів або частковою, коли монополізовано лише виробництво або реалізацію. Державна монополія є у багатьох країнах світу: в Італії – на тютюн, спирт, сірники, пиво; в Японії – на сіль, тютюн, спирт, опій; у Німеччині – на вино. В Україні, відповідно до законодавства, державна монополія існує на діяльність, пов'язану з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, охороною важливих об'єктів державної власності, експлуатацією атомних електростанцій та ін.

Приватна монополія – це виключне право юридичної чи фізичної особи на розпорядження та використання результатів своєї діяльності. Але не кожен результат діяльності підпадає під визначення приватної монополії. Приватною монополією можуть бути лише ті результати діяльності, на які згідно з законодавством особа має виключні права чи може їх набути. Прикладом такої монополії є результати творчої діяльності (інтелектуальна власність). Щоб стимулювати особу займатися творчою діяльністю у подальшому та для покриття витрат, держава гарантує їй право на виключне (монопольне) володіння та розпорядження протягом певного часу результатами її творчої (інтелектуальної) діяльності.

Природна монополія розглядається як сфера економіки, в якій конкуренція з об'єктивних причин (технологічні особливості виробництва, характер попиту та пропозиції) неможлива. Вона має стійкий, постійний характер, майже унеможливорює появу на ринку природних монополій нових суб'єктів.

Завдяки монопольному становищу, якому не загрожує конкуренція у найближчій перспективі, такі суб'єкти природних монополій не схильні до збільшення обсягу своїх послуг, підвищення якості та продуктивності праці, запровадження інновацій. При цьому зростання попиту на послуги суб'єктів природних монополій спричиняє, як правило, зростання цін.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 24.04.2008 р. «Про природні монополії» **«природна монополія – стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги).**

Отже, природна монополія, як сфера економіки, що ефективно функціонує за умови, якщо весь ринок охоплює лише один господарюючий суб'єкт. З економічної точки зору природна монополія існує, коли ефект масштабу настільки великий, що один суб'єкт може забезпечити весь ринок, маючи при цьому нижчі витрати на виробництво одиниці продукції, ніж їх би мав ряд конкуруючих суб'єктів. Прикладом може бути знов-таки діяльність підприємств, що надають суспільству послуги з електропостачання, зв'язку тощо. У цьому разі ефект масштабу у виробництві та розподілі товару забезпечує отримання ефекту низьких витрат на виробництво одиниці продукції і виходячи з цього – низьку ціну. За цих умов конкуренція є нерентабельною. Якщо б ринок поділити між виробниками, ефекту масштабу не було б досягнуто. Витрати на виробництво одиниці продукції мали бути значними і відповідно товари мали б високу ціну, яка б забезпечувала покриття витрат на виробництво.

Сьогодні в Україні, відповідно до ст. 5 цього Закону, суб'єкти природних монополій діють на таких ринках: транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами; транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподіл; транспортування інших речовин трубопровідним транспортом; передачі та розподілу електричної енергії; користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування; управління повітряним рухом; зв'язку загального користування; централізованого водопостачання та водовідведення; централізованого постачання теплової енергії; спеціалізованих послуг транспортних терміналів, портів, аеропортів за переліком, який визначається Кабінетом Міністрів України.

Перелік суб'єктів природних монополій складається та ведеться АМКУ відповідно до його повноважень.

Позитивний прояв природних монополій полягає у їх здатності забезпечувати найнижчу собівартість товарів, робіт та послуг для споживача.

Можна також визначити як монополію, за якої суб'єкт господарювання тимчасово стає єдиним покупцем чи продавцем товару на окремому товарному ринку, але ненадовго. Його конкуренти можуть з'явитися на цьому ринку пізніше. Порівняно з природною, тимчасова монополія має нестійкий характер і не може істотно впливати на ринкові процеси. Прикладом тимчасової монополії може бути підприємство, яке вперше запропонувало споживачеві нову продукцію.

Міжнародна монополія – це потужна компанія чи група компаній, які встановлюють панування в одній чи кількох сферах світового господарства з метою отримання максимальних прибутків.

Міжнародні монополії набувають форми транснаціональних і багатонаціональних підприємств. Транснаціональні підприємства перебувають у власності та управлінні осіб з однієї країни, багатонаціональні

– у власності та управлінні осіб з кількох країн. Їх характерна ознака – міжнародна розпорошеність акціонерного капіталу та багатонаціональний склад компанії.

Зазначені підприємства складаються з материнської компанії, розташованої у країні походження капіталу, та дочірніх товариств, філіалів і відділень, розміщених у різних країнах. Як правило, вони є юридичними особами і діють на основі національного законодавства країн, їхнього знаходження.

Крім визначених законодавством монополій державного призначення, на ринку товару, робіт і послуг можуть бути монополії внаслідок самостійних дій суб'єктів господарювання.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 11.01.2001 р. «Про захист економічної конкуренції», **монопольне становище – це домінуюче становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання обмежувати конкуренцію на ринку певного товару.**

Суб'єкт господарювання відповідно до цього Закону (ст. 12), займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо:

- на цьому ринку в нього немає жодного конкурента;**
- не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин.**

Монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35 відсотків, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції. Монопольним (домінуючим) також може бути визнане становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35 або менше відсотків, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема, внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам.

Вважається, що кожен із двох чи більше суб'єктів господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо стосовно певного виду товару між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція і щодо них, разом узятих, виконується одна з вищеназваних умов, за наявності яких суб'єкт господарювання визнається таким, що займає домінуюче становище на ринку.

Монопольним (домінуючим) вважається також становище кожного з кількох суб'єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються наступні умови:

– сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 50 відсотків;

– сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 70 відсотків.

Проведення дослідження ринку, визначення меж товарного ринку, а також монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на цьому ринку та прийняття відповідних рішень (розпоряджень) належить до повноважень АМКУ (ст. 7 Закону) та його територіальні відділення.

Процес встановлення наявності монопольного становища на ринку певного товару здійснюється у відповідності з Методикою визначення монопольного домінуючого становища суб'єктів господарювання на ринку; затвердженою розпорядженням АМКУ від 05.03.2002 р. № 49-р.

Вся процедура визначення монопольного (домінуючого) становища відповідно до Методики передбачає ряд стадій, які дозволяють об'єктивно, з обліком кількісних і якісних показників, визначити наявність або відсутність домінування на ринку:

– встановлення об'єктів аналізу щодо визначення монопольного (домінуючого) становища, а саме суб'єкта господарювання (групи суб'єктів господарювання), конкретного товару (продукції, роботи, послуги), який випускається, поставляється, продається, придбавається (споживається, використовується) цим (цими) суб'єктом (суб'єктами) господарювання;

- складання переліку товарів (робіт, послуг), щодо яких має визначатися монопольне (домінуюче) становище суб'єкта господарювання і які мають ознаки одного товару, товарної групи;

- складання переліку основних продавців (постачальників, виробників), покупців (споживачів) товарів (товарних груп); визначення товарних меж ринку;

- визначення меж ринку;

- встановлення проміжку часу, стосовно якого повинно визначатися становище суб'єктів господарювання на ринку – визначення часових меж ринку;

- визначення обсягів товару, який обертається на ринку;

- розрахунок часток суб'єктів господарювання на ринку;

- складання переліку продавців (постачальників, виробників) покупців (споживачів) товару (товарної групи) – потенційних конкурентів, покупців, які можуть продавати (постачати, виробляти), придбавати (споживати, використовувати) той самий або/та аналогічний товар (товарну групу) на ринку;

- визначення бар'єрів вступу на ринок та виходу з ринку для суб'єктів господарювання, які продають (постачають, виробляють), придбавають (споживають, використовують) або можуть продавати (постачати, виробляти), придбавати (споживати, використовувати) той самий або/та аналогічний товар (товарну групу) на ринку;

- встановлення монопольного (домінуючого) становища суб'єкта (суб'єктів) господарювання на ринку.

Методика встановлює етапи визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання як на державному, так і на регіональних ринках. Їх кількість та послідовність проведення можуть змінюватися залежно від фактичних обставин, зокрема особливостей товару, структури ринку, обсягів наявної інформації щодо ринку тощо.

Метою визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку є отримання необхідної інформації для прийняття рішень з питань розвитку і захисту економічної конкуренції, зокрема, демонополізації економіки, антимонопольного регулювання, контроль за узгодженими діями, концентрацією; контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; захисту інтересів суб'єктів господарювання, груп суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень.

Зауважимо, що саме по собі монопольне (домінуюче) становище того чи іншого суб'єкта господарювання на ринку не є правопорушенням.

Легальне визначення поняття **зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку** за антимонопольним законодавством, зокрема, ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» за цим Законом – це дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, зокрема, обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

Слід мати на увазі, що перелік дій (бездіяльності), які включають у дане порушення антимонопольно-конкурентного законодавства, не є вичерпним. Закон дещо деталізує та розширює також наведений у ст. 29 ГК перелік правопорушень, а також повторює окремі склади. Так, у ч. 2 ст. 13 Закону передбачено, що зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку визнається:

– встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку;

– застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин;

– обумовлення укладання договорів прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору;

– обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцями, продавцями;

– часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації або придбання;

– суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин;

– створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Справи про зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єктів господарювання на ринку відповідно до ч. 6 ст. ГКУ та ст.ст. 3 і 7 Закону про АМКУ розглядає АМКУ та його територіальні органи. При розгляді цієї категорії справ обов'язковим є дослідження загальнодержавного (регіонального) ринку з доказом наявності монопольного (домінуючого) становища суб'єкта господарювання на ньому. Це дослідження повинне здійснюватися незалежно від того, чи був раніше включений суб'єкт господарювання в Перелік суб'єктів господарювання, що займають монопольне становище на ринку, і чи визначалося його монопольне становище при розгляді іншої справи в минулому. Оскільки ринкова частка, структура ринку, інші кількісні і якісні параметри ринку й становище на ньому суб'єкта господарювання, його конкурентів (їх відсутність) можуть змінюватися протягом часу. Кваліфікація, відповідно до ст. 29 ГКУ та ст. 13 Закону, також можлива тільки щодо тих проміжків часу, коли суб'єкт господарювання

займав монопольне (домінуюче) становище на ринку. У протилежному випадку рішення органів АМКУ може бути скасовано господарським судом.

6. Відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства

Одними з основних *функцій* антимонопольних органів є контрольна та розслідувально-юрисдикційна, які полягають у здійсненні контролю за станом товарних ринків, виявленні монополістів, а також порушень антимонопольно-конкурентного законодавства з метою відновлення стану ринків, майнового становища потерпілих від цього осіб та застосування господарських санкцій до правопорушників.

Залежно від характеру порушень антимонопольно-конкурентного законодавства розрізняють такі їх види: недобросовісну конкуренцію; антиконкурентні дії (монополістичні зловживання); порушення щодо антимонопольних органів.

Поняття та види недобросовісної конкуренції як одного з видів порушень детально розглянуті нами в попередній темі цього розділу.

Антиконкурентні дії чи монополістичні зловживання (розділи II–V Закону «Про захист економічної конкуренції») поділяються на такі основні групи:

- антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання;
- зловживання монопольним становищем на ринку;
- антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю;
- обмежувальна і дискримінаційна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднань;
- концентрація без отримання відповідного дозволу АМКУ в разі обов'язковості такої згоди.

Антиконкурентними узгодженими діями визнається укладення суб'єктами господарювання в будь-якій формі угод, прийняття об'єднаннями в будь-якій формі рішень, створення нового суб'єкта господарювання з метою координації його конкурентної поведінки з інтересами засновника (засновників) на ринку певного товару або будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність), що призвела чи може призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції.

Виявами антиконкурентних узгоджених дій може бути:

- встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів;
- обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними;
- розподіл ринків або джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців чи споживачів чи за іншими ознаками;
- спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів;
- усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (вихід з ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців;
- застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у невігідне становища в конкуренції;
- укладення угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або, згідно з торговими й іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності, не стосуються предмета цих угод;
- суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин.

Учинення антиконкурентних узгоджених дій вважається правопорушенням і тягне за собою відповідальність, згідно із законом, окрім передбачених законом випадків і за умови дотримання встановлених типових вимог до узгоджених дій. Такими випадками є:

– добровільне повідомлення про факт порушення антимонопольних органів особою, що вчинила антиконкурентні узгоджені дії, раніше за інших учасників цих дій і за умови, якщо заявник не був ініціатором або керівником таких дій і надав усі докази або інформацію стосовно вчиненого порушення, якими володів або міг безперешкодно отримати;

– узгоджені дії малих або середніх підприємців щодо спільного придбання товарів, які не призводять до суттєвого обмеження конкуренції та сприяють підвищенню конкурентоспроможності малих або середніх підприємців;

– узгоджені дії стосовно постачання та використання товарів (використання поставлених товарів; придбання в інших суб'єктів господарювання або продаж іншим суб'єктам господарювання чи споживачам товарів; придбання товарів, які за природою або, згідно з торговими та іншими чесними звичаями, у підприємницькій діяльності не належать до предмета угоди; формування цін або інших умов договору про продаж поставленого товару іншим суб'єктам господарювання чи споживачам), якщо такі дії не спричиняють суттєвого обмеження конкуренції на всьому або в значній частині ринку, його монополізації, обмеження доступу на ринок інших суб'єктів господарювання чи економічно необґрунтованого підвищення цін або дефіциту товарів;

– узгоджені дії стосовно прав інтелектуальної власності (угод про передання прав інтелектуальної власності або про використання об'єкта права інтелектуальної власності в тій частині, в якій вони обмежують у здійсненні господарської діяльності сторону угоди, якій передається право, якщо ці обмеження – стосовно строку, території дії, виду діяльності, сфери використання, мінімального обсягу виробництва – не виходять за межі законних прав суб'єкта права інтелектуальної власності);

– узгоджені дії, які хоча й, за загальним правилом, забороняються (ст. 6 згаданого Закону), однак в установленому порядку можуть бути дозволені антимонопольними органами чи Кабінетом Міністрів України, якщо їх

учасники доведуть, що ці дії сприяють розв'язанню суспільно важливих, визначених законом проблем (щодо вдосконалення виробництва, придбання або реалізації товару; техніко-технологічного, економічного розвитку; розвитку малих або середніх підприємств; оптимізації експорту чи імпорту товарів; розроблення та застосування уніфікованих технічних умов або стандартів на товари; раціоналізації виробництва) і за умови, що ці дії суттєво не обмежують конкуренцію на всьому чи в значній частині ринку або позитивний ефект від таких дій для суспільних інтересів переважає негативні наслідки обмеження конкуренції.

Антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю як правопорушення полягають у прийнятті зазначеними органами будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов та ін.), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність зазначених органів, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, зокрема, визнаються:

– заборона або перешкоджання створенню нових підприємств чи здійсненню підприємництва в інших організаційних формах у будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів;

– пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення концентрації суб'єктів господарювання в інших формах;

– пряме чи опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів або першочергового їх придбання у певних продавців;

– будь-яка дія, спрямована на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців;

– встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного регіону країни в іншому або надання дозволу на реалізацію товарів з одного регіону в іншому в певному обсязі чи за виконання певних умов;

– надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які надають їм привілейованого становища стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;

– дія, внаслідок якої окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;

– дія, якою встановлюються непередбачені законами України заборони й обмеження самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком.

Крім того, всім зазначеним органам (влади, самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю) забороняються своєю дією або бездіяльністю схилити суб'єкти господарювання або будь-які зі згаданих категорій органів до порушень законодавства про захист економічної конкуренції, створенні умов для вчинення таких порушень чи їх легітимації, а органам влади й органам місцевого самоврядування – делегувати окремі владні повноваження об'єднанням, підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, якщо це призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Обмежувальною та дискримінаційною діяльністю суб'єктів господарювання та об'єднань визнаються дії, що обмежують конкуренцію на ринку та (або) створюють перешкоду в господарській діяльності іншим суб'єктам в інших формах, аніж антиконкурентні узгоджені дії та зловживання монопольним становищем на ринку.

Це порушення може мати такі вияви, як:

– схилення інших суб'єктів господарювання до вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції (до антиконкурентних узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання) чи сприяння вчиненню таких порушень;

– неправомірне використання суб'єктом господарювання ринкового становища (у випадку отримання згоди антимонопольного комітету на узгоджені дії, на економічну концентрацію, монопольне становище на ринку);

– створення перешкод у господарській діяльності малим або середнім підприємцям, що мають значно менший ринковий вплив, через вчинення дій, заборонених згідно з ч. 1, 3 ст. 19 Закону);

– необґрунтована та невинуватна відмова суб'єктові господарювання у прийнятті до об'єднання, якщо внаслідок цього такий суб'єкт опиняється у невинуватому становищі як учасник конкуренції. Подібна відмова як правопорушення лише щодо об'єднань, стосовно яких виконуються такі умови: об'єднання може об'єднати всіх учасників певного ринку чи території; об'єднання створюється чи діє для досягнення цілей, що не передбачають отримання прибутку; створення та діяльність об'єднання не призводить до економічної концентрації й антиконкурентних узгоджених дій.

Монополізація товарного ринку може мати місце одним або групою суб'єктів господарювання різними способами, які отримали назву економічної концентрації. З метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживанню монопольним (домінуючим) становищем, обмеженню конкуренції органи АМКУ здійснюють державний контроль за концентрацією суб'єктів господарювання (далі – концентрація). Здійснення концентрації без

дозволу антимонопольних органів (якщо такий дозвіл обов'язковий) є одним із видів монополістичних зловживань.

Концентрацією, згідно із ст. 22 Закону «Про захист економічної конкуренції», визнається: злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого; набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання, зокрема, внаслідок:

– безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді єдиного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді єдиного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується;

– призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, за якої більше половину посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових або виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи;

– створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який тривалий період буде самостійно здійснювати господарську діяльність, і при цьому зазначене створення не приводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;

– безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що

забезпечує досягнення або перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання.

Однак не вважаються концентрацією:

– створення суб'єкта господарювання, метою якого (чи внаслідок створення якого) є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання. Такі дії розглядаються як узгоджені дії відповідно до абзацу другого ч. 1 ст. 5 Закону;

– придбання часток (акцій, паїв) суб'єкта господарювання особою, основним видом діяльності якої є проведення фінансових операцій чи операцій з цінними паперами, якщо це придбання здійснюється з метою їх наступного перепродажу за умови, що зазначена особа не бере участі в голосуванні у вищому органі чи інших органах управління суб'єкта господарювання. У такому випадку наступний перепродаж має бути здійснений протягом одного року з дня придбання часток (акцій, паїв). На клопотання зазначених осіб із обґрунтуванням про неможливість здійснення наступного перепродажу органи АМКУ можуть прийняти рішення про продовження цього строку;

– дії, що є проявами економічної концентрації, проте між суб'єктами господарювання, пов'язаними відносинами контролю, відповідно до вимог Закону щодо отримання у встановлених випадках дозволу АМКУ;

– набуття контролю над суб'єктом господарювання або його частиною, в тому числі завдяки праву управління та розпорядження його майном арбітражним керуючим, службовою чи посадовою особою органу державної влади.

Учасниками концентрації, згідно зі ст. 23 Закону, визнаються:

– суб'єкти господарювання, стосовно яких здійснюється або має здійснитися злиття, приєднання;

– суб'єкти господарювання, що набувають або мають намір набути контроль над суб'єктом господарювання, чи суб'єкти господарювання, стосовно яких набувається або повинен бути контроль;

– суб'єкти господарювання, активи (майно), частки (акції, паї) яких набуваються у власність, одержуються в управління (користування), оренду, лізинг, концесію або мають набутися, та їх покупці (одержувачі), набувачі;

– суб'єкти господарювання, що є або мають намір стати засновниками (учасниками) новостворюваного суб'єкта господарювання. У випадку, коли одним із засновників є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, орган адміністративно-господарського управління та контролю, учасником концентрації вважається також суб'єкт господарювання, активи (майно), частки (акції, паї) якого вносяться до статутного фонду новостворюваного суб'єкта господарювання;

– фізичні та юридичні особи, пов'язані з названими учасниками концентрації відносинами контролю, що дає підстави визнати відповідну групу осіб єдиним суб'єктом господарювання за критеріями ст. 1 Закону.

Згідно зі ст. 24 Закону, концентрація може бути здійснена лише за умови попереднього отримання дозволу АМКУ чи його адміністративної колегії АМКУ, якщо економічні показники господарської діяльності її учасників, обчислені згідно із встановленим АМКУ порядком, перевищують встановлену законом межу за двома критеріями:

- сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий рік, у тому числі за кордоном, перевищує суму, еквівалентну 30 мільйонам євро, визначену за офіційним валютним курсом, установленим Національним банком України, що діяв в останній день фінансового року, при цьому вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів в Україні не менш як у двох учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 4 мільйонам євро,

визначену за офіційним валютним курсом, установленим Національним банком України, що діяв в останній день фінансового року, у кожного; або

- сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів в Україні суб'єкта господарювання, щодо якого набувається контроль, або суб'єкта, активи, частки (акції, паї) якого набуваються у власність чи одержуються в управління і користування, або хоча б одного із засновників створюваного суб'єкта господарювання, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий рік перевищує суму, еквівалентну 8 мільйонам євро, визначену за офіційним валютним курсом, установленим Національним банком України, що діяв в останній день фінансового року, і при цьому обсяг реалізації товарів хоча б одного іншого учасника концентрації, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий рік, у тому числі за кордоном, перевищує суму, еквівалентну 150 мільйонам євро, визначену за офіційним валютним курсом, установленим Національним банком України, що діяв в останній день фінансового року.

При розрахунку обсягів реалізації товарів учасників концентрації використовується сума доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), за вирахуванням суми податку на додану вартість, акцизного збору, інших податків або зборів, основою для оподаткування в яких є оборот, за останній фінансовий звітний рік, що передував поданню заяви (кошти, отримані від реалізації товарів у межах однієї групи суб'єктів господарювання, пов'язаних відносинами контролю, якщо такий облік ведеться, не враховуються). Якщо учасниками концентрації виступають комерційні банки, для розрахунку вартості активів та обсягів реалізації використовується десята частина вартості активів комерційного банку. Коли ж учасниками концентрації є страховики, для розрахунку вартості активів страховика використовується сума нетто – активів, а для розрахунку обсягів реалізації товарів – сума доходів від страхової діяльності, визначених відповідно до законодавства України про страхову діяльність.

За загальним правилом, подібна концентрація (умовно її можна назвати *кваліфікованою концентрацією*) можлива за наявності попереднього дозволу антимонопольних органів (АМКУ чи його адміністративної колегії), що надається в установленому порядку (ст. 25–34 Закону «Про захист економічної конкуренції»), лише за умови, якщо вона (концентрація) не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині. Кабінет Міністрів України може дозволити концентрацію навіть у випадку негативного рішення АМКУ, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів такої концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції, а останні не становлять загрози системі ринкової економіки та необхідні для досягнення мети концентрації.

Якщо концентрація здійснюється без отримання дозволу АМКУ, якщо такий дозвіл обов'язковий, це визнається правопорушенням.

Правопорушенням щодо антимонопольних органів є дії (бездіяльність) суб'єктів господарювання, що створюють перешкоди для здійснення антимонопольними органами своїх функцій і повноважень.

Вияви таких порушень:

- неподання суб'єктами господарювання у встановлені строки інформації, подання неповної чи недостовірної інформації антимонопольним органам;
- створення перешкод працівникам антимонопольних органів щодо виконання ними своїх повноважень (проведення перевірок, вилучення чи накладення арешту на майно, предмети, документи, інші носії інформації);
- невиконання суб'єктами господарювання погоджених з антимонопольними органами установчих документів (у випадках економічної концентрації) або вимог та зобов'язань, якими було обумовлено рішення про надання дозволу на узгоджені дії чи концентрацію.

За правопорушення у сфері економічної конкуренції передбачаються такі види відповідальності: господарсько-організаційні санкції, господарсько-адміністративні штрафи, безоплатне вилучення майна; відшкодування шкоди.

Господарсько-організаційні санкції застосовуються у формі:

1) примусового поділу суб'єкта господарювання, що зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку (застосовується антимонопольними органами за умови, якщо це можливо з організаційних, територіальних й технологічних міркувань). Реорганізація суб'єкта господарювання, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд впродовж встановленого строку, який не може бути меншим шести місяців;

2) надання обов'язкових до виконання вказівок стосовно припинення виявлених порушень (у тому числі скасування чи зміна органом влади, органом місцевого самоврядування, органом адміністративно-господарського управління та контролю прийнятого ним рішення чи розірвання угоди, що визнані антиконкурентними діями зазначених органів), відновлення попереднього стану на ринку;

3) блокування цінних паперів;

4) скасування дозволу на узгоджені дії у випадку порушення умов його надання;

5) вимога щодо обов'язкового спростування порушником в офіційних органах преси неправдивих, неточних або неповних відомостей (у разі встановлення факту дискредитації господарюючого суб'єкта (підприємця);

б) скасування на вимогу антимонопольних органів ліцензій, припинення операцій зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у випадку порушення ними антимонопольного законодавства.

Рішення про примусовий поділ приймається якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним чи домінуючим становищем. Примусовий поділ не застосовується у таких випадках:

– за неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств, структурних підрозділів чи одиниць;

– за наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, структурних підрозділів чи одиниць (якщо обсяг продукції, яку використовує суб'єкт

господарювання, перевищує 30% валового обсягу продукції підприємства, структурного підрозділу чи одиниці).

Реорганізація суб'єкта господарювання, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд за умови усунення монопольного (домінуючого) становища цього суб'єкта господарювання на ринку.

Зазначені санкції застосовуються здебільшого антимонопольними органами чи на їх вимогу самим порушником (примусовий поділ, і спростування відомостей, що дискредитують конкурента) чи іншим компетентним органом (скасування ліцензії).

Господарсько-адміністративні штрафи накладаються на суб'єктів господарювання та (або) їх посадових осіб за передбачені законом порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.

На об'єднання, суб'єктів господарювання (юридичних, фізичних осіб і групи суб'єктів господарювання) можуть накладатись такі штрафи:

1) до 10% доходу (виручки) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф у разі скоєння таких порушень:

- антиконкурентні узгоджені дії;
- зловживанням монопольним (домінуючим) становищем;
- невиконання або виконання не в повному обсязі рішень, попередніх рішень органів АМКУ;

2) до 5% доходу (виручки) за останній звітний рік у разі скоєння таких порушень:

- учинення учасниками антиконкурентних узгоджених дій, які можуть бути дозволені, до отримання відповідного дозволу;

– обмежувальна та дискримінаційна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднань, пов'язана із антиконкурентною узгодженою діяльністю, узгодженими діями; участю в концентрації; неправомірним використанням ринкового становища, дискримінацією конкурентів; обмежувальною діяльністю об'єднань;

- недотримання умов придбання часток суб'єкта господарювання, що, відповідно до законодавства, не вважається концентрацією;

- порушення положень погоджених з органами АМКУ установчих документів суб'єкта господарювання, створеного внаслідок концентрації, якщо це призводить до обмеження конкуренції;

- концентрація без отримання дозволу;

- недотримання умов дозволу, наданого учасниками узгоджених дій та концентрації;

3) до 1% доходу (виручки) за останній звітний рік в разі скоєння таких порушень:

- обмежувальна діяльність, пов'язана із схиланням інших суб'єктів господарювання до вчинення порушень чи сприянням вчиненню порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

- неподання, подання в неповному обсязі, подання недостовірної інформації органам АМКУ;

- створення перешкод працівникам органів АМКУ у проведенні перевірок, огляду, вилученні чи накладанні арешту на носії інформації.

Якщо доходу немає або відповідач не надав інформації про розмір доходу, то штраф визначається як 20 тис. неоподатковуваних мінімальних доходів громадян (далі – НМДГ) – замість 10%; 10 тис. НМДГ – замість 5%; 2 тис. НМДГ – замість 1%. Рішення про штрафи понад 1 тис. НМДГ приймаються виключно АМКУ та адміністративною колегією на своїх засіданнях.

Суб'єкти господарювання, які скоюють порушення конкурентного законодавства також несуть цивільну відповідальність відповідно до Цивільного кодексу України.

До адміністративної відповідальності, відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення, і кримінальну, відповідно до Кримінального Кодексу України, переважно у вигляді штрафу притягуються керівники підприємств та особи, які займаються підприємницькою діяльністю.

При цьому розмір штрафу залежить від виду порушення (за акти недобросовісної конкуренції – у розмірі до 2 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) та/або в розмірі незаконно отриманого прибутку. Рішення про накладення штрафів приймають антимонопольні органи на їх засіданнях (у розмірах понад 4 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – виключно АМКУ, адміністративною колегією АМКУ).

Безоплатне вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням або копій виробів іншого суб'єкта господарювання і підприємця як у виробника, так і у продавця застосовується за відповідні акти недобросовісної конкуренції з дотриманням передбаченого Кабінетом Міністрів України порядку.

Відшкодування шкоди як форма господарсько-правової відповідальності передбачається у разі заподіяння внаслідок порушення конкурентного (антимонопольного) законодавства шкоди (зазвичай, нової) учасникам конкуренції, споживачам, державі. Застосовується в судовому порядку за заявою заінтересованої особи (осіб), в інтересах держави – антимонопольних органів, прокурора.

Притягнення до відповідальності за порушення конкурентного законодавства може мати місце впродовж спеціальних термінів позовної давності, встановлених ст. 42 Закону – п'ять років від дня вчинення правопорушення, а у разі тривалого порушення – з дня його закінчення, крім випадків несвоєчасного, неповного подання інформації чи подання достовірної інформації антимонопольним органам, створення перешкод працівникам антимонопольних органів щодо виконання ними своїх повноважень, стосовно яких передбачено трирічний строк позовної давності.

ВИСНОВКИ

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства.

У цілому, державне управління економікою здійснюється за такими основними напрямками:

✓ по-перше, шляхом впливу на підприємства: забезпечення правової бази (встановлення законних «правил гри», то регулюють відносини між учасниками бізнесу), підтримка конкуренції, у ряді випадків захист внутрішніх ринків, стимулювання нових форм бізнесу (малих підприємств, різних програм тощо) стимулювання інвестицій, підтримка розвитку окремих видів виробництв, здатних в майбутньому прогресивно змінити структуру економіки, принести великі вигоди економіці в цілому;

✓ по-друге, державне регулювання спрямоване на більш рівномірний розподіл ресурсів суспільства між окремими верствами населення, а також пов'язане з перерозподілом засобів в часі (соціальний захист населення в періоди безробіття, дитинства, старості тощо).

Тобто державне регулювання необхідне, з одного боку, як чинник стабільності, а з іншого – як спосіб підтримки необхідних резервів в економіці в цілому, що збільшують її гнучкість і можливість зростання.

Питання регулювання конкурентних відносин є невід'ємною частиною сучасного господарського права. Якщо порівнювати антимонопольно-конкурентне законодавство із цивільним або кримінальним законодавством, історія яких налічує тисячоліття, антимонопольно-конкурентне законодавство дуже молоде. Незважаючи на це, у сучасному світі законодавче встановлення правил конкуренції належить до найважливіших важелів впливу на економіку. Відповідні закони існують у більш ніж ста країнах, у тому числі практично в усіх економічно розвинених.

Хоча конкретний характер і зміст антимонопольного законодавства в різних країнах має свої особливості, можна виділити загальні для усіх країн основи цього законодавства: охорона і заохочення конкуренції, контроль над

фірмами, що займають пануюче положення на ринку, контроль за цінами, захист інтересів споживачів, захист інтересів і сприяння розвитку середнього і малого бізнесу.

Сучасне антимонопольне законодавство має два принципові напрями:

1) Контроль за цінами: антимонопольне законодавство в першу чергу забороняє згоди по цінам. Незаконною є будь-яка змова між фірмами в цілях встановлення цін. Законом також переслідується демпінгова практика продажів, коли фірма умисне встановлює нижчі ціни, з тим щоб витіснити з галузі конкурентів.

2) Контроль за злиттям компаній: злиття компаній відбувається, коли одна компанія придбає акції іншої. В результаті друга фірма стає складовою частиною першої.

Антимонопольне законодавство України розроблене на основі європейських законів, а його прийняття та застосування є частиною постійних зусиль України, метою яких є інтеграція у західні ринки.

Література:

1. Конституція України: Конституція. Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96
2. Господарський кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
7. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>

8. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII (у ред. 16.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>
9. Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
10. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР (у ред. від 11.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про ліцензування видів економічної діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
12. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>
13. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
14. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17
15. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 №1315-VII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18
16. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
17. Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_ks/op_dk002_2016.htm
18. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності». Прийнято та надано чинності наказом Держспоживстандарту України 11.10.2010 № 457 (v0457609-10)(у ред. 24.02.2020 р.) URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/128651.html>
19. Господарське право (загальна частина): підручник. К. : Ліра-К, 2021. 448 с.
20. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 588 с.
21. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
22. Мілаш В.С. Господарське право: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.

23. Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків: Право, 2024. 208 с.

Інформаційні ресурси (дата звернення: 01.03.2025)

1. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України
2. <http://rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України
3. <http://www.president.gov.ua/> - Президент України
4. <http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України)
5. <http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України
6. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> - Верховний Суд України
7. <http://nbuv.gov.ua> - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
8. <http://www.univ.kiev.ua> – бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
9. <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/journals.html>. - Наукова юридична періодика України
10. http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html - Юридичні інформаційні ресурси
11. <http://protokol.com.ua> - Протокол: юридичний інтернет-ресурс.

ЛЕКЦІЯ 5

ГОСПОДАРСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

ВСТУП

1. Поняття, ознаки та підстави виникнення господарських зобов'язань.
2. Господарський договір: поняття, функції та ознаки
3. Порядок укладення господарського договору, його зміст.
4. Зміна та припинення дії господарських зобов'язань. Недійсність господарського договору.

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Зобов'язання є однією із ключових правових категорій, що зумовлює постійну увагу до них як з боку законодавців, так і з боку науковців.

Термін «зобов'язання» виник у цивільному праві, однак сфера, в якій застосовується термін зобов'язання поступово розширюється. Категорія зобов'язання (зобов'язального правовідношення) і сьогодні є однією з основних категорій приватного права

Зобов'язальні правовідносини передбачають юридичний зв'язок певних осіб – учасників зобов'язання, що відрізняє їх від правовідносин абсолютного характеру, де праву суб'єкта протистоїть обов'язок усіх і кожного утримуватися від дій, які порушують це право (право власності, право господарського відання тощо). У зобов'язанні беруть участь дві сторони: зобов'язана сторона, зокрема боржник, зобов'язаний вчинити певну дію, що становить зміст зобов'язання, чи утриматися від певних дій, та управнена сторона, зокрема кредитор, який має право вимагати виконання зобов'язання.

Незважаючи на те, що термін «зобов'язання» виник у цивільному праві, особливості господарської діяльності та її правового регулювання дозволяють окремо виділяти саме господарські зобов'язання, оскільки учасники відповідних відносин, крім звичної координації своїх дій, мають зважати на субординацію – необхідність формувати свою волю в рамках, установлених державою. Зобов'язання перетворюється з цивільно-правових майнових правовідносин в правовідносини майново-управлінські, тобто регульоване господарським правом відповідно до специфіки його предмета. Вбачається, що ці різновиди зобов'язань мають відокремлюватися один від одного за підставами їх виникнення та за суб'єктним складом. При цьому правильна кваліфікація зобов'язання (його віднесення до цивільних або, навпаки, до господарських зобов'язань) відіграватиме вирішальну роль для визначення правового регулювання таких зобов'язальних відносин – для встановлення порядку зміни або припинення зобов'язання, для вирішення питання про

відповідальність за порушення зобов'язання, для визначення диспозитивних норм, що мають застосовуватися до зобов'язання, тощо.

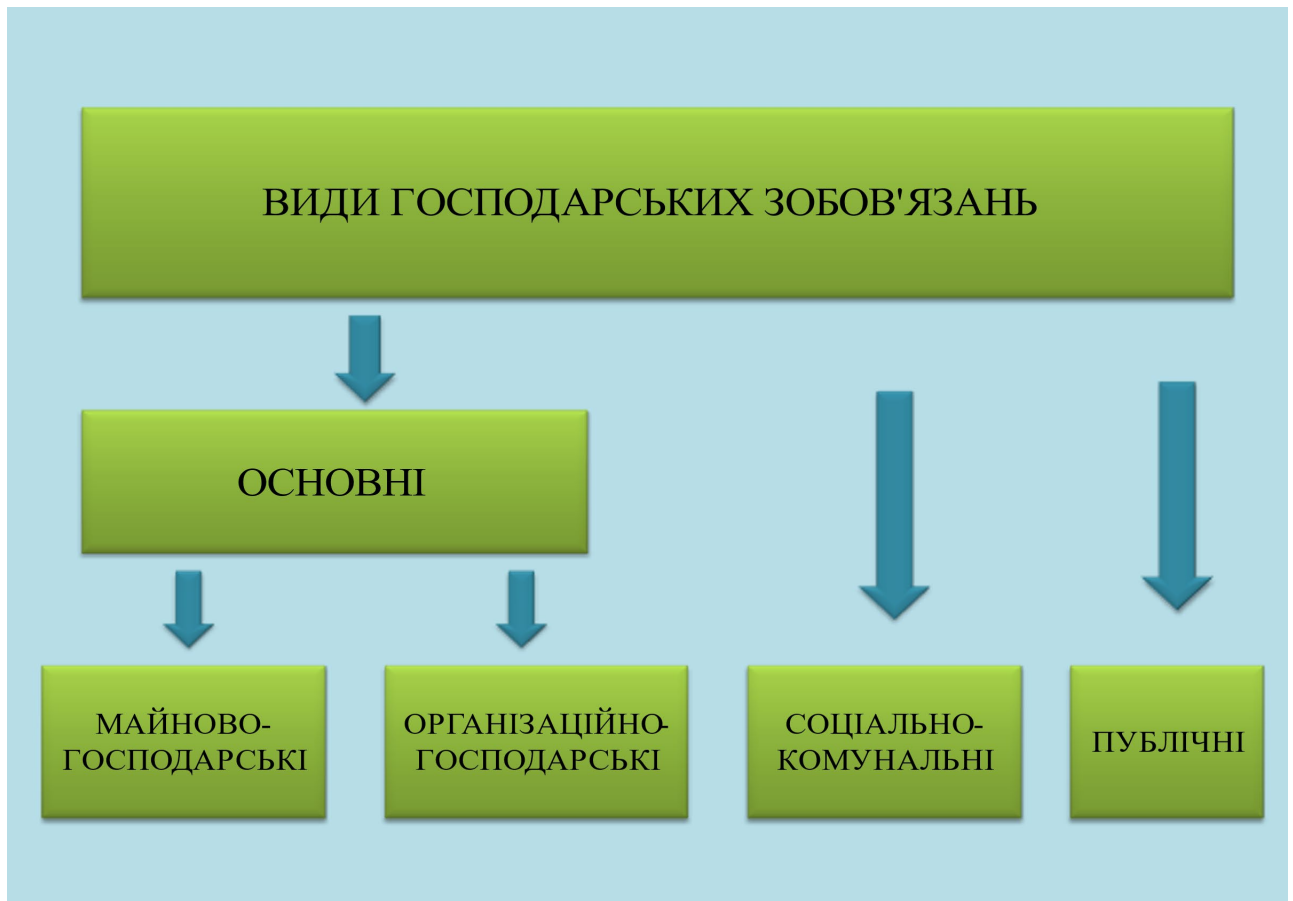
Категорія господарського зобов'язання своєму виникненню зобов'язана науці господарського права, яка розглядає господарські зобов'язання як одну з фундаментальних господарсько-правових категорій, що відображає зміст особливої правової форми господарських відносин.

Найпоширенішою підставою виникнення господарських зобов'язань є господарський договір.

1. Поняття, ознаки та підстави виникнення господарських зобов'язань

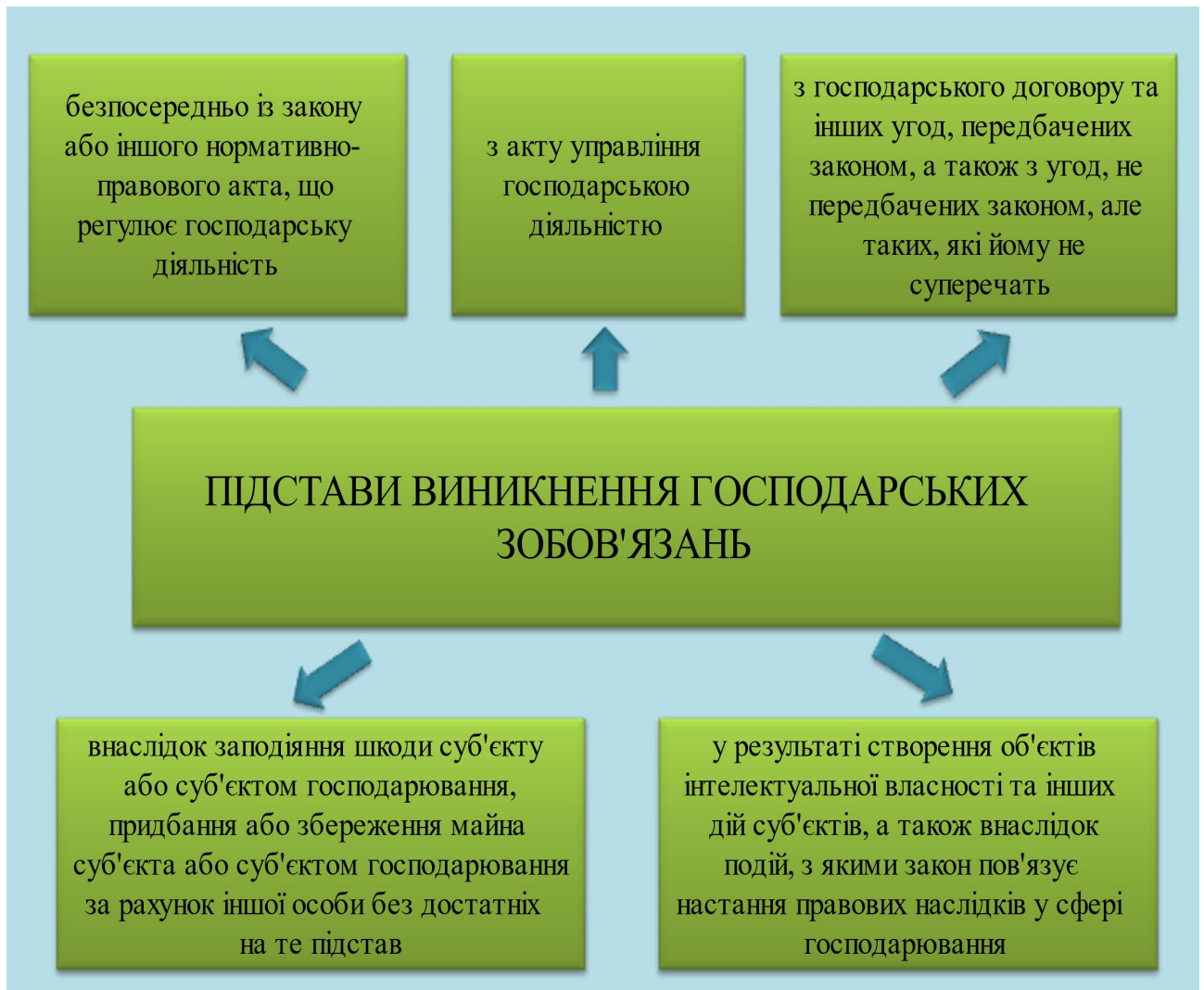
Господарське зобов'язання - це врегульоване правом господарське відношення, в силу якого одна сторона уповноважена вимагати від іншої сторони здійснення господарських функцій.

Господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених статтею 174 ГКУ. Згідно з останньою один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Сторони за взаємною згодою можуть конкретизувати або розширити зміст господарського зобов'язання у процесі його виконання, якщо законом не встановлено інше.

Господарські зобов'язання можуть виникати з таких підстав: безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність; з акту управління господарською діяльністю; з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать; внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав; у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

Основними видами господарських зобов'язань є майново-господарські та організаційно-господарські зобов'язання.

Майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, згідно з якими зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ.

Суб'єктами майново-господарських зобов'язань можуть бути:

- суб'єкти господарювання;

- негосподарюючі суб'єкти - юридичні особи;
- органи державної влади;
- органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією.

Якщо майново-господарське зобов'язання виникає між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами - юридичними особами, зобов'язаною та управненою сторонами зобов'язання є, відповідно, боржник і кредитор.

Зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами-громадянами, не є господарськими і регулюються іншими актами законодавства.

Суб'єкти господарювання у випадках, передбачених ГКУ та відповідними законами України, можуть добровільно брати на себе зобов'язання майнового характеру на користь інших учасників господарських відносин (благодійництво тощо). Такі зобов'язання не є підставою для вимог щодо їх обов'язкового виконання.

Організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, згідно з якими зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати:

- ✓ між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником цього суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;

✓ між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств;

✓ між суб'єктами господарювання, якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;

✓ в інших випадках, передбачених ГКУ, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання.

Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору.

Суб'єкти господарювання мають право разом здійснювати господарську діяльність для досягнення спільної мети без утворення єдиного суб'єкта господарювання на умовах, визначених договором про спільну діяльність. Якщо учасники договору про спільну діяльність доручають керування спільною діяльністю одному з учасників, на нього може бути покладено обов'язок ведення спільних справ. Такий учасник здійснює організаційно-управлінські повноваження на підставі доручення, підписаного іншими учасниками.

Згідно зі статтею 177 ГКУ суб'єкти господарювання **зобов'язані** за рішенням місцевої ради за рахунок власних коштів відповідно до закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організувати їх професійну підготовку.

Суб'єкти господарювання відповідно до ч. 4 статті 175 ГКУ незалежно від статутної мети своєї діяльності **можуть брати на себе зобов'язання** про господарську допомогу у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів їх місцезнаходження, у будівництві й утриманні соціально-культурних об'єктів та об'єктів комунального господарства і побутового обслуговування, подавати іншу господарську допомогу з метою розв'язання місцевих проблем. Суб'єкти господарювання мають право брати участь у формуванні відповідних фондів місцевих рад, якщо інше не встановлено

законом, та у виконанні робіт, пов'язаних з комплексним економічним і соціальним розвитком територій.

Суб'єкт господарювання, який відповідно до закону та своїх установчих документів зобов'язаний виконувати роботи, надавати послуги або продавати товари кожному, хто звертається до нього на законних підставах, не має права відмовити у виконанні робіт, наданні послуг, продажу товару за наявності у нього такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єкт господарювання, який безпідставно ухиляється від виконання публічного зобов'язання, повинен відшкодувати другій стороні завдані цим збитки в порядку, визначеному законом.

Кабінет Міністрів України може у визначених законом випадках видавати правила, обов'язкові для сторін публічного зобов'язання, у тому числі щодо встановлення або регулювання цін. Умови зобов'язання, що не відповідають цим правилам або встановленим цінам, є недійсними.

Суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання у відповідний спосіб відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання - відповідно до вимог, що висуваються в певних умовах.

Кожна сторона повинна вжити всіх заходів для належного виконання нею зобов'язання з урахуванням інтересів другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу. Порухення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених ГКУ, законами України або договором.

Застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом чи договором або якщо управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

Управнена сторона має право не приймати виконання зобов'язання частинами, якщо інше не передбачено законом, іншими нормативно-правовими актами або договором, або не впливає зі змісту зобов'язання.

Зобов'язана сторона має право:

✓ виконати зобов'язання достроково, якщо інше не передбачено законом, іншим нормативно-правовим актом чи договором або не впливає зі змісту зобов'язання;

✓ відмовитися від виконання зобов'язання в разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання.

Забороняються одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, і відмова від виконання або відстрочення виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано на відповідному рівні.

Управнена сторона, приймаючи виконання господарського зобов'язання, на вимогу зобов'язаної сторони повинна видати письмове посвідчення виконання зобов'язання повністю або його частини.

У статті 194 ГКУ визначається, що виконання господарського зобов'язання може бути покладено загалом або в частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні. Управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою - безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

Неналежне виконання зобов'язання третьою особою не звільняє сторони від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом чи договором або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язань.

Відповідно до статті 195 ГКУ (передання (делегування) прав у господарських зобов'язаннях) управнений суб'єкт господарського зобов'язання, якщо інше не передбачено законом, може передати другій стороні за її згодою належні йому за законом, статутом чи договором права на

одержання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегувати права для здійснення господарсько-управлінських повноважень. Передання (делегування) таких прав може бути зумовлено певним строком.

Акт передання прав вважається чинним з дня одержання повідомлення про це зобов'язаною стороною, а акт делегування господарсько-управлінських повноважень іншому суб'єкту - з дня офіційного опублікування цього акта. Передання (делегування) прав зумовлює обов'язок суб'єкта, який одержав у результаті такого передання (делегування) додаткові повноваження, вирішувати відповідне до цих повноважень коло господарських питань і відповідати за наслідки рішень, які приймає.

Якщо в господарському зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, то кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням. Якщо це передбачено законодавством або договором, зобов'язання повинно виконуватися солідарно. При солідарному виконанні господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення якщо інше не передбачено законом.

Господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, що визначається законом і господарським договором, або місцем, яке визначено змістом зобов'язання.

Якщо місце виконання зобов'язання не визначено, зобов'язання повинно бути виконано:

- за зобов'язаннями, змістом яких є передання прав на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна - за місцезнаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

- за грошовими зобов'язаннями - за місцем розташування управненої сторони на момент виникнення зобов'язання або за новим місцем її

розташування за умови, що управнена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону;

- за іншими зобов'язаннями - за місцезнаходженням постійно діючого органу управління (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом.

У разі відсутності управненої сторони, ухилення її від прийняття виконання або іншого прострочення нею виконання зобов'язана сторона за грошовим зобов'язанням має право внести належні з неї гроші або передати за зобов'язанням цінні папери до депозиту нотаріальної контори, яка повідомляє про це управнену сторону. Внесення грошей (цінних паперів) до депозиту нотаріальної контори вважається виконанням зобов'язання.

Відповідно до статті 198 ГКУ платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються в безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлено законом.

Грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені й підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть виражатись в іноземній валюті лише тоді, коли суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону.

Відсотки за грошовими зобов'язаннями учасників господарських відносин застосовуються у випадках, розмірах та порядку, визначених законом або договором.

Змістом грошового зобов'язання є обов'язок боржника перенести на кредитора право власності на грошові знаки у визначеній сумі, якщо розмір зобов'язання точно зафіксований у момент його виникнення (наприклад, 100 дол.), чи у визначеній сумі, якщо в момент виникнення зобов'язання його розмір ще арифметично точно не визначено, але зазначений спосіб його обчислення (наприклад, за ринковими цінами на день постачання).

Законодавством і судовою практикою це питання вирішено однозначно. Зміни цінності грошей ігноруються правом, і до спірних правовідносин застосовується принцип номіналізму. Вперше він встановлений у праві Англії. Відповідно до цього принципу боржник, незважаючи на зміну золотого змісту грошової одиниці, зобов'язаний заплатити, а кредитор зобов'язаний прийняти у платіж грошові знаки, що є законним платіжним засобом до моменту платежу в кількості, що становить номінальну суму боргу. У зазначеній справі суд визнав, що з позицій права фунт завжди є фунтом, якою б не була його цінність.

У США принцип номіналізму також встановлений судовою практикою у справах, пов'язаних з інфляцією епохи громадянської війни 1861-1865 рр. Пізніше, у 1933 р. принцип номіналізму сформульований у федеральному законі (спільної резолюції обох палат конгресу), в одній зі статей якого зазначалось, що будь-яке грошове зобов'язання повинно погашатися доларом за долар незалежно від його знецінення. Актом від 28 жовтня 1977 р. спільна резолюція була анульована, однак це не означає, що США відмовилися від номіналістичної концепції грошових зобов'язань, оскільки продовжують діяти правила, встановлені в раніше винесених судових рішеннях.

Свого часу великого поширення дістало так зване золоте застереження, стабілізуюча дія якого полягає в тому, що розмір грошового зобов'язання визначався або в золотих монетах визначеної ваги і проби, або в паперових грошах, але в сумах, за цінністю еквівалентних вартості, обумовленій кількості золота.

Поряд із золотими застереженнями в цивільному і торговельному обороті вироблено такий вид застережень як валютні. Валютне застереження - це умова договору, що вказує на те, яка валюта є валютою боргу, у якій валюті повинен бути зроблений платіж і яким повинно бути курсове співвідношення між зазначеними валютами на момент платежу. Періодично в умовах валютно-фінансових криз, коли жодна з валют не може

бути гарантом стабільності ціннісного змісту грошових зобов'язань, застосування тільки валютних застережень не дає бажаного результату.

У Франції, Німеччині та Швейцарії норми, що встановлюють принцип номіналізму, застосовуються судовою практикою як диспозитивні. В Англії і США судовою практикою визнається, що принцип номіналізму, який передбачається умовою договору в разі відсутності захисних застережень в умовах відносної стабільності валют, завжди застосовується до спірних правовідносин.

Виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав та відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими ГКУ та відповідними законами України. За погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що не суперечать йому, види забезпечення виконання зобов'язань, які зазвичай застосовуються в господарському (діловому) обігу.

До відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України.

Зобов'язання суб'єктів господарювання, які належать до державного сектора економіки, *можуть бути забезпечені державною гарантією* у випадках та у спосіб, що передбачаються законом.

Гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управненої сторони в розмірі повної грошової суми, зазначеної в письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане в ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні.

Зобов'язання за банківською гарантією виконується лише на письмову вимогу управненої сторони.

Гарант має право висунути управненій стороні лише ті претензії, висунення яких допускається гарантійним листом. Зобов'язана сторона не має права висунути гаранту заперечення, які вона могла б висунути управненій стороні, якщо її договір з гарантом не містить зобов'язання гаранта внести до гарантійного листа застереження щодо висунення таких заперечень.

До відносин банківської гарантії застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України.

2. Господарський договір: поняття та ознаки

Договір - майнова угода між двома або більше суб'єктами господарського права.

Категорії «договір» і «господарський договір» співвідносяться як загальне і особливе.

Господарський договір являє собою господарське правовідношення між двома або більше суб'єктами, змістом якого є їх договірні майнові зобов'язання діяти певним чином, як-от: передати і прийняти майно, виконати роботу, надати послуги ін.

Господарський договір має особливі ознаки:

господарське законодавство регулює даний договір як таку угоду, яка має визначену економічну і правову мету. Господарський договір завжди укладається з господарською метою;

стосовно господарських договорів діють окремі правила щодо підстав їх укладання і змісту господарських договірних зобов'язань. Так, існують **планові** договори, тобто **господарські договори**, які укладаються на підставі відповідних державних контрактів та замовлень. Господарські договори, які укладаються без державного контракту чи державного замовлення і відповідають господарським намірам, а також юридичне вираженій згоді сторін, називаються **регульованими**;

закон обмежує коло суб'єктів, які можуть бути суб'єктами господарських договорів: юридичні особи - підприємства, установи, організації.

Таким чином, *господарський договір* - це майнова угода суб'єкта господарювання з контрагентом, яка встановлює, змінює, припиняє зобов'язання сторін у сфері господарської і комерційної діяльності (при виробництві і реалізації продукції, виконанні робіт, наданні послуг).

Господарський договір виконує загальні договірні і специфічні функції.

До загальних функцій господарського договору належать:

- ініціативна (договір виступає як акт ініціативи і узгодженої волі сторін по врегулюванню певних відносин);
- програмно-координаційна (договір як програма поведінки щодо здійснення господарських відносин);
- інформаційна (договір несе в собі інформацію про правове становище сторін у договорі);
- гарантійна (тільки на підставі договору включаються в дію такі правові гарантії виконання договірних зобов'язань як неустойка, завдаток, порука тощо);
- правозахисна (договір є правовою формою відносин, в межах якої забезпечується примусове виконання зобов'язань, сторонами шляхом використання майнових санкцій).

До специфічних функцій господарського договору належать:

- правового забезпечення економічних потреб стосовно тих споживачів, потреби яких централізовано враховуються державою і фінансуються за рахунок державного бюджету;
- правового засобу реалізації державних замовлень, тобто обов'язкові для виконавців юридичні акти централізованого планування виробництва;
- правового інструмента децентралізованого планування господарської діяльності.

Різноманітність господарської діяльності обумовлює *широке коло* господарських договорів.

За суб'єктним складом розрізняються дво- і багатосторонні договори. Приклад двостороннього договору: договір купівлі-продажу (ст. 224 ЦК), прикладом багатостороннього договору є договір перевезення (ст. 358 ЦК).

Відповідно *до юридичної підстави* господарські договори поділяються на три види:

- які визначені і регулюються як державні контракти (договори поставки продукції, виконання робіт, надання послуг). Особливою ознакою даних договорів є те, що держава гарантує оплату продукції, робіт, послуг за державними контрактами;

- які укладаються на підставі державних замовлень і зміст яких повинен відповідати даним замовленням. Їхньою особливістю є те, що держава може надавати економічні пільги виконавцям цих договорів;

- які укладаються на поставку продукції, виконання робіт, надання послуг на підставі господарських намірів сторін, юридичне виражених істотними умовами договорів.

За змістом, характером правовідносин, формою укладення, метою та іншими критеріями договори можна поділити наступним чином:

- планові і регульовані: планові укладені відповідно до планового завдання; регульовані укладаються вільно їх суб'єктами;

- оплатні і безоплатні: у сплатних за договором кожна із сторін має вигоду (наприклад, договір купівлі-продажу), у безоплатних договорах лише одна сторона має вигоду з договору (наприклад, договір дарування);

- реальні і консенсуальні: реальні договори вважаються укладеними з моменту фактичної передачі речі контрагенту (наприклад, договір позики), консенсуальні договори вважаються укладеними з моменту досягнення угоди щодо основних умов договору (наприклад, договір купівлі-продажу, найму та ін.).

Господарський договір повинен укладатися в письмовій формі, що визначається статтею 44 Цивільного кодексу.

Відповідно до вимог Цивільного кодексу сторони самі обирають певну письмову форму. Так, договори поставки, купівлі-продажу можуть укладатися у формі одного письмового документа, що підписується сторонами. Це так звана повна письмова форма. Договори можуть укладатись шляхом обміну листами телеграмами, телетайпограмами тощо. Письмовою формою договору визнається також замовлення покупця, прийняте до виконання. При укладанні ряду господарських договорів застосовуються уніфіковані форми договірних документів, це в основному стосується договорів перевезення.

3. Порядок укладення господарського договору, його зміст

Господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ та нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства.

При укладенні господарських договорів сторони *можуть визначати зміст договору на основі:*

- вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на власний розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;
- примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;
- типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у передбачених законом випадках іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

- договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти в разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Ініціатива з укладення договору може виходити від будь-якої сторони: надіслати пропозицію з укладання договору може як продавець так і покупець. Пропозиція щодо укладення договору повинна бути конкретною і в ній повинні бути зазначені істотні умови договору.

Істотними є ті умови договору, які визнані такими за законом або необхідні для договорів даного виду, а також всі ті умови, щодо яких за заявою однієї з сторін повинно бути досягнуто згоди.

Суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів електроенергією, зв'язком, послугами залізничного та інших видів транспорту, а в передбачених законом випадках також інші суб'єкти **зобов'язані укладати договори з усіма споживачами їхньої продукції (послуг)**. Законодавством можуть бути передбачені обов'язкові умови таких договорів.

При укладенні господарського договору відповідно до положень ГКУ сторони зобов'язані в будь-якому випадку **погодити предмет, ціну і строк дії договору**. Разом з тим, положеннями Цивільного кодексу України це стосується лише предмета договору. Також окремими законами України при укладанні певних договорів (наприклад, договір оренди державного майна, договір фінансового лізингу тощо) визначається конкретний перелік істотних умов договору.

Умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості.

Вимоги щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, а в разі їх відсутності - у договірному порядку з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг.

Ціна в господарському договорі визначається в порядку, встановленому ГКУ, законами та актами Кабінету Міністрів України. За згодою сторін у господарському договорі може бути передбачено доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними.

У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такою, що порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умов договору щодо ціни.

Строком дії господарського договору є час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

Договір вважається укладеним, коли між сторонами в потрібній у належних випадках формі досягнуто згоди по всіх істотних умовах.

При укладанні регульованих договорів (які укладаються вільно їх суб'єктами), договір вважається укладеним, якщо сторони дійшли до згоди по істотним умовам договору і оформили його у певній формі(усній, письмовій чи нотаріально посвідченій). Тобто для виникнення договору необхідні такі умови, які називають умовами дійсності договору:

- законність дії;
- волевиявлення сторін;
- дотримання встановленої законом форми договору;
- правоздатність і дієздатність сторін.

У статті 182 ГКУ розглядаються **особливості укладення попередніх договорів**. Зокрема, визначається, що за попереднім договором суб'єкт господарювання зобов'язується в певний строк, але не пізніше одного року з

моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором. Попередній договір повинен містити умови, що дають змогу визначити предмет, а також інші істотні умови основного договору. До укладення попередніх договорів не застосовується загальний порядок укладення господарських договорів. Якщо сторона, яка уклала попередній договір, одержавши проект договору від іншої сторони, ухиляється від укладення основного договору, друга сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку. Передбачене попереднім договором зобов'язання укласти основний договір припиняється, якщо до закінчення строку, в який сторони мають укласти основний договір, одна зі сторін не надішле проект такого договору другій стороні. Відносини щодо укладення попередніх договорів регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ. Угода сторін про наміри (протокол про наміри тощо) не визнається попереднім договором і не породжує юридичних наслідків.

Положеннями статті 183 ГКУ *регламентується укладення господарських договорів за державним замовленням*. Договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання - виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення. Держава в особі Кабінету Міністрів України є гарантом за зобов'язаннями державних замовників. Укладення сторонами договору за державним замовленням (державного контракту) здійснюється в порядку, передбаченому ст. 181 ГКУ, з урахуванням особливостей, передбачених законодавством. Державний контракт укладається шляхом підписання сторонами єдиного документа. Ухилення від укладення договору за державним замовленням є порушенням господарського законодавства і зумовлює відповідальність, передбачену ГКУ та відповідними законами

України. Спори, що пов'язані з укладенням договору за державним замовленням, у тому числі при ухилянні від укладення договору однієї або обох сторін, вирішуються в судовому порядку. Виконавець державного замовлення звільняється від обов'язку укладення державного контракту на умовах, визначених державним замовленням, у разі визнання в судовому порядку державного замовлення недійсним.

Статтею 184 ГКУ передбачено *особливості укладення господарських договорів на основі вільного волевиявлення сторін, примірних і типових договорів*. При укладенні господарського договору на основі вільного волевиявлення сторін проект договору може бути розроблений з ініціативи будь-якої зі сторін у строки, погоджені сторонами. Укладення договору на основі вільного волевиявлення сторін може відбуватись у спрощений спосіб або у формі єдиного документа з додержанням загального порядку укладення договорів. Укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів повинно здійснюватися з додержанням умов, передбачених статтею 179 ГКУ (загальні умови укладення договорів, що породжують господарські зобов'язання), не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа.

Щодо *укладення господарських договорів на організованих ринках капіталу, організованих товарних ринках, ярмарках та публічних торгах* застосовуються загальні правила укладення договорів на основі вільного волевиявлення з урахуванням нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних організованих ринків капіталу, організованих товарних ринків, ярмарок та публічних торгів.

Порядок укладення організаційно-господарських договорів висвітлено у статті 186 ГКУ. Договірне оформлення організаційно-господарських зобов'язань може здійснюватись учасниками господарських відносин як на основі вільного волевиявлення сторін, так і на основі примірних договорів, якщо укладення таких договорів передбачено відповідними нормативно-

правовими актами. Спрощений спосіб укладення організаційно-господарських договорів забороняється.

Законодавством регламентовано також **укладення господарських договорів за рішенням суду**. Спори, що виникають при укладенні господарських договорів за державним замовленням або договорів, укладення яких обов'язкове на підставі закону та в інших встановлених законом випадках, розглядаються судом. Інші переддоговірні спори можуть бути предметом розгляду суду, якщо це передбачено угодою сторін або якщо сторони зобов'язані укласти певний господарський договір на підставі укладеного між ними попереднього договору. День набрання чинності рішенням суду, яким вирішено питання щодо переддоговірного спору, вважається днем укладення відповідного господарського договору, якщо рішенням суду не визначено інше.

4. Зміна та припинення господарських зобов'язань. Недійсність господарського договору.

Господарське зобов'язання припиняється:

- ✓ відповідно проведеним виконанням;
- ✓ зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання;
- ✓ у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі;
- ✓ за згодою сторін;
- ✓ через неможливість виконання та в інших випадках, передбачених ГКУ або відповідними законами України;
- ✓ у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду.

Відносини щодо припинення господарських зобов'язань окреслено у відповідних положеннях Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ.

Припинення господарського зобов'язання виконанням або зарахуванням

Господарське зобов'язання, усі умови якого виконано належним чином, припиняється, якщо виконання прийнято управненою стороною. Якщо зобов'язана сторона виконала одне з двох або кількох зобов'язань, щодо яких вона мала право вибору (альтернативне зобов'язання), господарське зобов'язання припиняється виконанням. Господарське зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічної однорідної вимоги, строк якої настав або строк якої не зазначений чи визначений моментом витребування. Для зарахування достатньо заяви однієї сторони. Господарське зобов'язання може бути припинено зарахуванням страхового зобов'язання, якщо інше не впливає із закону або змісту основного чи страхового зобов'язання. Не допускається зарахування вимог, щодо яких за заявою другої сторони належить застосувати строк позовної давності і строк цей минув, а також в інших передбачених законом випадках.

Припинення господарського зобов'язання за згодою сторін чи в разі поєднання його сторін в одній особі

Господарське зобов'язання може бути припинено за згодою сторін, зокрема, угодою про заміну одного зобов'язання іншим між тими самими сторонами, якщо така заміна не суперечить обов'язковому акту, на підставі якого виникло попереднє зобов'язання. Господарське зобов'язання припиняється в разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі. Зобов'язання виникає знову, якщо це поєднання припиняється.

Припинення господарського зобов'язання в разі неможливості виконання

Господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання в разі виникнення обставин, за які жодна з його сторін не відповідає, якщо інше не передбачено законом. У разі неможливості виконання зобов'язання повністю або частково зобов'язана сторона з метою запобігання невігідним для сторін майновим та іншим наслідкам повинна негайно повідомити про це

управнену сторону, яка має вжити необхідних заходів щодо зменшення зазначених наслідків. Таке повідомлення не звільняє зобов'язану сторону від відповідальності за невиконання зобов'язання відповідно до вимог закону. Господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання в разі ліквідації суб'єкта господарювання, якщо не допускається правонаступництво за цим зобов'язанням. Якщо суб'єкт господарювання через недостатність його майна не здатний задовольнити вимоги кредиторів, він може бути оголошений за рішенням суду банкрутом. Умови, порядок та наслідки оголошення суб'єктів господарювання банкрутами встановлюються ГКУ та відповідними законами України. Ліквідація суб'єкта господарювання - банкрута є підставою припинення зобов'язань за його участю.

Господарське зобов'язання може бути розірвано сторонами відповідно до правил, встановлених статтею 188 ГКУ. Державний контракт підлягає розірванню в разі зміни або скасування державного замовлення, яким передбачено припинення дії контракту, з моменту, коли про це стало відомо сторонам зобов'язання. Наслідки розірвання державного контракту для його сторін визначаються відповідно до закону.

Господарське договір з передбачених нормами ЦКУ та іншими законами, може бути визнано судом *недійсним повністю або в частині*.

Якщо господарське зобов'язання визнано недійсним як таке, що вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то за наявності наміру в обох сторін - у разі виконання зобов'язання обома сторонами - у дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за зобов'язанням, а в разі виконання зобов'язання однією стороною з другої сторони в дохід держави стягується все одержане нею, а також все належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного. За наявності наміру лише у однієї зі сторін усе одержане нею повинно бути повернено другій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в дохід держави. У разі визнання недійсним зобов'язання з інших підстав кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні все

одержане за зобов'язанням, а за неможливості повернути одержане в натурі - відшкодувати його вартість грошима, якщо інші наслідки недійсності зобов'язання не передбачені законом.

Строк дії договору не є терміном дії зобов'язання. Зобов'язання сторін, що виникли на підставі договору, в момент закінчення строку його дії за будь-яких умов не припиняються. Закінчення строку дії договору не є підставою для припинення визначених ним зобов'язань оскільки згідно зі статтею 599 Цивільного кодексу України, ч.1 статті 202 Господарського кодексу України такою умовою є виконання, проведене належним чином.

Законодавством передбачено, що ***закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.***

Саме по собі закінчення строку дії договору не припиняє зобов'язання, яке не було виконаним належним чином однією зі сторін, тобто закінчення строку дії договору не припиняє невиконаного зобов'язання між сторонами. Закінчення строку дії договору не звільняє іншу сторону, що порушила умови договору, від виконання своїх зобов'язань.

Зміна і розірвання господарських договорів в односторонньому порядку забороняються, якщо інше не передбачено законом або договором.

Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором.

Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду.

Якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або в разі неодержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду.

Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності цим рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

ВИСНОВКИ

Господарським визнаються зобов'язання, що виникають між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених Господарським Кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Основними видами господарських зобов'язань є майново-господарські та організаційно-господарські зобов'язання. Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і не господарюючими суб'єктами - юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями.

Суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання - відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться. До виконання господарських договорів застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським Кодексом.

Виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав та відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими

цим Кодексом та іншими законами. За погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що йому не суперечать, види забезпечення виконання зобов'язань, які звичайно застосовуються у господарському (діловому) обігу.

До відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України. Зобов'язання суб'єктів господарювання, які належать до державного сектора економіки, можуть бути забезпечені державною гарантією у випадках та у спосіб, передбачених законом.

Література:

1. Конституція України: Конституція. Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96
2. Господарський кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
6. Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
7. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР (у ред. від 11.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про ліцензування видів економічної діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
9. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>
10. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

11. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17
12. Господарське право (загальна частина): підручник. К. : Ліра-К, 2021. 448 с.
13. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 588 с.
14. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
15. Мілаш В.С. Господарське право: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.
16. Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків: Право, 2024. 208 с.

Інформаційні ресурси (дата звернення: 01.03.2025)

1. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України
2. <http://rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України
3. <http://www.president.gov.ua/> - Президент України
4. <http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України)
5. <http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України
6. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> - Верховний Суд України
7. <http://nbuv.gov.ua> - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
8. <http://www.univ.kiev.ua> – бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
9. <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/journals.html>. - Наукова юридична періодика України
10. http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html - Юридичні інформаційні ресурси
11. <http://protokol.com.ua> - Протокол: юридичний інтернет-ресурс.

ЛЕКЦІЯ 6

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

ВСТУП

1. Поняття господарсько-правової відповідальності
2. Функції господарсько-правової відповідальності
3. Підстави виникнення господарсько-правової відповідальності
4. Поняття та види господарських санкцій

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Юридична відповідальність є однією з гарантій неухильного виконання обов'язків суб'єктами права й одночасно гарантією дотримання і захисту суб'єктивних прав. Міри відповідальності передбачені санкціями правових норм, а тому ці поняття дуже тісно пов'язані між собою. Санкція норми права передбачає невідгінні наслідки порушення диспозиції норми. Для ефективної дії норм права необхідно, щоб санкція була оптимальною, тобто щоб вона передбачала такі наслідки порушення норми права, які були б необхідними і достатніми для стимулювання правомірної поведінки.

Відповідальністю необхідно вважати лише застосування тих санкцій, які мають на меті покарання винного правопорушника і виражаються в позбавленні його суб'єктивного права або покладанні на нього додаткових несприятливих наслідків.

Відповідно усталеної у вітчизняному правознавстві позиції, юридична відповідальність у господарському праві – це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет юридичного регулювання – господарські правопорушення. Оскільки це відповідальність за господарські правопорушення (правопорушення, вчинені у сфері господарської діяльності), санкції за них визначені у господарському законодавстві. Такий вид відповідальності визначається як господарсько-правова відповідальність, якій властиві особливі ознаки.

1. Поняття господарсько-правової відповідальності

За порушення вимог господарського законодавства до порушників застосовуються заходи господарської відповідальності.

Господарська відповідальність – це несприятливі майнові чи адміністративно-управлінські наслідки, які настають для суб'єкта

господарювання у випадку невиконання чи неналежного виконання ним вимог господарського договору або господарського законодавства.

Господарсько-правова відповідальність — це майново-організаційні за змістом і юридичні за формою заходи впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення.

Ознаки господарсько-правової відповідальності:

- ✓ загальні (родові) ознаки (характерні для будь-якої юридичної відповідальності);
- ✓ специфічні (видові) ознаки.

До загальних (родових) ознак належать:

- юридична підстава - закон;
- фактична підстава застосування господарсько-правової відповідальності - правопорушення;
- зміст - негативні наслідки, що зазнає порушник;
- можливість застосування державного примусу для покладення на порушника господарсько-правової відповідальності.

Водночас зазначені риси юридичної відповідальності в господарських правовідносинах проявляються специфічно.

Специфічні (видові) ознаки господарсько-правової відповідальності:

- сфера застосування - господарські правовідносини (господарсько-майнові та/або господарсько-організаційні);
- юридична підстава - акти господарського законодавства та господарські договори;
- фактичні підстави - господарське правопорушення, склад якого залежить від виду (форми) господарсько-правової відповідальності;
- презумпція вини порушника та особливості визначення вини;
- суб'єктами господарсько-правової відповідальності є учасники господарських правовідносин (суб'єкти господарювання, суб'єкти господарсько-організаційних повноважень, засновники та учасники

господарських організацій, власники майна суб'єктів господарювання; контрагенти суб'єктів господарювання за господарськими договорами);

- спрямованість господарсько-правової відповідальності переважно на майнову базу порушника і лише в окремих випадках - на особу порушника (примусова реорганізація та примусова ліквідація);

- змістом господарсько-правової відповідальності є *заходи впливу (санкції)* - майнової (відшкодування збитків, штрафні санкції, конфіскація) та/або організаційної (призупинення дії або анулювання ліцензій, скасування відомостей державної реєстрації, примусова реорганізація та ін.) спрямованості, що відбиваються на економічних інтересах порушника;

- порядок застосування - залежно від виду та форми господарсько-правової відповідальності:

а) судовий або претензійно-позовний (ст. 222-223 ГКУ);

б) безпосередньо кредитором в оперативному порядку (ст. 235-237 ГКУ);

в) спеціальний - уповноваженими органами (ст. 238 ГКУ).

2. Функції господарсько-правової відповідальності

Функції господарсько-правової відповідальності — це напрями її дії, той господарський результат, що настає в результаті застосування господарсько-правової відповідальності.

Функції господарсько-правової відповідальності поділяються на загальні та спеціальні.

До загальних функцій господарсько-правової відповідальності належать:

✓ попереджувально-стимулююча функція господарсько-правової відповідальності (як і будь-якої юридичної відповідальності): проявляється в тому, що не лише застосування господарсько-правової відповідальності, а й сама загроза її застосування примушує учасників господарських

правовідносин (насамперед суб'єктів господарювання) діяти правомірно, аби уникнути негативних наслідків в результаті застосування такої відповідальності;

✓ штрафна функція (функція покарання за вчинене правопорушення): незначною мірою характерна для господарсько-правової відповідальності, хоча в певних випадках відіграє значну роль (сплата штрафної неустойки, яка передбачає і сплату суми неустойки, і повного відшкодування збитків). В окремих випадках це можуть бути господарсько-адміністративні штрафи за заборонені законом дії у сфері економічної конкуренції, якщо вони створили лише загрозу обмеження конкуренції на ринку, не завдавши шкоди їй учасникам).

До спеціальних функцій господарсько-правової відповідальності належать:

✓ компенсаційно-відновлювальна функція (як провідна в системі функцій) полягає у відновленні порушеного правопорядку й усуненні наслідків неправомірної поведінки суб'єкта господарювання;

✓ сигналізаційна функція, яка проявляється в тому, що застосування до суб'єкта господарювання господарсько-правової відповідальності є сигналом для нього про необхідність поліпшення своєї роботи з метою уникнення в майбутньому втрат від застосування такої відповідальності, а для контрагентів такого господарюючого суб'єкта - сигналом про необхідність зважити доцільність продовження з ним договірної зв'язку або розірвання існуючого.

✓ інформаційна функція, яка полягає в інформуванні учасників господарського життя про негаразди в діяльності їх партнерів (якщо до останніх застосовуються господарсько-правові санкції контролюючими органами, контрагентами тощо), а відтак - в доцільності корегування своїх відносин з ними.

3. Підстави виникнення господарсько-правової відповідальності

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання.

Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення.

У разі, якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, *якщо не доведе*, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку

потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Підстави господарсько-правової відповідальності поділяються на такі групи:

- ✓ юридичні;
- ✓ фактичні.

Юридичні підстави містяться у правовому документі, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї форму відповідальності та її розмір: **такими підставами в господарському праві є закон і договір.**

Фактичні підстави - це ті життєві ситуації, що характеризуються законом або договором як неправомірні.

Притягнення до відповідальності можливе за наявності фактичних підстав - протиправних дій суб'єкта господарювання, які порушують права та законні інтереси інших осіб.

Фактична протиправність дій порушника виявляється за таких умов:

- наявність факту господарського правопорушення;
- протиправність дії правопорушника;
- причинний зв'язок між протиправною дією і порушенням;
- вина правопорушника.

Перших три умови складають об'єктивну сторону правопорушення, четверта умова є суб'єктивною стороною.

Наявність шкоди. Наявність факту господарського правопорушення, який супроводжується спричиненням шкоди (або без такої, що буває рідше). Шкода буває майнова або немайнова.

Майнова шкода – це така шкода, яка реалізується для особи у негативних майнових наслідках.

Немайнова шкода виникає, наприклад, у випадку приниження честі чи гідності особи (моральна шкода).

Протиправність дії. Саме тоді і виникає відповідальність, коли дія або бездіяльність вчинені всупереч вимог правової норми чи договору. У випадках, коли договір не містить правил виконання зобов'язань, правопорушення виникає внаслідок невиконання/неналежного виконання норм відповідного законодавчого акту.

Причинний зв'язок як умова відповідальності. Для того, щоб визнати особу відповідальною, наприклад, у цивільно-правовому зобов'язанні, необхідно, щоб шкода кредитора була результатом саме її дій або бездіяльності. При цьому умовою покладання відповідальності є закономірний і очевидний характер зв'язку між діями чи бездіяльністю боржника і шкодою кредитора. Випадкові наслідки невиконання зобов'язання, які з необхідністю не пов'язані із поведінкою боржника, не можуть слугувати підставами для покладення на боржника відповідальності.

Вина як умова відповідальності. В теорії цивільного права прийнято вважати, що вина – це психічне ставлення особи у формі умислу або необережності до своєї протиправної дії (чи бездіяльності) та її результату.

Умисел – таке ставлення особи до своєї протиправної поведінки, коли ця особа передбачає шкідливі наслідки своєї протиправних діянь (дій чи бездіяльності) та бажає їх настання або ставиться до настання шкідливих наслідків байдуже.

Необережність – таке ставлення особи до своєї протиправної поведінки, коли особа передбачає шкідливі наслідки своєї протиправної поведінки, не бажає їх настання, однак або без достатніх підстав легковажно гадає їх відвернути, або коли особа не передбачає шкідливих наслідків своєї протиправної поведінки, але за обставинами справи повинна була б їх передбачити. У договірних зобов'язаннях необережність виявляється тоді, коли особа бажає виконати вимоги договору, однак не докладает до цього належних зусиль.

4. Поняття та види господарських санкцій

Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГКУ, іншими законами та договором.

Господарські санкції *є правовим засобом відповідальності* у сфері господарювання.

Господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

Застосування господарських санкцій *повинно гарантувати* захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

Господарсько-правова відповідальність *базується на принципах*, згідно з якими:

- потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

- сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

- у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

У статті 217 ГКУ України закріплено чотири види господарських санкцій:

- ✓ відшкодування збитків;
- ✓ штрафні санкції;

- ✓ оперативно-господарські санкції;
- ✓ адміністративно-господарські санкції.

Відшкодування збитків - відновлення майнового стану учасника господарських правовідносин за рахунок іншого суб'єкта — правопорушника.

Під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Штрафні санкції

Штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (*неустойка, штраф, пеня*), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Неустойка одночасно виконує подвійну роль:

- є одним із видів забезпечення виконання зобов'язання (ч. 1 ст. 546 ЦКУ)
- штрафною санкцією (ч. 1 ст. 230 ГКУ).

Причому визначення змісту поняття «неустойка», які наведено в ЦКУ та ГКУ, відрізняються.

Так, згідно з ч. 1 статті 549 ЦКУ неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання (ч. 2 ст. 549 ЦКУ).

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожний день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦКУ).

З аналізу положень статті 549 ЦКУ можна зробити висновок, що до неустойки включається тільки штраф і пеня. Водночас згідно з ч. 1 ст. 230 ГКУ неустойка є самостійним видом штрафної санкції, відмінної від штрафу та пені. Виходить, що до складу неустойки можуть бути включені також інші санкції.

Відповідь на запитання, чи є неустойка самостійним видом штрафних санкцій поряд із штрафом і пенею, міститься у п. 48 листа Вищого господарського суду України (ВГСУ) № 01-8/211. Оскільки ГКУ не містить визначень неустойки, штрафу та пені, які сплачуються у разі невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання, слід виходити із визначень, наведених у ЦКУ України.

У зв'язку з цим правозастосовна практика пішла таким шляхом, що й у сфері господарських відносин: зміст поняття «неустойка» визначається на підставі положень ЦКУ, а не ГКУ.

Види штрафних санкцій класифікуються:

а) за юридичними підставами:

- законна (передбачається в законі);
- договірна (передбачається в договорі);
- законно-договірна (передбачається в законі, її розмір коригується договором в межах, не заборонених законом);

б) за співвідношенням стягнення неустойки та відшкодування збитків:

- залікова (стягується неустойка, а збитки - в частині, не покритій неустойкою);
- альтернативна (на вибір кредитора або стягується неустойка, або відшкодовуються збитки);
- виключна (стягується лише неустойка, збитки не підлягають відшкодуванню);
- штрафна (стягується неустойка і повністю відшкодовуються збитки).

Розмір штрафних санкцій залежить від їхньої форми і визначається:

- в відсотковому відношенні до суми порушеного зобов'язання незалежно від строку прострочення (наприклад, 20% вартості поставленої продукції, що не відповідає вимогам до її якості);
- у відсотковому відношенні до суми порушеного зобов'язання залежно від строку прострочення (наприклад, 0,1% несплаченої суми за кожний день прострочення);
- в твердій сумі (застосовується інколи через інфляційні процеси в економіці);
- в кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли:

- допускається стягнення тільки штрафних санкцій;
- збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції;

- за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції.

Оперативно-господарські санкції застосовуються за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин.

Оперативно-господарські санкції – це заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, **застосування яких передбачено договором.**

Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

У господарських договорах сторони можуть передбачати використання **таких видів оперативно-господарських санкцій:**

1) одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною;

відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;

відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

2) відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

3) встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

4) відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною.

Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання.

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарської санкції зацікавлена сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

Адміністративно-господарські санкції - це заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єктом господарювання та ліквідацію його наслідків (.

Адміністративно-господарським санкціям присвячено главу 27 у ГКУ. Їхнє застосування виконується за порушення правил здійснення господарської діяльності.

Адміністративно-господарські санкції застосовуються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування, а господарські санкції – за ініціативою учасників господарських відносин у встановленому законом порядку.

Властивості, за якими адміністративно-господарські санкції відрізняються від інших видів господарських санкцій:

- застосовуються за порушення норм законодавства у сфері господарської діяльності, а не за порушення договірних зобов'язань;

- повноваженнями щодо їх застосування наділені органи державної влади та органи місцевого самоврядування, елементом компетенції яких є контроль за дотриманням відповідних актів законодавства у сфері господарської діяльності, а не контрагенти за господарським договором;

- можуть застосовуватися тільки до суб'єктів господарювання;

- метою застосування є припинення вчиненого порушення та ліквідація його наслідків;

- строки їхнього застосування передбачені ГКУ України та іншими законами;

- зазвичай застосовуються в адміністративному порядку;

- окрім застосування визначених заходів майнового характеру, передбачають ще й примусове здійснення визначених дій стосовно правопорушника.

- можуть бути встановлені виключно законами;

- строками їх застосування є перші 6 місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Адміністративно-господарські санкції за своїми матеріальними і процесуальними властивостями мають загальні риси з адміністративною відповідальністю.

Вважати, що адміністративно-господарські санкції є одним із різновидів адміністративних санкцій, надає підстави розмежування у ГКУ України адміністративно-господарських та інших видів господарських санкцій за критерієм суб'єкта застосування даних санкцій.

Види адміністративно-господарських санкцій, які органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та у порядку, встановленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання, встановлені статтею 239 ГКУ.

Залежно від характеру спрямування виділяють такі види адміністративно-господарських санкцій:

✓ ***господарсько-організаційні:*** передбачені законом заходи організаційного впливу (обмеження) на суб'єкта господарювання, що застосовуються компетентними державними органами або за їх ініціативою судом у передбачених законом випадках;

✓ ***адміністративно-майнові:*** передбачені законом заходи майнового впливу на порушника, що застосовуються компетентними державними органами (щодо конфіскації - судом) у передбачених законом випадках.

Види адміністративно-господарських санкцій:

- вилучення прибутку (доходу): прибуток/дохід, одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого/заниженого прибутку/доходу чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в дохід відповідного бюджету в порядку, встановленому законом;

- адміністративно-господарський штраф: грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності. Перелік порушень, за які з суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, що регулюють податкові та інші відносини, в яких допущено правопорушення. Розмір господарсько-адміністративного штрафу встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до суми порушення або в певній кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- стягнення зборів (обов'язкових платежів);
- застосування антидемпінгових заходів;
- припинення експортно-імпортних операцій;
- застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах та в порядку, визначених законом;
- зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;
- припинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;
- обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання;
- ліквідація суб'єкта господарювання;
- інші адміністративно-господарські санкції, встановлені ГКУ та іншими законами.

Застосування адміністративно-господарських санкцій не звільняє правопорушника від інших видів відповідальності.

ВИСНОВКИ

Юридична відповідальність є однією з гарантій неухильного виконання обов'язків суб'єктами права й одночасно – гарантією дотримання і захисту суб'єктивних прав.

Способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання – це закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється захист порушених прав і вплив на правопорушника. Господарсько-правові способи захисту різноманітні і виявляються по-різному насамперед залежно від сфери застосування, суб'єктного складу, характеру правопорушення, функціонально-цільової спрямованості тощо. Структурна диференціація способів захисту повинна базуватись на особливостях їхнього прояву, тобто характері, сфері застосування і т. д., це має дуже важливе практичне значення. За сферою

застосування способи захисту прав суб'єктів господарювання можна поділити на загальні і спеціальні, за характером – на заходи захисту і заходи відповідальності. Однією з груп способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання є, безпосередньо господарські санкції.

Господарсько-правова відповідальність - це відповідальність, яку несуть учасники господарських відносин за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених законом та договором. Господарсько-правова відповідальність базується на певних принципах.

Встановлення відповідальності учасників господарських відносин слугує необхідною передумовою функціонування всього механізму забезпечення законності і правового господарського порядку в Україні.

Ефективність господарського законодавства залежить від встановлення системи санкцій за його порушення. До числа санкцій, які найчастіше застосовуються саме у господарських відносинах, є штрафні санкції, оперативно-господарські санкції та адміністративно-господарські санкції.

Література:

1. Конституція України: Конституція. Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96
2. Господарський кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

7. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
8. Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
9. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР (у ред. від 11.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Про ліцензування видів економічної діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
11. Про Митний тариф України: Закон України від 19.10.2022 № 2697-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text>
12. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>
13. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
14. Адміністративно-господарські санкції. URL: <https://tyachiv-rda.gov.ua/news/913-adminstrativno-gospodarsk-sankcyi.html>
15. Богомолова Н. Відповідальність у сфері господарювання. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6699/Bogomolova%20Vidpovid%20alnist.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
16. Господарське право (загальна частина): підручник. К. : Ліра-К, 2021. 448 с.
17. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 588 с.
18. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
19. Мілаш В.С. Господарське право: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.
20. Слободян Б. Спеціальна конфіскація: прогресивні зміни чи вимушений крок <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/specialna-konfiskaciya-progresivni-zmini-chi-vimusheniy-krok.html> к?
21. Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків: Право, 2024. 208 с.

Інформаційні ресурси (дата звернення: 01.03.2025)

1. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України
2. <http://rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України
3. <http://www.president.gov.ua/> - Президент України
4. <http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України)
5. <http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України
6. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> - Верховний Суд України
7. <http://nbuv.gov.ua> - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
8. <http://www.univ.kiev.ua> – бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
9. <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/journals.html>. - Наукова юридична періодика України
10. http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html - Юридичні інформаційні ресурси
11. <http://protokol.com.ua> - Протокол: юридичний інтернет-ресурс.

ЛЕКЦІЯ 7

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМЕРЦІЙНОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ ТА КАПІТАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА

ВСТУП

1. Поняття, ознаки та підстави виникнення комерційного посередництва. Джерела правового регулювання агентських відносин
2. Поняття та умови агентського договору
3. Загальні умови перевезення вантажу. Суб'єкти відносин перевезення. Поняття та умови договору перевезення вантажу
4. Поняття і види капітального будівництва. Способи капітального будівництва
5. Суб'єкти та об'єкти у відносинах з капітального будівництва
6. Поняття та умови договору підряду на капітальне будівництво

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Комерційне посередництво, перевезення вантажів та капітальне будівництво є одними з важливих сфер здійснення господарської діяльності. Кожний з цих напрямків господарювання має свої особливості правового регулювання.

Серед усіх видів послуг, особливе місце займає посередництво. Характерним для здійснення посередницької діяльності є те, що вона являє собою не тільки самостійний вид у існуючих класифікаціях послуг, але й може бути присутньою у будь-якому її виді.

Перевезення вантажів також традиційно відносять до сфери послуг, надання яких забезпечує поставки різноманітної продукції та сприяє своєчасному і швидкому виконанню зобов'язань між суб'єктами господарювання.

Капітальне будівництво є сферою економічної діяльності, що має потенціал до вирішення сукупності взаємопов'язаних соціально-економічних завдань. Це визначення рівня економічного розвитку та забезпечення ефективної роботи всієї системи фінансово-господарського комплексу країни, задоволення інтересів та потреб людей, на основі підвищення якості їхнього життєвого рівня, зокрема стандартів проживання, створення матеріальної основи для сталого розвитку суспільства.

1. Поняття, ознаки та підстави виникнення комерційного посередництва. Джерела правового регулювання агентських відносин

Комерційним посередництвом (агентською діяльністю) є підприємницька діяльність, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє (стаття 295 ГК України).

Мета встановлення агентських відносин - задоволення законних приватних інтересів учасників зазначених відносин:

- агента (щодо отримання прибутку від надання ним послуг з комерційного посередництва);
- принципала (щодо укладення комерційним агентом угод чи здійснення фактичних дій з третіми особами від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок принципала);
- третіх осіб (щодо отримання певних благ на підставі укладених з комерційним агентом угод чи в результаті здійснення ним фактичних дій від імені принципала, на авторитет якого покладаються треті особи).

Характерні ознаки агентських відносин:

- різновид підприємницької діяльності;
- спеціальний суб'єктний склад.

Змістом агентських відносин є представницькі дії агента, котрі здійснюються від імені, під контролем і за рахунок принципала.

До нормативно-правових актів, що регулюють комерційне посередництво (агентську діяльність у сфері господарювання), належать:

- ✓ Господарський кодекс України, в якому главу 31 присвячено комерційному посередництву;
- ✓ спеціальні нормативно-правові акти, прийняті відповідно до ГКУ, що визначають особливість комерційного посередництва в окремих галузях господарювання;
- ✓ положення Цивільного кодексу України щодо договору доручення, які застосовуються щодо агентських відносин, не врегульованих ГКУ та спеціальними нормативно-правовими актами;
- ✓ спеціальні нормативно-правові акти, що визначають особливість комерційного посередництва в окремих галузях господарювання (у сфері страхування, у сфері банківської діяльності, у сфері транспорту, у сфері приватизації та ін.)

Орієнтація України на світові стандарти правового регулювання та її прагнення адаптувати національне законодавство до законодавства ЄС зумовлює доцільність наведення відповідних міжнародно-правових актів, що регулюють міжнародне торгове представництво (міжнародні агентські відносини).

Система правового регулювання цих відносин містить міжнародні універсальні конвенції, акти ЄС та Міжнародної торгової палати (МТП):

✓ Женевська конвенція про представництво в міжнародній купівлі-продажу товарів, підписана 17 лютого 1983 р. у Женеві як додаток до Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів: застосовується у разі, якщо принципал та третя особа належать до різних держав, а агент уповноважений принципалом на укладення договорів купівлі-продажу товарів;

✓ Гаазька конвенція про право від 14 березня 1978 р.: закріплює як загальне правило принцип пріоритету погодженого сторонами права, що застосовується в міжнародних агентських відносинах, а у разі відсутності такого погодження - правила визначення національного застосовуваного права;

✓ Директива Ради ЄС від 18 грудня 1986 р. № 86/653, яка поширюється переважно на незалежних агентів;

✓ Акти МТП: Типовий комерційний агентський контракт (публікація МТП, листопад 1991 р.), Вказівки МТП щодо складання комерційних агентських контрактів (публікація МТП 1983 р.), Коментар до Типового комерційного агентського контракту Міжнародної торгової палати (публікація № 512).

Законодавством України передбачені обмеження щодо здійснення агентської діяльності з метою захисту інтересів принципала та інших учасників агентських відносин:

а) заборона агентів укладати угоди від імені того, кого він представляє, та стосовно себе особисто;

б) можливість встановлення на рівні закону заборони здійснення агентської діяльності (комерційного посередництва) в окремих галузях господарювання.

Розрізняють немонопольні та монопольні агентські відносини:

немонопольні агентські відносини виникають у разі, якщо суб'єкт, якого представляє комерційний агент, має право довірити комерційне посередництво також іншим суб'єктам, повідомивши про це агента, а агент має право здійснювати комерційне посередництво також для інших суб'єктів господарювання, якщо інтереси суб'єктів, яких представляє комерційний агент, не є суперечливими у питаннях, для вирішення яких запрошений цей агент;

монопольні агентські відносини виникають у разі, якщо комерційний агент, що представляє суб'єкта господарювання (принципала), не має права здійснювати комерційне посередництво для інших суб'єктів у межах, передбачених агентським договором.

Отже, комерційне посередництво - це різновид господарських правовідносин, що складаються на договірних засадах між агентом (суб'єктом агентської діяльності у сфері господарювання), принципалом і третіми особами щодо представницьких дій агента, котрі здійснюються від імені, під контролем і за рахунок принципала з метою задоволення законних приватних інтересів учасників зазначених відносин (агента, принципала, третіх осіб) та з врахуванням публічних інтересів (дотриманням публічного господарського порядку).

Комерційним агентом може бути суб'єкт господарювання (громадянин або юридична особа), який за повноваженням, що наданий агентським договором, здійснює комерційне посередництво.

Не є комерційними агентами підприємці, що діють хоча й у чужих інтересах, але від власного імені.

Комерційний агент не може укладати угоди від імені того, кого представляє, стосовно себе особисто.

Законом можуть бути встановлені обмеження або заборона здійснення комерційного посередництва в окремих галузях господарювання.

У статті 296 ГКУ закріплюються відповідні підстави виникнення агентських відносин.

Агентські відносини виникають у разі:

- надання суб'єктом господарювання на підставі договору повноважень комерційному агенту на вчинення відповідних дій;

- схвалення суб'єктом господарювання, якого представляє комерційний агент, угоди, укладеної в інтересах цього суб'єкта агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження.

2. Поняття та умови агентського договору

За ***агентським договором*** одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок.

Створений переважно судовою практикою Англії агентський договір нині не тільки широко використовується в майновому обороті всередині країн загального права, а й є також одним з найпоширеніших видів міжнародних угод. Не випадково процес уніфікації торгового права поширюється і на сферу відносин за агентським договором. Директива про самостійних торгових агентів, що була прийнята в 1986 р. Радою міністрів ЄЕС і підлягала реалізації в Англії до 1 січня 1994 р., вносить дуже істотні зміни в норми англійського права, що регулюють цей вид договору. Однак при цьому слід звернути особливу увагу на вплив норм англійського права на прийняті у процесі уніфікації міжнародні акти.

Агентський договір може бути спрямований на здійснення агентом як юридичних, так і фактичних дій, кінцевою метою яких є встановлення договірних зобов'язань між принципалом і третьою особою. Як правило, агент

діє від імені принципала, і, отже, укладені ним чи при його сприянні угоди створюють права й обов'язки безпосередньо для принципала. Судова практика припускає й інші способи вступу агента у відносини з третіми особами при здійсненні покладеного на нього принципалом доручення, а саме: агент має право діяти від власного імені, не розкриваючи перед третьою особою існування принципала; агент може, вказуючи на те, що виступає за дорученням і за рахунок принципала, не розкривати його імені.

Визнані судовою практикою Англії і США способи виступу агента при здійсненні узятого ним на себе перед принципалом зобов'язання, природа такого зобов'язання (здійснення як юридичних, так і фактичних дій) свідчать про те, що агентський договір призначений регулювати відносини, що в континентальному праві опосередковуються трьома видами договорів, а саме: договором доручення, договором комісії і договором про посередництво. Агентський договір є найважливішою підставою створення відносин з торгового представництва. Формально дотепер при відсутності прямо виражених чи тільки припущених умов у договорі про право на винагороду агент не має права вимагати такого. За ним закріплюється право на відшкодування понесених у процесі виконання доручення витрат. Однак фактично право на винагороду завжди передбачається, коли особа здійснює агентські послуги у вигляді промислу.

Жодної особливої форми договору не передбачається. Відносини агента і принципала можуть виникати з письмової чи усної угоди, з відповідного поведження сторін. Для того щоб дії агента зобов'язували принципала, вони повинні бути зроблені в межах наданих йому повноважень. Повноваження агента можуть бути прямо вираженими (*express authority*) і тільки припущеними (*implied authority*). Прямо виражене повноваження може бути надане в будь-якій формі. Виняток становить повноваження на здійснення для принципала договору "за печаткою", наділення яким має бути також оформлене у формі документа "за печаткою" (*deed*).

Потребами торгового обороту зумовлюється визнання за агентом *повноважень з необхідності* (authority by necessity). Зазвичай при цьому йдеться про випадки, коли агент володіє товарами принципала, але з обмеженими повноваженнями. Першою необхідною умовою для цього є виникнення надзвичайної комерційної необхідності перевищення повноважень для захисту інтересів принципала. Друга умова — неможливість для агента одержати від принципала відповідні вказівки.

Відносини сторін агентського договору складаються в такий спосіб.
Агент зобов'язаний:

- виконати доручення принципала особисто, крім випадків, коли можливість субделегації повноважень передбачена договором чи діловими звичаями. При заміні себе іншою особою агент відповідає за його дії перед принципалом;

- наслідувати вказівкам принципала, виявляючи при цьому належні обачність і вміння;

- не розголошувати третім особам отримані у процесі виконання доручення конфіденційні дані, а також не використовувати придбану в такий спосіб інформацію з метою конкуренції з принципалом;

- не допускати положення, коли особисті інтереси могли б суперечити обов'язкам стосовно принципала. З цієї причини, наприклад, без згоди принципала агент не має права самостійно придбати товар, який повинен продати за дорученням принципала;

- надавати принципалу необхідну інформацію;

- зберігати окремо гроші й товари, отримані для принципала. Агент не відповідає перед принципалом за виконання обов'язків третьою особою, з якою він вступив у договірні відносини за рахунок принципала. Винятком з цього принципу є агентський договір, згідно з яким агент перебрав на себе умови *делькредере*.

Щодо українського законодавства, то агентський договір повинен визначати сферу, характер і порядок виконання комерційним агентом

посередницьких послуг, права та обов'язки сторін, умови і розмір винагороди комерційному агенту, строк дії договору, санкції в разі порушення сторонами умов договору, інші визначені сторонами необхідні умови.

Договором повинна бути передбачена умова щодо території, у межах якої комерційний агент здійснює діяльність, визначену угодою сторін. Якщо територію дії агента в договорі не визначено, вважається, що агент діє в межах території України.

Агентський договір укладається в письмовій формі. У договорі має бути визначено форму підтвердження повноважень (представництва) комерційного агента.

Комерційний агент повідомляє суб'єкта, якого він представляє, про кожний випадок його посередництва в укладенні угод та про кожну укладену ним в інтересах цього суб'єкта угоду.

Угода, укладена від імені суб'єкта, якого представляє комерційний агент, без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження, вважається схваленою цим суб'єктом за умови, якщо він не відхилить перед третьою особою дії комерційного агента. Наступне схвалення угоди суб'єктом, якого представляє агент, робить угоду дійсною з дня її укладення.

Відповідно до статті 299 ГКУ суб'єкт, якого представляє комерційний агент, має право довірити комерційне посередництво також іншим суб'єктам, повідомивши про це агента, а агент має право здійснювати комерційне посередництво також для інших суб'єктів господарювання, якщо інтереси суб'єктів, яких представляє комерційний агент, не є суперечливими у питаннях, для вирішення яких запрошений цей агент.

У разі монопольних агентських відносин комерційний агент, що представляє суб'єкта господарювання, не має права здійснювати комерційне посередництво для інших суб'єктів у межах, передбачених агентським договором.

Комерційний агент повинен особисто виконати дії, на які він уповноважений суб'єктом, якого представляє.

Якщо агентським договором не передбачено інше, комерційний агент не може передавати на власний розсуд іншим особам права, якими володіє в інтересах того, кого він представляє.

Як зазначено у статті 301 ГКУ (взаєморозрахунки в агентських відносинах), відповідно до агентського договору комерційний агент одержує агентську винагороду за посередницькі операції, що здійснені ним в інтересах суб'єкта, якого він представляє, у розмірі, передбаченому договором. Агентська винагорода виплачується комерційному агенту після оплати третьою особою за угодою, укладеною з його посередництвом, якщо інше не передбачено договором сторін. Сторони можуть передбачити в договорі, що комерційному агенту сплачується додаткова винагорода, якщо він зобов'язується гарантувати виконання угоди, укладеної ним в інтересах суб'єкта, якого представляє. Суб'єкт, якого представляє комерційний агент, розраховує винагороду, на яку має право комерційний агент, відповідно до розмірів і строків, передбачених договором сторін. Комерційний агент має право вимагати для розрахунку бухгалтерський витяг щодо всіх угод, за які йому належить агентська винагорода. Умови виплати винагороди комерційному агенту за угоди, укладені після закінчення договірних відносин, а також інші умови, що стосуються розрахунків сторін, визначаються договором.

У статті 302 ГКУ зазначаються обов'язки щодо нерозголошення конфіденційної інформації в агентських відносинах. Так, комерційний агент не має права передавати конфіденційну інформацію, одержану від суб'єкта, якого представляє, без згоди цього суб'єкта, використовувати її у власних інтересах чи в інтересах інших осіб всупереч інтересам суб'єкта, якого представляє, як при здійсненні комерційним агентом своєї діяльності в інтересах зазначеного суб'єкта, так і після припинення агентських відносин з ним.

Сторони агентського договору можуть укласти окрему угоду про захист конфіденційної інформації суб'єкта, якого представляє комерційний агент (договір про нерозголошення). Комерційний агент відповідальний за розголошення конфіденційної інформації відповідно до закону та договору.

Відповідно до статті 303 ГКУ комерційний агент відповідальний у повному обсязі за шкоду, заподіяну суб'єкту, якого він представляє, внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків, якщо інше не передбачено агентським договором.

Якщо інше не передбачено договором, комерційний агент не гарантує суб'єкту, якого представляє, виконання третіми особами зобов'язань за угодами, укладеними за його посередництвом.

У разі порушення агентського договору суб'єктом, якого представляє комерційний агент, останній має право на одержання винагороди в розмірах, передбачених агентським договором, а також на відшкодування збитків, понесених ним внаслідок невиконання або неналежного виконання договору другою стороною.

Агентський договір припиняється за угодою сторін, а також у разі відкликання повноважень комерційного агента суб'єктом, якого він представляє, або відмови комерційного агента від подальшого здійснення комерційного посередництва за договором, укладеним сторонами без визначення строку його дії; вибуття однієї зі сторін договору внаслідок її припинення або смерті; виникнення інших обставин, що припиняють повноваження комерційного агента або суб'єкта, якого він представляє. У разі відкликання повноважень комерційного агента суб'єкт, якого представляє комерційний агент, повинен сповістити його про припинення договору не менш як за один місяць, якщо триваліший строк не передбачений договором. У разі усунення (закінчення) обставин, що призвели до припинення повноважень комерційного агента, ці повноваження за згодою сторін можуть бути поновлені.

3. Загальні умови перевезення вантажу. Суб'єкти відносин перевезення. Поняття та умови договору перевезення вантажу

Перевезення вантажів здійснюють вантажний залізничний, автомобільний, морський, авіаційний внутрішній флот, вантажний, трубопровідний, космічний та інші види транспорту.

Перевезенням вантажів визнається господарська діяльність, пов'язана з переміщенням продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання залізницями, автомобільними, водними та повітряними шляхами, а також транспортування продукції трубопроводами (ст. 306 ГКУ).

Суб'єктами відносин перевезення вантажів є перевізники, вантажовідправники та вантажоодержувачі.

Допоміжним видом діяльності, що пов'язаний з перевезенням вантажу, є транспортна експедиція.

Загальні умови перевезення вантажів, а також особливі умови перевезення окремих видів вантажів (вибухових речовин, зброї, отруйних, легкозаймистих, радіоактивних та інших небезпечних речовин) визначаються ГКУ і виданими відповідно до нього транспортними кодексами, транспортними статутами та іншими нормативно-правовими актами.

Для перевезення вантажу укладається **договір перевезення**, за яким:

✓ одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити ввірений їй другою стороною (вантажовідправником) вантаж до пункту призначення в установленій законодавством чи договором строк та видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (вантажовідправнику);

✓ друга сторона - вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Договір перевезення вантажу укладається в письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням **перевізного документа**, яким можуть бути:

- транспортна накладна;
- коносамент (документ, що регулює правовідносини між перевізником та одержувачем вантажу, свідчить про прийняття перевізником вантажу, відомості про який наведено в коносаменті, є одним з документів, що підтверджують наявність і зміст договору морського перевезення) та ін.

Перевізники зобов'язані забезпечувати вантажовідправників бланками перевізних документів згідно з правилами здійснення відповідних перевезень.

Вантажовідправник і перевізник у разі необхідності здійснення систематичних впродовж певного строку перевезень вантажів можуть укласти довгостроковий договір, за яким перевізник зобов'язується у встановлені строки приймати, а вантажовідправник подавати до перевезення вантажі в погодженому сторонами обсязі.

Порядок укладення довгострокових договорів встановлюється відповідними транспортними кодексами, транспортними статутами або правилами перевезень.

Залежно від виду транспорту, яким передбачається систематичне перевезення вантажів, укладаються такі довгострокові договори:

- довгостроковий - на залізничному і морському транспорті,
- навігаційний - на річковому транспорті (внутрішньому флоті),
- спеціальний - на повітряному транспорті,
- річний - на автомобільному транспорті.

За видом транспорту договори перевезення вантажу передбачають переведення:

- залізничним транспортом;
- внутрішнім водним;
- морським (міжнародні морські перевезення і перевезення всередині країни (каботажні перевезення: малий коботаж – між портами одного моря, великий коботаж – між портами різних морів);
- повітряним;

- автомобільним (міським - перевезення , що здійснюються в межах міста; приміські – перевезення, що здійснюються за межі міста (іншого населеного пункту) на відстань до 50 км включно; міжміські перевезення, що здійснюються за межі міста (іншого населеного пункту на відстань більше 50 км), міжобласні – перевезення, що здійснюються на території 2 або більше областей, міжнародні – перевезення, що здійснюються за межі території України.

Умови перевезення вантажів окремими видами транспорту, а також відповідальність суб'єктів господарювання за цими перевезеннями визначаються транспортними кодексами, транспортними статутами та іншими нормативно-правовими актами. Сторони можуть передбачити в договорі інші умови перевезення, що не суперечать законодавству, та додаткову відповідальність за неналежне виконання договірних зобов'язань.

За кількістю транспортних організацій, що виступають на боці перевізника, договори перевезення вантажу передбачають:

- перевезення, що здійснюються лише одним транспортним підприємством (перевезення в місцевому сполученні);
- перевезення прямого сполучення (в перевезенні вантажу за одним транспортним документом бере участь декілька транспортних організацій одного виду транспорту);
- комбіноване перевезення (перевезення в прямому–змішаному сполученні) (перевезення здійснюється декількома транспортними організаціями різних видів транспорту за єдиним транспортним документом).

Відповідно до статті 308 ГКУ вантаж до перевезення приймається перевізниками залежно від виду транспорту та вантажу в місцях загального або незагального користування. Відповідальність перевізника за збереження вантажу виникає з моменту прийняття вантажу до перевезення.

Вантажовідправник зобов'язаний підготувати вантаж до перевезення з урахуванням необхідності забезпечення транспортабельності та збереження

його у процесі перевезення і має право застрахувати вантаж у порядку, встановленому законодавством.

Якщо для здійснення перевезення вантажу законодавством або договором передбачено спеціальні документи (посвідчення), які підтверджують якість та інші властивості вантажу, що перевозиться, вантажовідправник зобов'язаний передати такі документи перевізникові разом з вантажем.

Про прийняття вантажу до перевезення перевізник видає вантажовідправнику в пункті відправлення належно оформлений документ.

Вантажовідправник має право в порядку, встановленому транспортними кодексами чи статутами, одержати назад зданий до перевезення вантаж до його відправлення, замінити вказаного в перевізному документі одержувача вантажу (до його видачі адресату), розпорядитися вантажем у разі неприйняття його одержувачем чи неможливості видачі вантажу одержувачу.

У разі переривання або припинення перевезення вантажів з незалежних від перевізника обставин перевізник зобов'язаний повідомити про це вантажовідправника і одержати від нього відповідне розпорядження щодо вантажу. В пункті призначення перевізник зобов'язаний повідомити одержувача про прибуття вантажу на його адресу.

Одержувач зобов'язаний прийняти вантаж, який прибув на його адресу. Він має право відмовитися від прийняття пошкодженого або зіпсованого вантажу, якщо буде встановлено, що внаслідок зміни якості виключається можливість повного або часткового використання його за первісним призначенням.

Відповідальність перевізника за збереження вантажу припиняється з моменту його видачі одержувачу в пункті призначення. Якщо одержувач не затребував вантаж, що прибув, в установленний строк або відмовився прийняти його, перевізник має право залишити вантаж у себе на зберігання за рахунок і на ризик вантажовідправника, письмово повідомивши його про це.

Вантаж, не одержаний протягом місяця після повідомлення перевізником одержувача, вважається невитребуваним і реалізується в установленому законодавством порядку.

Плата за перевезення вантажів та виконання інших пов'язаних з перевезенням робіт визначається за цінами, встановленими відповідно до законодавства.

Відповідно до статті 313 ГКУ перевізник зобов'язаний доставити вантаж до пункту призначення у строк, передбачений транспортними кодексами, статутами чи правилами. Якщо строк доставки вантажів у зазначеному порядку не встановлено, сторони мають право встановити цей строк у договорі.

Перевізник звільняється від відповідальності за прострочення доставки вантажу, якщо прострочення сталося не з його вини.

Розмір штрафів, що стягуються з перевізників за прострочення доставки вантажу, визначається відповідно до закону.

Сплата штрафу за доставку вантажу з простроченням не звільняє перевізника від відповідальності за втрату, нестачу або пошкодження вантажу, що сталися внаслідок прострочення.

Відповідно статті 314 ГКУ ***перевізник відповідальний за втрату, нестачу та пошкодження прийнятого до перевезення вантажу, якщо не доведе, що вони сталися не з його вини.***

У транспортних кодексах чи у статутах можуть бути передбачені випадки, коли доведення вини перевізника у втраті, нестачі або пошкодженні вантажу покладається на одержувача або відправника.

При перевезеннях залежно від обставин, що можуть бути підставою для матеріальної відповідальності залізниці, відправника, одержувача, пасажирів, складаються ***комерційні акти та акти загальної форми.***

Комерційні акти складаються для засвідчення таких обставин:

- невідповідності найменування, маси і кількості місць наявного вантажу, багажу чи вантажобагажу даним, зазначеним у перевізних документах;

- у разі виявлення вантажу, багажу чи вантажобагажу без документів або документів без вантажу, багажу чи вантажобагажу;

- псування, пошкодження вантажу, багажу і вантажобагажу;

- повернення залізниці вкраденого вантажу, багажу або вантажобагажу.

У комерційному акті детально описуються стан вантажу або багажу і обставини, за яких виявлена незбереженість, а також обставини, які могли бути причиною виникнення незбереженості вантажу, багажу чи вантажобагажу. Ніякі припущення та висновки про причини незбереженості або про вину відправника і залізниці до акта не вносяться.

Дані в комерційному акті зазначаються на підставі перевізних документів та виявлених обставин.

Комерційні акти складаються:

- на місцях загального користування - у день вивантаження або в день видачі вантажу одержувачу;

- при вивантаженні на місцях незагального користування - у день здачі вантажу одержувачу, у цьому разі перевірка повинна здійснюватись до вивантаження або в процесі вивантаження чи зразу ж після нього.

У разі неможливості скласти комерційні акти в указані терміни вони складаються у всіх випадках не пізніше наступної доби.

Комерційні акти складаються у трьох примірниках на бланках установленної форми і заповнюються на друкарській машинці або чорнилами чітко, без будь-яких виправлень. На кожному акті проставляється штампель станції. Другий примірник акта видається одержувачу на його вимогу.

Якщо комерційний акт складається на станції відправлення або на попутній станції, то другий примірник акта додається до перевізних документів. Про складений комерційний акт робиться відмітка на зворотному боці накладної.

У комерційному акті зазначається, чи правильно навантажений, розміщений і закріплений вантаж, а також про наявність та стан захисного маркування для вантажів, що перевозяться у відкритих вагонах. У разі неправильного завантаження, розміщення, закріплення вантажу в акті зазначається, яке порушення було допущено.

Особи, які склали або підписали комерційний акт або акт загальної форми, що містить дані, які не відповідають дійсності, несуть установлену законодавством відповідальність.

Розкриття на прикордонних станціях завантажених вагонів (контейнерів) для митного, прикордонного та інших видів контролю на вимогу представника митниці чи іншого контрольного органу оформляється **актами розкриття**.

Акт розкриття складається у трьох примірниках. Один примірник з пломбами (ЗПП), знятими з вагона (контейнера), залишається на станції, яка склала акт, другий - направляється до управління прикордонної залізниці, третій - додається до накладної і разом з вантажем видається одержувачу на станції призначення.

Акт розкриття підписується працівником станції, на якій здійснювалось розкриття, представником прикордонних, митних або інших органів (залежно від того, на чию вимогу здійснювалося розкриття) і засвідчується календарним штемпелем станції. Відомості про зняті і накладені пломби (ЗПП) записуються до відповідних граф акта.

Акти загальної форми складаються для засвідчення обставин, що виникли в процесі перевезення вантажу, багажу та вантажобагажу і можуть бути підставою для матеріальної відповідальності.

Акт загальної форми підписується особами, які беруть участь у засвідченні обставин, що стали підставою для складання акта, але не менше як двома особами.

Один примірник акта загальної форми, складеного під час перевезення, додається до перевізних документів, другий залишається на станції, яка його склала.

У разі витікання, псування або підмочення вантажу внаслідок технічної несправності вагона (контейнера), крім комерційного акта, складається **акт про технічний стан вагона (контейнера)**.

Акт про технічний стан вагона (контейнера) складається в день виявлення несправності вагона (контейнера) і не пізніше дня складання комерційного акта.

Про виявлену несправність і складений акт про технічний стан вагона (контейнера) зазначається в комерційному акті.

До пред'явлення перевізникові позову, що випливає з договору перевезення вантажу, обов'язковим є пред'явлення йому претензії. Претензії можуть пред'являтися протягом шести місяців, а претензії щодо сплати штрафів і премій - протягом сорока п'яти днів.

4. Поняття і види капітального будівництва. Способи капітального будівництва

Термін «капітальне будівництво» використовується в двох основних значеннях, перше з яких визначає **капітальне будівництво як комплексну галузь сфери матеріального виробництва, завдання якої — інвестування, відтворення основних фондів, перетворення інвестицій в будівельну продукцію**.

Будівельна продукція відмежовується від продукції промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей народного господарства. Будівельна продукція — це економічне поняття, яке означає закінчене виробництвом будівництво, підготовлені до використання й прийняття в експлуатацію об'єкти виробничого та невиробничого призначення (підприємства, будівлі, споруди).

Будівельна продукція класифікується за видами. Видами будівельної продукції є об'єкти різних галузей народного господарства: промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку тощо. Класифікатор будівельної продукції містить понад 1700 її найменувань. Різноманітність будівельної продукції залежить від використання великої кількості різноманітних матеріалів і призначення цієї продукції.

Як вже зазначалося, капітальне будівництво як галузь господарства є комплексною за своїм характером і складом. Комплексність цієї галузі полягає в тому, що вона (галузь) включає різнопрофільні підприємства: загальнобудівельні, проектні, вишукувальні, виробництва будівельних матеріалів, будівельної механізації (транспортні), інжинірингові тощо. В будівельному праві не дарма часто застосовується термін «будівельний комплекс» — стосовно економіки (народного господарства) країни або певних її регіонів (територій) та галузей народного господарства.

Будівельний комплекс — це сукупність галузей народного господарства, підприємств та організацій, які виробляють будівельну продукцію для потреб економіки країни та експортування її за кордон (наприклад, будівельні матеріали, проектну продукцію тощо). До складу цього комплексу входять:

- проектні та проектно-вишукувальні підрядні організації;
- загальнобудівельні та спеціальнобудівельні підрядні організації;
- підприємства промисловості будівельних матеріалів, конструкцій та виробів;
- підприємства, що виробляють будівельну техніку;
- підприємства будівельної механізації;
- банки, що спеціалізуються на кредитуванні капітального будівництва;
- • страхові організації, що спеціалізуються на страхуванні будівельних ризиків;
- посередницькі та інжинірингові організації, що надають відповідні послуги учасникам будівельних правовідносин;
- органи державного та регіонального регулювання будівельних

відносин, в т. ч. органи державного архітектурно-будівельного контролю.

Термін «капітальне будівництво» використовується і в другому значенні — як різновид інвестиційної діяльності, а саме — господарської діяльності щодо виробництва основних фондів народного господарства, що полягає у здійсненні суб'єктами інвестиційної діяльності практичних дій щодо реалізації інвестицій в будівельну продукцію.

Як інвестиційна діяльність капітальне будівництво — це виконання робіт (вишукувальних-розвідувальних, проектних, загальнобудівельних і спеціально-будівельних — монтажних, пусконаладжувальних, робіт щодо упорядкування (озеленення) територій та ін.). Названі роботи виконуються різнопрофільними будівельними організаціями.

Капітальне будівництво як різновид інвестиційної діяльності неоднорідне. Воно розмежується залежно від форм виробництва та відтворення основних фондів. Відповідно до цього розрізняють *такі види капітального будівництва:*

- *нове будівництво* — це будівництво основних або допоміжних будівель і споруд або їх комплексів із заданими техніко-економічними показниками та призначенням, які споруджуються за єдиним проектом в першу та наступні черги, на визначених для цього об'єктах, нових майданчиках або майданчиках, звільнених від існуючих будівель;

- *реновація* — відтворення основних фондів діючих підприємств, будівель, споруд. Своєю чергою реновація поділяється на такі підвиди:

- *розширення* — будівництво додатково до існуючих приміщень, будівель, споруд, що будуються в межах єдиного комплексу за окремими проектами, яке веде до збільшення будівельних габаритів об'єкта та (або) поліпшення його техніко-еко-номічних показників;

- *реконструкція* — комплекс будівельних робіт, пов'язаних зі зміною техніко-економічних показників або використання об'єкта за новим призначенням в межах існуючих будівельних габаритів. складовою частиною реконструкції об'єкта може бути його капітальний ремонт;

капітальний ремонт — це комплекс будівельних робіт, пов'язаних з відновленням або покращенням експлуатаційних показників, зі зміною або відновленням несучих, або огорожувальних конструкцій та інженерного обладнання без зміни будівельних габаритів об'єкта, його техніко-економічних показників;

реставрація — повне чи часткове відновлення пошкоджених або втрачених будівель та художніх характеристик об'єкта у первісному чи відновленому вигляді на пам'ятниках архітектури. Складовою частиною реставрації може бути консервація або капітальний ремонт.

• **Консервація** (як ще один вид капітального будівництва) — це комплекс будівельних робіт, призначених для зберігання об'єкта, на якому припинено чи не ведеться будівництво на визначений час, і які включають тимчасові чи постійнодіючі захисні або конструктивні заходи, що запобігають руйнуванню об'єкта.

Капітальне будівництво може здійснюватися різними способами. Поняття «спосіб капітального будівництва» пояснює чийми силами та у формі яких правовідносин здійснюється будівництво.

Способи капітального будівництва регламентуються нормами права, а, отже, мова йде про правові способи будівництва.

Чинне законодавство України знає два основні — підрядний та господарський способи та змішаний спосіб капітального будівництва — підрядно-господарський.

Підрядний спосіб — це господарські правовідносини, що складаються щодо підряду на капітальне будівництво. Передбачається, що замовник як суб'єкт інвестиційної діяльності підряджає на будівництво об'єкта будівельного підрядника на відповідних договірних умовах.

Відносини, що складаються при цьому, регулюються договором підряду на капітальне будівництво.

Господарський спосіб — полягає у виконанні робіт і введенні об'єкта в експлуатацію силами самого забудовника, тобто того підприємства чи

організації, яке є розпорядником інвестицій та яке має затверджену будівельну (проектно-кошторисну) документацію.

Будівництво за цього способу здійснюється силами власних будівельних підрозділів певної організації (підприємства) поряд з основною господарською діяльністю, для чого створюється управління (відділ, департамент) капітального будівництва.

Відносини, що складаються при цьому є внутрішньогосподарськими.

На практиці використовується ще й змішаний спосіб — *підрядно-господарський*, за якого частину Робіт виконує організація-забудовник власними силами, а на виконання решти робіт підряджає відповідні будівельні організації, укладаючи з ними договір підряду на капітальне будівництво (виконання будівельних і пов'язаних з ними робіт).

5. Суб'єкти та об'єкти у відносинах з капітального будівництва

Господарські правовідносини з капітального будівництва є комплексними, що зумовлено складністю (комплексністю) господарської діяльності в галузі капітального будівництва. *Комплексність будівельних правовідносин* полягає в тому, що вони включають:

- підрядні відносини щодо здійснення та виробництва дослідницьких та проектних робіт;
- відносини щодо будівельних підрядів;
- відносини щодо будівельних поставок;
- відносини щодо надання послуг, пов'язаних з капітальним будівництвом;
- відносини щодо організації проектних, будівельних та пов'язаних з ними робіт.

Господарські правовідносини з капітального будівництва - це комплексні господарсько-майнові правовідносини, змістом яких є виробництво та здача організацією-підрядником визначених (замовлених)

замовником проектно-пошукових та/або будівельних і пов'язаних з ними робіт, приймання та сплата їх замовником, введення в дію закінченого будівництвом об'єкта.

Суб'єкти правовідносин з капітального будівництва - це суб'єкти господарської діяльності - учасники будівництва, які володіють сукупністю господарських прав і обов'язків (тобто *господарською компетенцією*). До них належать:

- господарські організації, в тому числі ті з них, предметом діяльності яких є виконання проектно-пошукових, будівельних та пов'язаних з ними робіт;

- підрозділи господарських організацій, що спеціалізуються на капітальному будівництві (управління, департаменти капітального будівництва);

- фізичні особи – підприємці, які здійснюють господарську діяльність з капітального будівництва;

- держава, яка діє в особі вищих органів державної виконавчої влади (як замовник щодо особливо важливих і великих за вартістю об'єктів) галузевих та інших органів державного управління, місцевих державних адміністрацій.

Як суб'єкти правовідносин з капітального будівництва вищеназвані особи можуть виконувати різні функції та залежно від цього отримувати відповідне найменування.

Інвестор - це суб'єкт інвестиційної діяльності в сфері капітального будівництва, який приймає рішення про вкладення коштів (інвестицій) в об'єкти інвестування, що належать до основних фондів.

Замовник - це суб'єкт інвестиційної діяльності в галузі капітального будівництва, що замовляє у підрядника виконання проектно-пошукових, будівельних та пов'язаних з ними робіт. У ролі замовника може виступати сам інвестор або уповноважена ним особа, в т.ч. організація, що спеціалізується на будівництві.

Підрядник - організація чи індивідуальний підприємець, що на

договірних засадах за плату підряджається виконувати на замовлення замовника проектно-пошукові, будівельні та пов'язані з ними роботи. Залежно від обсягу повноважень і структури договірних зв'язків розрізняють *генпідрядників* (організації, що підряджаються забезпечити виконання усього обсягу робіт з капітального будівництва та відповідають за це перед замовником, хоча власними силами можуть виконувати лише частину робіт, а на решту мають підряджати *субпідрядників*, які відповідають за виконання доручених їм робіт не перед замовником генерального підряду, а перед генпідрядником.

Підрядники (генпідрядники та субпідрядники) забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці проектно-пошукових, будівельних і пов'язаних з ними робіт (підрядів).

Правовідносини в сфері капітального будівництва неоднорідні. Залежно від стадій інвестиційного процесу в будівництві (проектування та власне будівництво) та суб'єктів вони поділяються на певні види.

На першій стадії – пошукові та проектні роботи - може бути два види правовідносин:

а) між замовником проекту та генпідрядником (підрядником), що зобов'язується забезпечити виконання (виконати) увесь обсяг замовлених проектно-вишукувальних робіт;

б) між генпідрядником та субпідрядником щодо виконання за плату окремих видів і комплексів робіт на підставі договору субпідряду, предметом якого виступають спеціальні види вишукувальних (наприклад, геологорозвідувальні) робіт або технологічні частини проекту. Замовником виступає генеральний проектувальник, а субпідрядником - субпідрядна вишукувальна чи проектна організація.

На другій стадії – власне капітальному будівництві - складаються два види правовідносин:

а) між замовником об'єкта та підрядною будівельною організацією. Предметом цих правовідносин є будівельна продукція (підряд на капітальне

будівництво). Суб'єктами цих правовідносин є замовник і генеральний підрядник, що зобов'язується забезпечити виконання всього комплексу замовлених будівельних робіт;

б) між генпідрядником і субпідрядниками на виконання окремих комплексів робіт - будівельних підрядів.

6. Поняття та умови договору підряду на капітальне будівництво

За договором підряду на будівництво (капітальне будівництво) підрядник зобов'язується побудувати та передати Замовнику в установлений строк обумовлений договором об'єкт або виконати обумовлені договором роботи відповідно до затвердженої проектно-кошторисної документації (інвестиційного проекту будівництва), а замовник зобов'язується надати підряднику будівельний майданчик (забезпечити фронт робіт), передати йому затверджену проектно-кошторисну документацію (інвестиційний проект будівництва), забезпечити своєчасність фінансування будівництва, прийняти закінчені будівництвом об'єкти та сплатити виконані роботи.

З точки зору предмета договір підряду на будівництво (капітальне будівництво) є універсальним договором. Він укладається на нове будівництво, на усі види реновації (реконструкцію, розширення, технічне переозброєння, капітальний ремонт), на консервацію об'єктів, на виконання передбачених проектно-кошторисною документацією комплексів робіт, пов'язаних із місцезнаходженням об'єкта (сантехмонтаж, оздоблювальні, упоряджувальні, земляні роботи тощо).

Сторонами традиційного двостороннього договору є замовник і підрядник, а в багатосторонньому договорі можуть брати участь гаранті чи поручителі (з боку Замовника та/або з боку Підрядника), проектні організації, постачальники устаткування, кредитні установи, інжинірингові, страхові та інші організації.

Замовником може бути сам інвестор або уповноважена інвестором

особа. Інвестор вдається до послуг посередника за умови, якщо сам власними силами неспроможний контролювати процес виконання обумовлених договором робіт через відсутність відповідних фахівців. Функції замовника в таких випадках інвестор доручає виконувати інжиніринговим, консалтинговим та іншим подібним організаціям, що мають відповідні ліцензії та фахівців, які добре знаються на будівництві. Такий Замовник організує та забезпечує виконання будівельних і пов'язаних з ними робіт, добираючи для цього безпосередніх виконавців, за дії яких несе відповідальність перед інвестором.

Замовником можуть бути: фізичні та юридичні особи будь-яких форм власності.

Підрядник виконує та/або забезпечує виконання обумовлених договором будівельних і пов'язаних із ним робіт відповідно до державних будівельних норм і правил, проектно-кошторисної документації (інвестиційного проекту будівництва) та вимог договору щодо якості робіт; забезпечує виконання зазначених робіт і передачу їх Замовнику своєчасно, тобто у передбачені договором строки; якщо Підрядник забезпечує організацію обумовлених договором робіт, підбираючи їхніх безпосередніх виконавців, то він має здійснити підбір виконавців і координувати їхню діяльність, а також забезпечити приймання виконаних робіт Замовником.

Договори підряду на будівництво різноманітні, в зв'язку з чим постає проблема їхньої класифікації. Залежно від предмета договору розрізняють:

- договори підряду на будівництво (капітальне будівництво) чи будівництво інвестиційного об'єкта;
- договори на виконання будівельних і пов'язаних з ними робіт (спеціальних будівельних: монтажних, пусконаладжувальних, земляних, а також упоряджувальних та інших);
- договори на шеф-монтаж — виконання пусконаладжувальних робіт виробником відповідного устаткування (обладнання), що монтується на об'єкті.

Залежно від сторін-виконавців і обсягу виконуваних ними робіт розрізняють:

- договори підряду (генерального підряду) на будівництво (тобто на виконання всього комплексу будівельних і пов'язаних з ними робіт на об'єкті);
- договори субпідряду (договори на частину будівельних і пов'язаних з ними робіт, що виконуються на об'єкті); договори субпідряду укладаються у разі використання договору генерального підряду.

Залежно від розподілу між сторонами обов'язків та їхнім обсягом розрізняють:

- традиційний генпідрядний (підрядний) договір на будівництво, що укладається на підставі готової проектно-кошторисної документації (інвестиційного проекту будівництва) та передбачає забезпечення підрядником виконання усього комплексу будівельних і пов'язаних із ними робіт на об'єкті відповідно до наданої йому Замовником проектно-кошторисної документації;
- проектно-будівельний договір, що укладається з організацією, здатною суміщати дві стадії капітального будівництва — проектування та будівництво, на виконання як проектних, так і будівельних робіт. Підрядник при цьому може виконувати увесь обсяг обумовлених договором робіт власними силами, а може залучати для цього інших виконавців на підставі договору субпідряду. Використання такого виду договору підряду на капітальне будівництво забезпечує скорочення строків будівництва;
- договір на управління будівництвом, укладається інвестором з посередницькою, консалтінговою або інжиніринговою організацією, яка здійснює управління будівництвом об'єкта, тобто визначає виконавців, укладає з ними договори, координує їхню діяльність, контролює хід та якість виконуваних ними робіт, забезпечує приймання закінчених будівництвом об'єктів Замовником і відповідає перед ним за якість і своєчасність будівництва об'єкта в цілому. Цей вид договору застосовується у разі, якщо Замовник власними силами не спроможний здійснювати контроль за

будівництвом.

Залежно від кількості сторін у договорі розрізняють:

- двосторонні договори підряду на будівництво, тобто договори, в яких беруть участь лише дві сторони — замовник і підрядник;
- багатосторонні договори, в яких нарівні з замовником і підрядником виступають як сторони в договорі, гаранті чи поручителі (з боку замовника та/або з боку підрядника), страхові, проектні та інші організації.

За принципом визначення ціни в умовах ринкової економіки розрізняють:

- контракти з ціною типу «вартість плюс контроль», що передбачають виконання обумовлених договором робіт у межах запланованої кошторисної вартості з урахуванням поточних цін; не гарантують заздалегідь наміченої вартості будівництва, в зв'язку з чим існує значний ризик для замовника;
- контракт типу «гарантований максимум або перевищення ціни контракту», що передбачає виконання робіт у межах запланованої кошторисної вартості з урахуванням поточних цін, але зі встановленням максимальної вартості обумовлених договором робіт, що сплачується замовником; у цьому випадку є гарантія для замовника, що узгоджена з ним певна максимальна вартість об'єкта не буде перевищена;
- контракт з фіксованою ціною вимагає наявності повної проектно-кошторисної документації та гарантує замовнику виконання обумовлених договором робіт в межах кошторисної вартості.

Об'єкти будівництва, що споруджуються за рахунок державних централізованих і змішаних капітальних вкладень, а також коштів місцевих бюджетів, фінансуються виключно з рахунків фінансування капітальних вкладень, витрати коштів з яких мають цільовий характер.

Фінансування капітального будівництва здійснюється через установи банків. При цьому обслуговування державних бюджетних коштів здійснюється лише банками, включеними до відповідного переліку, що визначається Кабінетом Міністрів України і Національним банком України.

Фінансування капітального будівництва за рахунок недержавних капітальних вкладень здійснюється установами банків у порядку, прийнятому за домовленістю між забудовником та установою банку. Фінансування капітального будівництва за рахунок іноземних інвестицій регулюється Законом України «Про режим іноземного інвестування», іншими законодавчими актами та міжнародними договорами.

Змістом договору підряду на капітальне будівництво є права та обов'язки його сторін, а також інші умови, що регулюють пов'язані з виконанням договірних зобов'язань питання.

Договірні умови традиційно поділяють на істотні, без визначення яких договір вважається неукладеним, а також інші, необов'язкові, що включаються до договору залежно від специфіки конкретного договірного зв'язку.

Відповідно до статті 318 Господарського кодексу України договір підряду на капітальне будівництво повинен передбачати:

- найменування сторін;
- місце і дату укладення; предмет договору (найменування об'єкта, обсяги і види робіт, передбачених проектом);
- строки початку і завершення будівництва, виконання робіт;
- права і обов'язки сторін; вартість і порядок фінансування будівництва об'єкта (робіт);
- порядок матеріально-технічного, проектного та іншого забезпечення будівництва;
- режим контролю якості робіт і матеріалів замовником; порядок прийняття об'єкта (робіт);
- порядок розрахунків за виконані роботи, умови про дефекти і гарантійні строки;
- страхування ризиків, фінансові гарантії;
- відповідальність сторін (відшкодування збитків);
- урегулювання спорів, підстави та умови зміни і розірвання договору.

Крім того, відповідно до «Загальних умов укладення та виконання

договорів підряду в капітальному будівництві», затверджених Постановою КМУ від 01.08.2005 р. № 668 необхідно включати до підрядних договорів на капітальне будівництво зазначені в Постанові розділи.

ВИСНОВКИ

Комерційне посередництво - це різновид господарських правовідносин, що складаються на договірних засадах між агентом (суб'єктом агентської діяльності у сфері господарювання), принципалом і третіми особами щодо представницьких дій агента, котрі здійснюються від імені, під контролем і за рахунок принципала з метою задоволення законних приватних інтересів учасників зазначених відносин (агента, принципала, третіх осіб) та з урахуванням публічних інтересів (дотриманням публічного господарського порядку).

У відносинах комерційного посередництва необхідно виділяти трьох суб'єктів: принципала, комерційного посередника і третю особу. Структура відносин комерційного посередництва складається з внутрішніх відносин (між принципалом та комерційним посередником), зовнішніх (між комерційним посередником і третьою особою) і відносин між принципалом та третьою особою, як результат реалізації внутрішніх і зовнішніх відносин.

Агентський договір належить до посередницьких договорів на надання послуг. Суть агентського договору полягає в тому, що діяльність, яку здійснює агент за дорученням і в інтересах принципала, породжує майнові наслідки для принципала, а не агента. На відміну від договорів доручення та комісії, у межах виконання агентського договору може бути вчинено не лише юридичні, а й фактичні дії, причому різноманітні (набір дій). Зокрема, агент може рекламувати реалізований від імені принципала товар, готувати його до продажу тощо.

Питання організації та здійснення перевезень вантажів регламентовано рядом нормативно-правових актів загального і спеціального характеру на рівні Цивільного, Господарського кодексів України, транспортних статутів та

правил перевезення у залізнично-водному сполученні, міжнародними договорами.

Особливістю правового регулювання перевезення вантажів полягає в тому, що перевезення вантажу на кожному окремому виді транспорту може мати свої особливості. Форма і порядок укладення договору перевезення вантажів визначені спеціальним законодавством, що для всіх видів транспорту встановлює письмову форму. Перевезення вантажів оформлюється різними видами документів: вантажними накладними, вантажними квитанціями, дорожніми відомостями і коносаментами.

Капітальне будівництво - процес створення нових, а також розширення, реконструкція, технічне переоснащення діючих підприємств, об'єктів виробничого і невиробничого призначення, пускових комплексів (з урахуванням проектних робіт, проведення торгів (тендерів) у будівництві, консервації, розконсервації об'єктів, утримання дирекцій підприємств, що будуються, а також придбання технологічного обладнання, що не входить до кошторису об'єктів). Правовідносини з капітального будівництва (будівельні правовідносини) – це врегульовані правом господарські відносини з організації, управління та безпосереднього здійснення капітального будівництва. Ці правовідносини є комплексними, що зумовлено складністю господарської діяльності в галузі капітального будівництва. Комплексність будівельних правовідносин полягає в тому, що вони включають: підрядні відносини щодо здійснення і виробництва вишукувальних і проектних робіт; відносини щодо будівельних підрядів; відносини щодо будівельних поставок; відносини щодо надання послуг, пов'язаних з капітальним будівництвом.

Література:

1. Конституція України: Конституція. Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96

2. Господарський кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Про відповідальність підприємств, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування: Закон України від 14.10.1994 № 208/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
6. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 № 273/96 (у ред. від 04.11.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-вр
8. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР (у ред. від 11.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Про ліцензування видів економічної діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
10. Про Митний тариф України: Закон України від 19.10.2022 № 2697-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text>
11. Про основи містобудування: Закон України від 08.10.1992 (у ред. від 10.06.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12>
12. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI (у ред. від 01.08.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
13. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 № 232/94 (у ред. від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Статут залізниць України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 №457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-98-%D0%BF/ed20021225#o10>
15. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності». Прийнято та надано чинності наказом Держспоживстандарту України 11.10.2010 № 457 (v0457609-10)(у ред.

24.02.2020 р.) URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/128651.html>

16. Господарське право (загальна частина): підручник. К. : Ліра-К, 2021. 448 с.

17. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 588 с.

18. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.

19. Мілаш В.С. Господарське право: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.

20. Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків: Право, 2024. 208 с.

Інформаційні ресурси (дата звернення: 01.03.2025)

1. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України
2. <http://rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України
3. <http://www.president.gov.ua/> - Президент України
4. <http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України)
5. <http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України
6. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> - Верховний Суд України
7. <http://nbuv.gov.ua> - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
8. <http://www.univ.kiev.ua> – бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
9. <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/journals.html>. - Наукова юридична періодика України
10. http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html - Юридичні інформаційні ресурси
11. <http://protokol.com.ua> - Протокол: юридичний інтернет-ресурс.

ЛЕКЦІЯ 8

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. СТРАХУВАННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

ВСТУП

1. Банківська система, функції та організаційно-правові форми банків
2. Правове регулювання діяльності банків в Україні
3. Характеристика суб'єктів страхової діяльності
4. Правове регулювання страхової діяльності

ВИСНОВКИ

ВСТУП

У розвиненому суспільстві фінансові послуги так само мають велике значення, як і виробництво. Найдинамічніше розвивається складова сфери послуг, пов'язана із задоволенням потреб суспільного виробництва: фінансово-кредитне обслуговування, страхові послуги, інформаційне і бухгалтерське обслуговування.

Ринки фінансових послуг – це сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських, страхових, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів.

Об'єктивною передумовою функціонування ринку фінансових послуг є необхідність посередництва у взаємовідносинах між економічними агентами з приводу перерозподілу фінансових ресурсів. Кошти можуть бути в наявності в одних суб'єктів господарювання, а інвестиційні потреби виникають в інших. Ринок фінансових послуг виконує роль посередника руху коштів від їх власників до користувачів. До фінансових послуг належать страхування та надання коштів у кредит.

Ринок фінансових послуг в Україні перебуває на початковому етапі становлення, так само як і інші складові ринкової інфраструктури. Попри складний і суперечливий процес зміни характеру виробничих відносин, вони дають певні результати. В Україні створено дворівневу банківську систему, функціонують фондові біржі та позабіржові системи, поступово входять в обіг цінні папери та похідні цінні папери, розвиваються існуючі та з'являються нові страхові компанії тощо. Однак темпи розвитку ринку фінансових послуг в Україні стримуються нескоординованими діями влади, нестійким і недосконалим законодавством, податковою системою та іншими факторами.

1. Банківська система, функції та організаційно-правові форми банків

Банківська діяльність є одним з видів фінансової діяльності, вона здійснюється організаціями зі спеціальним правовим статусом - банками.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність» лише банки мають здійснювати такі основні операції:

- залучення у вклади коштів фізичних і юридичних осіб;
- розміщення отриманих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківські операції поділяють на активні, пасивні та комісійні.

активні операції комерційного банку полягають у використанні ресурсів банку: кредитні операції (або позички), інвестиції в цінні папери, касові операції; інші;

пасивні операції комерційного банку: операції, які полягають у залученні коштів фізичних та юридичних осіб - клієнтів банку (депозити або вклади);

комісійні операції: здійснення банками посередницької діяльності (обслуговування платежів клієнтів, інкасація, зберігання валютних цінностей та цінних паперів та ін.).

Банківська система - це сукупність взаємопов'язаних фінансово-кредитних установ (банків), які функціонують в межах єдиного фінансового механізму певної країни у визначений історичний період.

Загалом у світовій практиці існують два основних типи побудови банківської системи:

- однорівнева банківська система;
- дворівнева банківська система.

Однорівнева банківська система притаманна, як правило, економічно слаборозвиненим і тоталітарним країнам. У такій системі передбачається

наявність тільки горизонтальних зв'язків між банками, універсалізація їх операцій і функцій, тобто вся мережа банківських установ держави перебуває на одному ієрархічному рівні, виконуючи при цьому приблизно однакові функції та надаючи однаковий спектр банківських послуг.

Дворівнева банківська система існує в більшості країн світу і складається з таких *рівнів*:

- центральний банк, який є емісійним, кредитним, розрахунковим та касовим центром держави (наприклад, в США - Федеральна резервна система, в Україні - Національний банк України);
- сукупність банків (комерційних та державних), які функціонують для здійснення кредитних, депозитних, розрахункових та інших операцій за дорученням своїх клієнтів - фізичних та юридичних осіб.

У дворівневій банківській системі взаємовідносини між банками будуються у вертикальному та горизонтальному напрямку. Вертикаль уособлює відносини між центральним банком, як керівним органом усієї банківської системи, та підпорядкованими йому комерційними банками. Горизонталь, в свою чергу, визначає відносини рівноправного партнерства та конкуренції між комерційними банками.

Регулювання банківської системи країни покладено на центральний банк, який є в більшості випадків державним органом і відповідає за монетарну (грошово-кредитну) та валютну політику держави або спільноти держав (Європейський центральний банк).

Центральним банком країни є Національний Банк України.

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Поряд з основною *Національний банк України виконує низку функцій* (наприклад, монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг, виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування, встановлює для банків правила проведення банківських

операцій, визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками та ін.).

Керівні органи Національного банку України:

- вищим органом управління НБУ є Рада Національного банку України;
- керівним органом НБУ є Правління Національного банку України.

Національний банк України має право брати участь у ***формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій*** відповідно до міжнародних договорів, учасниками яких є Україна, а також відповідно до угод між ним та іноземними центральними банками.

Національний банк України підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121 ***банк*** – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Головними функціями банків є:

- ✓ платежі та розрахунки (забезпечення переміщення коштів);
- ✓ акумуляція заощаджень з наступним їх використанням на різного роду економічні та соціальні потреби;
- ✓ надання кредитів (фінансування сільського господарства промисловості, торгівлі тощо);
- ✓ фінансування зовнішньої торгівлі (надання банківських послуг для здійснення міжнародних розрахунків);
- ✓ операції з цінними паперами;
- ✓ емісійні операції;
- ✓ операції за дорученням;
- ✓ зберігання цінностей.

Відповідно до функцій в найбільш загальному вигляді **класифікацію банківських послуг** можна надати наступним способом:

- кредитні послуги;
- депозитні послуги;
- операції за дорученням;
- інвестиційні послуги;
- операції з фондовими цінностями;
- інші послуги.

В ринковій економічній системі банки, головним чином, виконують ролі посередників – залучають тимчасово вільні грошові кошти у їх власників і надають ці грошові кошти (у борг) позичальникам. Сучасні комерційні банки здатні виконувати до 200 різних видів операцій залежно від своїх розмірів, сфери діяльності потреб клієнтів та інших ознак.

За видами операцій комерційні банки поділяються на універсальні та спеціалізовані.

Універсальний комерційний банк здійснює всі або майже всі види банківських операцій (понад стандартний набір кредитно-розрахункових функцій). При цьому банк може організовувати так зване «пакетне» обслуговування своїх клієнтів: надання як короткострокових, так і довгострокових кредитів, операції з цінними паперами, прийом вкладів, валютні операції, консультаційні та інші послуги.

Спеціалізовані комерційні банки, не відмовляючись в принципі від можливості надання універсального набору послуг, концентрують зусилля на здійсненні кількох основних банківських операцій або на обслуговуванні обмеженого кола клієнтів. Спеціалізація впливає на характер усієї діяльності банку, визначаючи особливості формування його активів і пасивів, побудову балансу, а також специфіку організації роботи з клієнтурою. Загалом в силу набуття досвіду роботи у певній сфері банківської справи, розробки технічних прийомів і методів реалізації тих чи інших операцій підвищується їх якісний рівень. Це в свою чергу зумовлює зростання дохідності окремих спеціальних

операцій комерційних банків, а тому їхня діяльність в інших сферах стає не обов'язковою.

Банки в Україні створюються у формі:

- акціонерного товариства;
- кооперативного банку.

Закон «Про акціонерні товариства» поширюється на банки у частині, що не суперечить Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Певні особливості правового статусу мають державні банки, тобто банки, 100% статутного капіталу яких належать державі. Державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України. У законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу державного банку. Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру заснувати державний банк.

Отримання висновку Національного банку України є обов'язковим також у разі ліквідації (реорганізації) державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності.

Статут та діяльність державного банку мають відповідати вимогам законів України та нормативно-правових актів Національного банку України. Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів України.

Держава здійснює та реалізує повноваження власника щодо акцій (паїв), які їй належать у статутному капіталі державного банку, через органи управління державного банку. Органами управління державного банку є наглядова рада та правління банку.

Засновники банку в процесі його створення повинні обов'язково погодити проєкт статуту з Національним банком України.

Банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання банківської ліцензії.

Без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати

одночасно діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і надання кредитів, а також вести рахунки. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну, цивільну чи адміністративну відповідальність згідно із законами України.

Банківська ліцензія надається Національним банком України на підставі клопотання банку за наявності документів.

Від банків слід відрізнити фінансові установи – юридичні особи, які проводять одну або кілька операцій, що можуть виконуватися банками, за винятком залучення вкладів.

2. Правове регулювання діяльності банків в Україні

Сукупність Законів України, що регулюють діяльність банків в Україні велика, до неї входять:

- ✓ Закон України "Про Національний банк України"
- ✓ Закон України "Про банки і банківську діяльність"
- ✓ Закон України "Про валюту і валютні операції"
- ✓ Закон України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб"
- ✓ Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні"
- ✓ Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення"
- ✓ Закон України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг"
- ✓ Закон України "Про захист персональних даних"
- ✓ Закон України "Про акціонерні товариства"
- ✓ Закон України "Про споживче кредитування"
- ✓ Закон України "Про фінансову реструктуризацію"
- ✓ Закон України "Про спрощення процедур реорганізації та

капіталізації банків".

Сучасний етап розвитку банківської системи України, який розпочався після прийняття Верховною Радою України Закону «Про Національний банк України» (1999 р.) та нової редакції Закону «Про банки і банківську діяльність» (2000 р.), внесення суттєвих змін до зазначених законів у наступних роках засвідчують прагнення України створити банківське законодавство із орієнтацією на законодавство Європейського Союзу та сучасну міжнародну практику. Таке законодавство має базуватися на:

- Міжнародних стандартах фінансової звітності;
- запровадженні системи гарантування вкладів фізичних осіб;
- створенні національної платіжної системи на основі передових комп'ютерних технологій;
- постійному удосконаленні банківського нагляду з боку НБУ.

Це як результат має забезпечити удосконалення банківського законодавства.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» передбачає **обмеження щодо діяльності банків**. Так, банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних, інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника, а спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5% капіталу банку.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» регулює **відносини банку з клієнтом** (поруч з нормативно-правовими актами НБУ та угодами (договорами) між клієнтом та банком). Клієнт має право отримати від банку інформацію, якщо ця інформація стосується:

- відомостей про фінансові показники діяльності банку та його економічний стан;
- переліку керівників банку, його відокремлених підрозділів, а також фізичних і юридичних осіб, які мають істотну участь у банку;

- переліку послуг, що надаються банком, ціни на банківські послуги;
- іншої інформації з питань надання банківських послуг.

Одним з центральних понять банківського права є **поняття «банківська таємниця»**. Це поняття визначають і регулюють:

Цивільний кодекс України (ст. 1076, 200) (за ст. 1076 Цивільного кодексу України банк гарантує таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта); Закон України "Про банки і банківську діяльність" (ст. 60–62); Закон України "Про інформацію" (роз'яснює, яка інформація становить банківську таємницю).

Зміст цього поняття тлумачиться у вузькому та широкому сенсі.

У широкому сенсі **банківська таємниця** - це різновид службової таємниці, тобто конфіденційна інформація щодо клієнта, яка стала відома службовцю банку.

У вузькому сенсі банківська таємниця - це обов'язок банку зберігати в таємниці операції клієнтів від сторонніх осіб, насамперед конкурентів того чи іншого клієнта банку, операції, рахунки та вклади (депозити) своїх клієнтів і кореспондентів.

Відповідно до Закону України "Про банки та банківську діяльність", **суб'єктами збереження банківської таємниці є:**

- банки, тобто юридичні особи, які мають виключне право на підставі ліцензії Національного банку України залучати у вклади грошові кошти фізичних і юридичних осіб, розміщати зазначені кошти від свого імені, на власних умовах та на власний ризик; відкривати і вести банківські рахунки фізичних та юридичних осіб;

- керівники та службовці банку;

- винятково дійсні клієнти банку;

- суди, органи прокуратури, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової служби України, Державної виконавчої служби, Антимонопольного комітету України, особи, зазначені власником рахунку в заповідальному розпорядженні банку, державні

нотаріальні контори, приватні нотаріуси, іноземні консульські установи у справах спадщини.

До інформації, що не становить банківську таємницю, не належить узагальнена по банках інформація, яка підлягає опублікуванню. ***Перелік інформації, що підлягає обов'язковому опублікуванню, встановлюється Національним банком України та додатково самим банком на його розсуд.***

Відомості про операції та рахунки можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть бути надані винятково у випадках та в порядку, встановлених законом про банки і банківську діяльність.

У разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди.

Зберігання, захист, використання та розкриття банківської таємниці здійснюються з використанням Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці, які затверджено Постановою правління Національного банку України 14.07.2006 N 267 і зі змінами та доповненнями є чинними дотепер.

У договорах, які укладаються між банком та клієнтом, банки зобов'язані (за погодженням з клієнтом) відображати застереження щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її незаконне розголошення або використання. Особи, винні в порушенні права на банківську таємницю, несуть кримінальну відповідальність.

Вклади фізичних осіб, що знаходяться на рахунках недержавних банків (незалежно від їх організаційно-правової форми) ***гарантуються*** у порядку, передбаченому законодавством України, а вклади фізичних осіб, що знаходяться на рахунках державних банків, зокрема, Державного ощадного банку та Експортно-імпортного, гарантуються державою.

Банк відповідає за своїми зобов'язаннями перед клієнтами всім своїм майном відповідно до чинного законодавства України.

Арешт на майно або кошти банку, що знаходяться на його рахунках, арешт на кошти та інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, здійснюється виключно за рішенням суду про стягнення коштів, проте, забороняється накладати арешт на кореспондентські рахунки банку. В свою чергу, звільнення майна та коштів з-під арешту здійснюються за постановою державного виконавця або за рішенням суду.

Посадові особи банків та суб'єкти підприємницької або іншої господарської діяльності за вчинення фінансових операцій та інших угод з грошовими коштами, здобутими завідомо злочинним шляхом, за дії, спрямовані на легалізацію (відмивання) таких коштів, а також використання зазначених коштів у підприємницькій діяльності **несуть кримінальну відповідальність** відповідно до:

- ст. 209 Кримінального кодексу України (Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом);

- ст. 209-1 Кримінального кодексу України (Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом).

Припинення діяльності банку як юридичної особи може здійснюватися шляхом реорганізації або ліквідації.

Реорганізація банку за умови попереднього дозволу НБУ здійснюється, на добровільних засадах за рішенням його учасників (власників) або за рішенням НБУ.

У разі примусової реорганізації за рішенням НБУ угода про реорганізацію банку сторонами не підписується, проте умови про реорганізацію є обов'язковими для виконання усіма сторонами цього процесу.

Банк вважається реорганізованим з моменту внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Процес ліквідації банку може бути започаткований з ініціативи:

- власників банку;
- НБУ (у тому числі за заявою кредиторів).

Ліквідація банку з ініціативи власників банку здійснюється у порядку, передбаченому Законом України «Про акціонерні товариства», Законом України «Про банки та банківську діяльність», Законом «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та за згодою НБУ.

Ліквідація банку з ініціативи НБУ здійснюється відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Якщо банк ліквідується у зв'язку з його неплатоспроможністю, то **право звернення до суду мають кредитори та НБУ**. Процедура визначення банку банкрутом у судовому порядку здійснюється відповідно до норм Кодексу України з процедур банкрутства з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Справа про визнання банку неплатоспроможним за заявою кредиторів може бути порушена лише після відкликання банківської ліцензії і після цього санація банку не допускається. У разі прийняття НБУ рішення про ліквідацію банку він зобов'язаний протягом 2-х днів повідомити про це Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Ліквідація банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з моменту внесення запису про це до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань після ухвалення звіту ліквідатора.

3. Характеристика суб'єктів страхової діяльності

Страховання – це правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством.

В Україні страхування поділяється на класи страхування, які передбачені чинною редакцією Закону України «Про страхування».

Об'єкт страхування - об'єкт, за яким страховик несе відповідальність:

- в особистому страхуванні - життя, здоров'я та працездатність громадян;
- у майновому страхуванні - матеріальні цінності (будівлі, врожай сільськогосподарських культур, автомашини, домашнє майно тощо);
- у страхуванні відповідальності - відповідальність за майнові інтереси третіх осіб, які можуть бути порушені страхувальником у процесі його діяльності, як за об'єктивних, так і за суб'єктивних причин або у результаті неприйняття необхідних превентивних заходів.

Страховий ризик - певна подія, у разі настання якої проводиться страхування. Вона має ознаки **ймовірності та випадковості**. Страхується той ризик, за яким можна оцінити ймовірність страхового випадку, визначити розмір збитку й обчислити ціну страхової послуги та можливу частку страхового відшкодування.

Учасниками правовідносин у сфері страхування є:

- страховики;
- страхові посередники;
- страхувальники;

- органи, що здійснюють державне регулювання у сфері надання страхових послуг.

Страховик - це юридична особа (страхова компанія), що діє на підставі відповідної ліцензії, бере на себе певні зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування страхувальнику або третій особі (на користь якої укладено договір страхування) при настанні страхового випадку.

Страховики - це *суб'єкти фінансового ринку*, які реалізують різні види страхових послуг, основною функцією яких є здійснення всіх видів і форм страхування шляхом взяття на себе за певну плату різноманітних видів ризиків із зобов'язанням відшкодувати суб'єкту страхування збитки при настанні страхового випадку.

Основними видами діяльності страховика є:

- страхування;
- перестраховування: страхування одним страховиком (цедентом, перестраховувальником) на визначених договором умовах ризику виконання всіх або частини своїх обов'язків перед страхувальником іншого страховика (перестраховика);
- фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням.

Допускається виконання страховиками цих видів діяльності у вигляді надання послуг іншим страховикам на основі договорів про спільну діяльність.

Страховувальники - це юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали зі страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Страховики можуть також провадити страхову діяльність через страхових посередників – страхових агентів і страхових брокерів.

Страхова діяльність в Україні може проводитись за участю **страхових посередників**, чия діяльність регламентується відповідним положенням.

Страхові посередники допомагають страхувальникам перекласти витрати у зв'язку з різноманітними ризиками на професіоналів - страховиків.

Страхові агенти – фізичні особи, фізичні особи-підприємці або юридичні особи, які діють *від імені та за дорученням страховика* і виконують частину його діяльності за комісійну винагороду.

Страхові брокери – фізичні особи-підприємці або юридичні особи, які зареєстровані у встановленому законодавством порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, здійснюють посередницьку діяльність на страховому ринку *від свого імені на підставі доручень страхувальника або страховика*.

Посередницька діяльність страхових та перестраховальних брокерів здійснюється як виключний вид діяльності та може включати:

- консультування;
- експертно-інформаційні послуги;
- роботу, пов'язану з підготовкою, укладанням та виконанням (супроводом) договорів страхування (перестраховання);
- інші посередницькі послуги у страхуванні та перестрахованні за переліком, установленим уповноваженим органом.

Діяльність страхових агентів і страхових брокерів дуже схожа між собою, але їхній правовий статус чітко розрізняється.

Як правило, посередницька діяльність страхових агентів і страхових брокерів на користь іноземних страховиків на території України не допускається, якщо інше не передбачено законодавством.

4. Правове регулювання страхової діяльності

Основними нормативно-правовими актами, які встановлюють вимоги щодо створення та функціонування ринку страхових послуг та регулюють відносини у сфері страхування, є:

- Господарський кодекс України;
- Закон України «Про страхування»;

- Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;
- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»;

«Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Державний нагляд за страховою діяльністю на території України з 01 липня 2020 року здійснюється підрозділом НБУ – Департаментом нагляду за страховим ринком, який створено в результаті внутрішньої трансформації структури Національного банку України у межах Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» від 12.09.2019 № 79-ІХ (так називаного Закону про «спліт»). До функцій цього департаменту належать регулювання ринку небанківських фінансових установ, зокрема ринку страхування.

Департамент нагляду за страховим ринком НБУ є Уповноваженим органом, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, видає страховикам ліцензії на проведення конкретних видів страхування і перестраховування.

Страхові компанії – це фінансові посередники, які здійснюють виплати своїм клієнтам при настанні певних подій, обумовлених у договорі страхування (страховому полісі).

Страхова компанія користується всіма правами фірми.

В Україні, як і в багатьох інших державах, основу страхової системи становлять компанії у вигляді акціонерних товариств.

В Україні у страховій діяльності переважають приватні акціонерні товариства. Страхові компанії поділяються на:

компанії зі страхування життя (Life company, або LG), що спеціалізуються на продажу полісів, які забезпечують виплату доходу в разі смерті особи, втрати працездатності через хворобу або звільнення з роботи;

компанії зі страхування майна та від нещасних випадків (Property and Causality company, або P&C), які виплачують компенсацію власникам полісів при втраті майна чи при настанні нещасних випадків і які ще називають компаніями, що здійснюють ризикове або захисне страхування.

Компанії зі страхування життя при реалізації частини своїх страхових продуктів у разі смерті застрахованої особи виплачують власнику страхового полісу певну суму, але більша частина їх діяльності пов'язана із забезпеченням визначеним доходом людей пенсійного віку.

Статистичні дані відносно смертності різних категорій населення дають змогу досить точно розрахувати ступені ризику по відповідних групах клієнтів та визначити адекватні страхові внески. Це також допомагає досить точно прогнозувати приплив та відплив грошових коштів і відповідно вкладати кошти в менш ліквідні та більш довгострокові активи. Близько третини активів компаній зі страхування життя становлять довгострокові корпоративні облігації, що обумовлюється структурою зобов'язань компанії.

Розрізняють такі типи полісів компаній зі страхування життя:

страхування життя на випадок смерті або тимчасове страхування, при якому в разі смерті застрахованої особи власнику страхового поліса виплачують обумовлену договором страхування суму. Існують два основних види полісів зі страхування життя: безперервне страхування життя (довічне страхування) та строкове (на дожиття) – на певний період часу.

Поліси на довічне страхування життя мають сталий страховий внесок протягом усього терміну чинності поліса. Початковий розмір страхового внеску перевищує суму, яка потрібна для страхування на випадок смерті, оскільки ймовірність смерті досить низька. Надалі накопичена сума коштів підтримується лише постійними страховими внесками, тоді як ймовірність смерті постійно зростає. У власників полісів на дожиття в більшості випадків існує можливість взяти позичку під вартість полісу або повернути назад інвестовані в поліс кошти через анулювання полісу.

Порядок створення нових або реорганізації існуючих страхових компаній регулюється як загальними законами (про реєстрацію юридичних осіб, виконання грошово-валютних операцій, рух цінних паперів тощо), так і законодавством, що стосується особливостей страхового профілю діяльності.

Процес створення страхової компанії можна поділити на два етапи:
формування юридичної особи;
надання їй статусу страховика.

В Україні страховики можуть діяти в двох організаційно-правових формах: акціонерне товариство або товариство з додатковою відповідальністю.

ВИСНОВКИ

Учасники ринків фінансових послуг – юридичні особи та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які відповідно до закону мають право здійснювати діяльність з надання фінансових послуг на території України, та споживачі таких послуг.

Ринок фінансових послуг виконує роль посередника руху коштів від їх власників до користувачів. На ринку фінансових послуг визначаються попит і пропозиція на різноманітні фінансові активи.

Банківська система – це провідна ланка фінансово-кредитної системи, а остання, у свою чергу, є складовою частини економічної системи будь-якого суспільства. Наявність власної, самостійної банківської системи – неодмінна ознака незалежності держави, її економічного суверенітету.

Поняття «банківської системи» включає сукупність фінансово-кредитних установ, провідними серед яких є банки, у їх взаємозв'язку і взаємодії, що обслуговують ринок грошових ресурсів. До банківської системи відносять і небанківські інститути – інвестиційні фонди і компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, ломбарди, кредитні спілки та інші, які також можуть

виконувати певні функції, притаманні банкам (акумулювати тимчасово вільні грошові кошти юридичних і фізичних осіб і надавати кредити).

Банківська діяльність по суті своїй – діяльність економічна, але оскільки вона потребує детального, послідовного правового регулювання та захисту з боку держави, тобто здійснюється у відповідному правовому полі, то це діяльність «де юре» виступає як сукупність певних правовідносин. Зміни, які відбуваються в житті суспільства, та стратегічний курс нашої держави на інтеграцію до Європейського Союзу та світового співтовариства стають визначальним фактором економіко-правових перетворень в Україні, у тому числі у питаннях подальшого розвитку інституту страхування.

Потреба страхового захисту викликана прагненням обмежити як матеріальні, так і нематеріальні збитки, пов'язані з певними ризиками.

В умовах сучасного державотворення страхування є важливим та необхідним видом діяльності, який забезпечує загальну економічну стабільність, розвиток усіх сфер господарювання, ефективний захист від численних природних, техногенних та інших ризиків, реалізацію державної соціальної політики тощо. Повноцінний розвиток страхового ринку дає помітний імпульс росту національної економіки, оскільки страхування сприяє ефективному способу перерозподілу фінансових ресурсів країни. Загальновідомо, що чим більше суб'єктів держави охоплюватиметься різними формами й видами страхування, тим потужнішим буде їхній захист і тим менше збитки коштуватимуть окремій особі. Необхідність страхового захисту має кілька аспектів: природний, економічний, соціальний, юридичний та міжнародний.

Сутність, функції та призначення страхування формувалися історично, відбиваючи як рух, тенденції загального історичного розвитку, так і особливості національного саморозвитку. Враховуючи обидва фактори, синтезуючи історичні й теоретичні аспекти дослідження, можна визначити потребу і функції страхування як одного з різновидів людської діяльності, з'ясувати суспільно-політичні, історико-культурні передумови появи

страхування, основні тенденції, закономірності, національну специфіку та етапи розвитку.

Страховий ринок як частина фінансової сфери є об'єктом державного регулювання і контролю. Державне регулювання страхування спрямоване на забезпечення формування і розвиток ефективно функціонуючого ринку страхових послуг і створення в Україні необхідних умов для діяльності страховиків різноманітних організаційно-правових форм.

Література:

1. Конституція України: Конституція. Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96
2. Господарський кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
7. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III (у ред. 03.07.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
8. Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.09.2019 № 79-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text>
10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 №361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

11. Про Національний банк України: Закон України від 19.05.1999 р. №679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
12. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>
13. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № 1533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>
14. Про ліцензування видів економічної діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
15. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17
16. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
17. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України 21.05.2024 № 3720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-20#Text>
18. Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_ks/op_dk002_2016.htm
19. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності». Прийнято та надано чинності наказом Держспоживстандарту України 11.10.2010 № 457 (v0457609-10)(у ред. 24.02.2020 р.) URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/128651.html>
20. Господарське право (загальна частина): підручник. К. : Ліра-К, 2021. 448 с.
21. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 588 с.
22. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
23. Мілаш В.С. Господарське право: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.
24. Нечипоренко А. В. Концептуальні підходи до розвитку страхової діяльності в Україні. Бізнес Інформ. 2021. №6. С. 234–239. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-6-234-239>

25. Урало́ва Ю. П. Лекції по страховому праву України. URL: <https://juristoff.com/resyrsi/biblioteka/strakhovoe-pravo-ukrainy/6683-lektsiji-po-strakhovomu-pravu-ukrajini>

26. Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків: Право, 2024. 208 с.

Інформаційні ресурси (дата звернення: 01.03.2025)

1. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України
2. <http://rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України
3. <http://www.president.gov.ua/> - Президент України
4. <http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України)
5. <http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України
6. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> - Верховний Суд України
7. <http://nbuv.gov.ua> - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
8. <http://www.univ.kiev.ua> – бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
9. <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/journals.html>. - Наукова юридична періодика України
10. http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html - Юридичні інформаційні ресурси
11. <http://protokol.com.ua> - Протокол: юридичний інтернет-ресурс.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Агентська діяльність (комерційне посередництво) – вид підприємницької діяльності, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє.

Агентська діяльність страхова – вид діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, уповноважених діяти від імені й на підставі доручення одного чи більшої кількості страховиків щодо рекламування, консультування, пропонування страхувальникам страхових послуг і виконання роботи, пов'язаної з укладанням та виконанням договорів страхування, у тому числі оформлення необхідних документів для своєчасної виплати страхових сум або страхового відшкодування, а також здійснення цих виплат.

Акція – це іменний цінний папір, що посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та іншими законами.

Антидемпінгові заходи – попередні або заключні заходи, що застосовуються відповідно до закону в процесі або за результатами антидемпінгового розслідування.

Антиконкурентні узгоджені дії – узгоджені дії (угоди), що спричинили або можуть спричинити встановлення (підтримання) монопольних цін (тарифів), знижок, надбавок (доплат), націнок, розподіл ринків за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель, колом споживачів або за іншими ознаками, що призвели або можуть призвести до їх монополізації, усунення з ринку або обмеження доступу на нього продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Антимонопольне законодавство – чинні на територіях державучасниць нормативно-правові акти, що містять положення про попередження, обмеження і припинення монополістичної діяльності та недобросовісної конкуренції.

Антимонопольний комітет України – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, мета діяльності якого полягає в забезпеченні державного захисту конкуренції в підприємницькій діяльності.

Анулювання ліцензії – позбавлення ліцензіата органом ліцензування права на здійснення певного виду господарської діяльності.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатись у виробничу і комерційну діяльність її учасників.

Афілійовані особи - юридичні особи, за умови, що одна з них здійснює контроль над іншою чи обидві перебувають під контролем третьої особи.

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги.

Банкрутство – встановлена господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

Боржник – суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати.

Валюта конвертована – іноземна валюта, зарахована до цієї категорії Національним банком України.

Валюта України – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також кошти на рахунках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України, що вилучені з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу.

Валюта ціни – будь-яка валюта, в якій згідно з умовами договору встановлюється ціна товару.

Валютні цінності – матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин.

Вина – психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Вироблена продукція – загальний обсяг продукції, виробленої відповідно до угоди про розподіл продукції та доставленої до пункту призначення.

Виробник – суб'єкт господарської діяльності, що несе відповідальність за виробництво, поставку та забезпечення відповідності типовій конструкції кожного виготовленого нею екземпляра продукції.

Виробництво (виготовлення) – пов’язана з випуском продукції діяльність, що включає всі стадії технологічного процесу, а також реалізацію продукції власного виробництва.

Витрати виробництва – виражені у грошовій формі поточні витрати підприємства на виробництво (надання певних послуг).

Відкриті торги - основна процедура публічних закупівель, в якій переможцем визнається учасник торгів за підсумками відкритого розгляду і обговорення тендерних пропозицій.

Відносини господарські - суспільні відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб’єктами господарювання, а також між цими суб’єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Відносини господарсько-виробничі - майнові та інші відносини, що виникають між суб’єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності.

Відносини організаційно-господарські - відносини, що складаються між суб’єктами господарювання та суб’єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Відокремлені підрозділи – структурні підрозділи та одиниці юридичних осіб (філії, представництва, відділення тощо), які виробляють продукцію, реалізують товари (виконують роботи, надають послуги), а також здійснюють інші операції, але не мають статусу юридичної особи.

Відокремлення – різновид реорганізації, згідно з яким юридична особа виокремлюється зі складу іншої, що продовжує функціонувати, з утворенням нового суб’єкта, якому переходять майнові права та обов’язки реорганізованої юридичної особи відповідно до окремого балансу.

Відповідальність господарсько-правова - майново-організаційні за змістом і юридичні за формою заходи впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення.

Відчуження майна – передання права власності на майно, яке перебуває на балансі суб’єкта підприємницької діяльності, іншим юридичним чи фізичним особам шляхом його продажу за грошові кошти.

Відшкодування збитків - відновлення майнового стану учасника господарських правовідносин за рахунок іншого суб’єкта - правопорушника.

Господарське зобов’язання – вид зобов’язання, що виникає між суб’єктом господарювання та іншим учасником відносин у сфері господарювання на підставах, що передбачені законом, в силу якого один суб’єкт (зобов’язана сторона, у тому числі боржник) зобов’язаний вчинити на

користь іншого суб'єкта певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Господарське об'єднання – добровільне об'єднання юридичних осіб, створене ними з метою координації діяльності, забезпечення захисту їхніх прав, обстоювання спільних інтересів у державних та інших органах, а також у міжнародних організаціях.

Господарський суд – незалежний орган, який вирішує будь-які господарські спори, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами, а також розглядає справи про банкрутство.

Господарські правовідносини - врегульовані нормами права суспільні відносини, котрі виникають у сфері господарювання щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та організації такою діяльністю, характеризуються особливим суб'єктним складом, а також поєднанням організаційних та майнових елементів.

Готова продукція – продукт, вироблений з використанням давальницької сировини і визначений як кінцевий у контракті між замовником і виконавцем.

Громадська організація – об'єднання громадян для задоволення і захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Громадські послуги – послуги (муніципальні), що надаються органами місцевого самоврядування територіальній громаді, громадянам з метою задоволення їхніх потреб.

Громадські роботи – суспільно корисні роботи, які безоплатно виконує засуджений у вільний від роботи чи навчання час і вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

Дебітор – юридична та фізична особа, яка внаслідок минулих подій заборгувала підприємству певну суму грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.

Дебіторська заборгованість – сума боргів, що належить підприємству, організації, установі, від юридичних або фізичних осіб.

Делеговані повноваження – повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад.

Демпінг – ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною, нижчою від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, що заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару.

Депозитарій – юридична особа, що здійснює зберігання цінних паперів (сертифікатів цінних паперів) та/або облік прав власності як локальний депозитарій чи зберігач цінних паперів (національний і локальні депозитарії, а також зберігачі цінних паперів).

Дерегулювання – сукупність заходів, спрямованих на зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність, усунення правових, адміністративних, економічних та організаційних перешкод у розвитку підприємництва.

Державне прогнозування економічного і соціального розвитку – науково обґрунтоване передбачення напрямків розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного та соціального розвитку.

Джерела господарського права – офіційно-документальні форми вираження та закріплення норм права, надання їм юридичного, загальнообов'язкового значення, які походять від держави чи визнаються нею.

Джерело інформації – передбачені або встановлені законом носії інформації (документи та ін.), які становлять матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи.

Дивіденд – частина прибутку акціонерного товариства, яка розподіляється між акціонерами у вигляді доходу відповідно до кількості та видів акцій, що їм належать.

Дискредитація суб'єкта господарювання – поширення в будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, які завдали або могли завдати шкоди його діловій репутації.

Дискримінація підприємців органами влади та управління – заборона створення нових підприємств чи інших організаційних форм підприємництва в будь-якій сфері діяльності, а також встановлення заборон чи обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво певних видів товарів з метою обмеження конкуренції, примушування підприємців до певних дій, до пріоритетного укладання договорів, першочергової поставки товарів певним споживачам тощо, що призводить до обмеження прав підприємців щодо придбання та реалізації товарів.

Ділова репутація – сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядність і відповідність її діяльності вимогам закону.

Діяльність банківська - один з видів фінансової діяльності, що здійснюється організаціями зі спеціальним правовим статусом - банками.

Діяльність господарська – будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що мають форму товару, і спрямована на отримання доходу у грошовій, матеріальній або нематеріальній формі, за умови, що безпосередня участь такої особи в організації цієї діяльності є регулярною, постійною і суттєвою.

Діяльність зовнішньоекономічна – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на відносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

Діяльність некомерційна – самостійний систематичний вид господарської діяльності суб'єктів господарювання, спрямований на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети отримання прибутку. Здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки в галузях (видах діяльності), де відповідно до законодавства забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи місцевого самоврядування.

Діяльність підприємницька – економічна діяльність, спрямована на отримання прибутку завдяки виробництву товарів, виконанню робіт, надання послуг, яка має самостійний, ініціативний, систематичний, ризикований характер.

Доведення до банкрутства – умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення власником або посадовою особою суб'єкта підприємницької діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності, якщо це завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або правам та інтересам кредиторів, які охороняються законом.

Довіреність – письмове уповноваження, яке видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами.

Договір – усна чи письмова угода між споживачем і продавцем (виконавцем) про якість, терміни, ціну та інші умови, за якими здійснюються купівля-продаж, роботи та послуги. Письмова угода може оформлятися квитанцією, товарним чи касовим чеком, квитком, путівкою, талоном або іншими документами.

Домінуюче положення – виключне положення суб'єкта господарювання на товарному ринку, що дає йому змогу самостійно або спільно з іншими суб'єктами господарювання диктувати умови споживачам і/або конкурентам, ускладнювати доступ на ринок іншим суб'єктам господарювання чи в інший спосіб обмежувати конкуренцію.

Досудова санація – система заходів відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, інвестор з метою запобігання банкрутству боржника шляхом реорганізаційних, організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів згідно із законодавством до початку порушення провадження у справі про банкрутство.

Досягнення неправомірних переваг у конкуренції – отримання таких переваг відносно іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) шляхом порушення чинного законодавства, що підтверджено рішенням наділеного відповідною компетенцією державного органу.

Доходи – сума коштів або вартість майна, отримана (нарахована) від продажу, обміну або інших способів відчуження цінних паперів та деривативів, збільшена на вартість будь-яких матеріальних цінностей чи нематеріальних активів, що передаються платникові податку у зв'язку з таким продажем, обміном або відчуженням.

Експорт – продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів.

Експортер – суб'єкт господарсько-правових відносин, що вивозить з країни експорту товар (товари).

Експортно-імпортні операції – міжнародні розрахунки, у процесі яких регулюються платежі за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають у підприємств щодо експорту чи імпорту товарів і послуг.

Загальні нормативно-правові акти - документи, які встановлюють основні положення (принципи) правового регулювання тієї чи іншої сфери діяльності.

Законодавство – у правовій системі сукупність законів та інших нормативно-правових актів, що регламентують певну сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права.

Збитки – втрати активів або грошей суб'єкта господарської діяльності, зумовлені діями (іноді – протиправними) суб'єктами господарських правовідносин, а також доходи, які суб'єкт господарської діяльності міг

реально одержати за звичайних обставин, якби його права не були порушені (упущена вигода).

Злиття - припинення окремого існування двох або більше суб'єктів господарювання, майнові права і обов'язки яких стають правами та обов'язками нового суб'єкта, який виник на майновій базі утворених внаслідок злиття суб'єктів. Організаційно-правова форма нового суб'єкта господарювання може відрізнитися від колишніх форм суб'єктів, що злилися.

Зобов'язання – заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Імпорт – ввезення на митну територію країни імпорту товару (товарів), призначеного для споживання в цій країні імпорту.

Інвентаризація – періодична перевірка наявності товарно-матеріальних цінностей підприємства (або банку), стану їх зберігання, правильності ведення складського господарства і реальності даних обліку.

Інвестиції – усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Іпотека – застава землі, нерухомого майна, згідно з якою земля та/або майно, що становить предмет застави, залишається у заставодавця або третьої особи.

Іпотечний договір – договір застави нерухомого майна.

Квота експортна (імпортна) – граничний обсяг певної категорії товарів, який дозволено експортувати з території України (імпортувати на територію України) протягом установленого строку і який визначається в натуральних чи вартісних одиницях.

Комунальна власність – майно, яке передається безоплатно державою, іншими суб'єктами права власності, майно, яке створюється і купується органами місцевого самоврядування за рахунок належних їм коштів, а також майно, перелік якого встановлено Цивільним кодексом України.

Конкуренція економічна – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Конкуренція недобросовісна – будь-які дії в конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності.

Конфіскація (спеціальна) - безоплатне вилучення в доход бюджету майна (коштів) суб'єкта господарювання - правопорушника у випадках, прямо передбачених законом. Є окремим видом адміністративно-майнових санкцій.

Концерн – статутне об'єднання підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі тощо на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємців.

Концесія – форма державно-приватного партнерства, за якою на умовах, визначених концесійним договором, концесіонеру надаються права на створення та/або будівництво, управління об'єктом концесії, надання суспільно значущих послуг.

Кооператив – вид підприємства, що створене громадянами України, які добровільно об'єдналися на основі членства для спільного здійснення господарської та іншої діяльності.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових та комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з її учасників.

Корупція – діяльність уповноважених виконувати функції держави осіб, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для отримання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Кошти – валютні цінності, виражені у гривнях або в іноземній валюті.

Кредит – кошти і матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами в користування юридичним або фізичним особам на визначений строк під відсотки.

Кредитна спілка – громадська організація, основна мета якої полягає у фінансовому та соціальному захисті її членів шляхом залучення їхніх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Кредитоспроможність підприємства – здатність підприємства створювати, виробляти і продавати товари та послуги, цінові й нецінові якості яких привабливіші, ніж в аналогічній продукції конкурентів.

Лізинг - одна з форм надання майна у користування на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).

Ліквідатор – юридична або фізична особа, яка здійснює функції припинення діяльності підприємства і задоволення вимог кредиторів.

Ліквідаційна вартість – сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їхнього корисного використання (експлуатації), за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем (ліквідацією).

Ліквідація – остаточне припинення будь-якої діяльності суб'єкта підприємницької діяльності. В результаті ліквідації суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта господарювання перестають існувати, припиняються.

Ліцензія – право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

Ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища.

Майно нерухоме (нерухомість) – земельні ділянки і все, що розташоване на них та тісно пов'язане з ними, тобто об'єкти, перемістити які без непропорційної шкоди їхньому призначенню неможливо.

Майно у сфері господарювання - сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Матеріальне виробництво – галузі, в яких створюються матеріальні блага (продукція, енергія, природні ресурси).

Методи правового регулювання у господарському праві - застосовувані законодавцем способи правового оформлення господарських відносин відповідно до їхніх властивостей і цілей правового регулювання, що відображають взаємне становище сторін, порядок прийняття ними юридичне значущих рішень, характер юридичної відповідальності у випадку порушення і способи юридичного захисту прав та законних інтересів сторін.

Мирова угода – домовленість між боржником і кредитором (групою кредиторів) про відстрочку та/або розстрочку платежів або припинення зобов'язання за угодою сторін.

Монополізація – досягнення суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого) становища на ринку товару, підтримання або посилення цього становища.

Монопольна діяльність – дії (бездіяльність) суб'єктів господарювання за умови монопольного становища на ринку одного суб'єкта господарювання (групи суб'єктів господарювання) у виробництві та реалізації товарів, а також дії (бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю, спрямовані на недопущення, істотне обмеження чи усунення конкуренції.

Монопольна ціна – ціна, яка встановлюється суб'єктом господарювання, що займає монопольне становище на ринку, і призводить до обмеження конкуренції або порушення прав споживача.

Національний Банк України - центральний банк країни, підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Нематеріальні активи – об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової, власності, а також інші аналогічні права, визнані в порядку, встановленому відповідним законодавством, об'єктами права власності резидента.

Необережність – таке ставлення особи до своєї протиправної поведінки, коли особа передбачає шкідливі наслідки своєї протиправної поведінки, не бажає їх настання, однак або без достатніх підстав легковажно гадає їх відвернути, або коли особа не передбачає шкідливих наслідків своєї протиправної поведінки, але за обставинами справи повинна була б їх передбачити.

Неплатоспроможність – неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їхньої сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності.

Нормативно-правовий акт – документ, прийнятий у визначеному порядку компетентним органом публічної влади, у якому містяться норми права, у тому числі господарського.

Ноу-хау – конфіденційна інформація технічного, економічного, адміністративного та фінансового характеру, яка є власністю продавця і не доступна будь-якій особі.

Операції активні банку - використання ресурсів банку: кредитні операції (або позички), інвестиції в цінні папери, касові операції та ін.

Операції комісійні банку - здійснення банками посередницької діяльності (обслуговування платежів клієнтів, інкасація, зберігання валютних цінностей та цінних паперів та ін.).

Операції пасивні банку – операції із залучення коштів фізичних та юридичних осіб - клієнтів банку (депозити або вклади).

Організаційно-правова форма – форма юридичної особи – суб'єкта господарювання, що характеризує специфіку його створення, майнового

статусу, характеру його прав та особливості відповідальності за зобов'язаннями суб'єкта

Оренда (договір найму) - передача наймодавцем або його зобов'язання передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк.

Перетворення – різновид реорганізації, коли суб'єкт господарювання – юридична особа змінює організаційно-правову форму.

Підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємства державні - підприємства, що засновані на державній власності.

Підприємства іноземні – підприємства, засновані на власності, що повністю перебуває у власності іноземних громадян, юридичних осіб або держави. Такі підприємства підпорядковується різним юрисдикціям: створення і внутрішня діяльність іноземного підприємства регулюються законодавством країни, якій воно належить, а ось умови реєстрації діяльності іноземного підприємства в Україні регулюються українським законодавством.

Підприємства казенні – особливий вид державних підприємств, за якими на праві оперативного управління закріплене майно, що є у державній власності.

Підприємства колективні - підприємства, засновані на власності, що належить колективу співвласників (засновників, учасників), які діють як один суб'єкт права колективної власності. Засновники (учасники) підприємства є власниками часток (паїв, вкладів) у його майні. Колективні підприємства діють у вигляді різноманітних господарських товариств.

Підприємства комунальні - підприємства, що діють на основі комунальної власності територіальної громади.

Підприємства приватні – підприємства, засновані на приватній власності фізичних осіб чи суб'єкта підприємництва - юридичної особи. Власник підприємства водночас є і підприємцем (комерсантом, бізнесменом), тобто власність і управління майном у приватному підприємстві не розмежовуються.

Підприємства спільні – підприємства, засновані на об'єднаній власності різних форм (так звана змішана форма власності). Засновниками спільних підприємств можуть бути юридичні особи і громадяни України, інших держав (звичайні (національні) спільні підприємства та спільні підприємства з іноземними інвестиціями). У спільному підприємстві з іноземними інвестиціями іноземна інвестиція в статутному фонді має

становить не менше 10%.

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади чи органом місцевого самоврядування або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, встановленому ГКУ та іншими актами законодавства.

Підприємство корпоративне – підприємство, що утворюється, зазвичай, двома або більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Підприємство унітарне – підприємство, що створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства (державні, комунальні, приватні підприємства одного засновника тощо).

Поділ (добровільний і примусовий) - припинення одного суб'єкта господарювання й утворення на його майновій базі двох чи декількох нових суб'єктів з передачею кожному з них за роздільним актом у відповідних частинах усіх майнових прав і обов'язків суб'єкта, що реорганізується.

Право власності – основне речове право у сфері господарювання, на основі якого суб'єкт господарювання на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених ГКУ.

Право володіння чужим майном – речове право особи, яка фактично тримає у себе майно, що належить на праві власності іншій особі.

Право господарського відання – речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГКУ та іншими законами.

Право оперативного управління – речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених ГКУ України та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Право оперативного управління – речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених ГКУ України та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Предмет господарського права - відносини з організації та здійснення господарської діяльності, що виникають між її суб'єктами, державними, приватними, кооперативними, громадськими організаціями та установами, які наділені відповідно до законодавчих актів повноваженнями, правами і обов'язками та відповідальністю за свої дії.

Приєднання – припинення окремого існування двох або більше суб'єктів господарювання, майнові права і обов'язки яких стають правами та обов'язками не нового суб'єкта господарювання, а того, що раніше вже існував і який продовжує функціонувати в колишній організаційно-правовій формі як правонаступник суб'єктів, утворених внаслідок приєднання.

Принцип господарського права – правило, покладене в основу правового регулювання господарської діяльності, основоположні ідеї та положення, які відображають сутність господарського права.

Публічні (державні закупівлі) – придбання замовником із застосуванням однієї із законних процедур за кошти державного або місцевих бюджетів товарів, робіт і послуг у встановленому законодавством порядку.

Реорганізація суб'єкта господарювання (юридичної особи) – форма припинення діяльності в конкретній організаційно-правовій формі з заміною на нову шляхом злиття, приєднання, поділу або перетворення. В результаті реорганізації суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта господарювання успадковуються, настає повне правонаступництво.

Санация – система заходів, що здійснюються при провадженні у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом і його ліквідації, спрямовані на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та/або зміну організаційно-правової структури боржника

Санкції адміністративно-господарські - заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єктом господарювання та ліквідацію його наслідків.

Санкції адміністративно-майнові - передбачені законом заходи майнового впливу на порушника, що застосовуються компетентними державними органами (щодо конфіскації - судом) у передбачених законом випадках. Є видом адміністративно-господарських санкцій.

Санкції господарські - заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

Санкції господарсько-організаційні - передбачені законом заходи організаційного впливу (обмеження) на суб'єкта господарювання, що застосовуються компетентними державними органами або за їх ініціативою судом у передбачених законом випадках. Є видом адміністративно-господарських санкцій.

Санкції оперативно-господарські – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Санкції штрафні - господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Спеціальні нормативно-правові акти - документи, які поширюються на всіх індивідуальних і колективних суб'єктів певної держави, що діють у конкретній сфері суспільних відносин.

Статут суб'єкта господарювання – внутрішньокорпоративний документ, що містить відомості про його найменування і місцезнаходження, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їхню компетенцію, про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також передбачені законодавством інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання

Страховий ризик - подія, на випадок виникнення якої проводиться страхування, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Страхування - правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням

страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством.

Суб'єкт господарювання – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності або фізична особа, яка займається діяльністю з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншою господарською діяльністю, будь-яка юридична або фізична особа, яка здійснює контроль над суб'єктами господарювання, група суб'єктів господарювання, якщо один або кілька з них здійснюють контроль над іншими.

Суб'єкт підприємницької діяльності – фізична або юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність.

Суб'єкти господарських правовідносин (господарського права) - учасники відносин у сфері господарювання, яким притаманна сукупність необхідних для цього ознак.

Таємниця банківська - відомості про клієнтів та кореспондентів банку, які перебувають у банку на правовому титулі володіння, які банк не має права використовувати та розпоряджатись такими відомостями без спеціальної згоди клієнта.

Таємниця комерційна – склад і обсяг відомостей, що визначені керівником підприємства відповідно до чинного законодавства. Не є комерційною таємницею установчі документи, документи на дозвіл займатися господарською діяльністю, інформація за всіма встановленими формами державної звітності, дані, потрібні для обчислення і сплати податків (інших обов'язкових платежів), а також документи про їхню сплату і платоспроможність підприємства, установи, організації тощо.

Товариство акціонерне - господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Товариство акціонерне публічне - акціонерне товариство, щодо акцій якого здійснено публічну пропозицію та/або акції якого допущені до торгів на організованому ринку капіталу.

Товариство господарське – підприємство, установа чи організація, створена на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їхнього майна та підприємницької діяльності з метою отримання прибутку.

Товариство з додатковою відповідальністю – товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів. Учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного фонду, а при недостатності цих сум – додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника.

Товариство з обмеженою відповідальністю – господарське товариство, що має статутний фонд, розділене на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність у межах їхніх внесків до статутного фонду.

Товариство командитне – вид товариства, в якому разом з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується внеском у майні товариства (вкладників).

Товариство повне – товариство, учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.

Умисел – таке ставлення особи до своєї протиправної поведінки, коли ця особа передбачає шкідливі наслідки свої протиправних діянь (дій чи бездіяльності) та бажає їх настання або ставиться до настання шкідливих наслідків байдуже.

Установчий документ – статут та/або засновницький договір, необхідні для регулювання порядку, умов узгодженої діяльності засновників, а також визначення правового статусу створюваного суб'єкта підприємництва – юридичної особи.

Учасник відносин у сфері господарювання – суб'єкт господарювання, споживач, орган державної влади та місцевого самоврядування, наділений господарською компетенцією, а також громадянин, громадська та інша організація, що є засновником суб'єктів господарювання або здійснює щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Філія – відокремлений підрозділ юридичної особи, розташований поза місцем її знаходження, що здійснює всі або частину її функцій.

Фінансовий моніторинг - сукупність заходів, що вживаються уповноваженими суб'єктами (зокрема банками) у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Холдингова компанія – суб'єкт господарювання, який володіє контрольним пакетом акцій інших суб'єктів господарювання для здійснення оперативно-господарського управління.

Шкода майнова– шкода, яка реалізується для особи у негативних майнових наслідках.

Шкода немайна– шкода, яка не має майнових наслідків (моральна шкода).

Штрафні санкції – господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Юридична особа – організація, яка має відокремлене майно, відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном, виступає від свого імені в суді, господарському суді та третейському суді.